

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

На правах рукопису

БУРЯЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ЄВГЕНОВИЧ

УДК 351:[349.3: 368.914 (477)](043.3).

ПЕНСІЙНА СИСТЕМА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І ТЕОРЕТИЧНІ
ЗАСАДИ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

25.00.01 – теорія та історія державного управління

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з державного управління

Науковий керівник
Яроміч Світлана Анатоліївна
кандидат економічних наук,
професор

Одеса – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ.....	12
1.1 Сутність пенсійної системи та понятійний апарат її дослідження.....	12
1.2. Принципи функціонування інституту пенсійного забезпечення в системі державного управління.....	32
1.3 Історіографія розвитку і методологічні особливості аналізу пенсійної системи.....	45
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2 ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ.....	67
2.1 Інституціональна інфраструктура пенсійної системи	67
2.2 Характеристика світових моделей пенсійного забезпечення.....	87
2.3 Аналіз сучасних тенденцій розвитку пенсійних систем.....	106
Висновки до розділу 2.....	131
РОЗДІЛ 3 ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ.....	135
3.1 Моніторинг поточного стану пенсійної системи	135
3.2 Стратегія розвитку та інституціональна матриця пенсійної системи.....	150
3.3 Модель функціонування та розвитку пенсійної системи України на основі інформаційно-аналітичного забезпечення її діяльності.....	172
Висновки до розділу 3.....	184
ВИСНОВКИ.....	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
ДОДАТКИ.....	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП	Валовий внутрішній продукт
ДФС	Державна фіскальна служба України
ЄЕС	Європейське економічне співтовариство
ЄС	Європейський Союз
КМУ	Кабінет Міністрів України
КУА	Компанія з управління активами
МОП	Міжнародна Організація Праці
МВФ	Міжнародний валютний фонд
НБУ	Національний банк України
НКЦПФР	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
Нацкомфінпослуг	Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг
НПФ	Недержавний пенсійний фонд
НФ	Накопичувальний фонд
ОЄСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПФУ	Пенсійний фонд України
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СРО	Саморегульовані організації
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ФОП	Фонд оплати праці
FINREP-II	Програма розвитку фінансового сектору
PAYG	«Pay as you go» – розподільний принцип фінансування
USAID	«United States Agency for International Development» – агентство США з міжнародного розвитку

ВСТУП

Актуальність теми. Серед життєво важливих соціально-економічних та політичних проблем, що домінують у вітчизняному інформаційному просторі, особливе місце відводиться пенсійному забезпеченню.

У кожній країні пенсійне забезпечення – це невід’ємна складова державної соціальної політики, що значною мірою характеризує виконання державою свого соціального призначення та в значній мірі обумовлює рівень стабільності в суспільстві. Пенсійні системи усіх країн світу перебувають у стані постійного реформування, що зумовлено необхідністю вирішення проблем, які виникають внаслідок існування низки протиріч у теорії та практиці соціального захисту населення, незбалансованістю розвитку головних інститутів та ресурсних сфер суспільства, змінами соціально-демографічної структури населення.

Розповсюдження ідей «соціальної держави» у другій половині ХХ ст. призвели до посилення у масовій свідомості патерналістських поглядів і очікувань. Саме тому сьогодні виникає необхідність реформування пенсійних систем через їхнє інституціональне відставання в нових умовах соціально-економічного розвитку країн.

Велика кількість вказаних проблем характерна, як для України, так і для інших пострадянських країн. У зв’язку з процесом європейської інтеграції України гостро постала необхідність виконання зобов’язань відповідно до міжнародних норм щодо забезпечення гідного життя пенсіонерів.

Відповідно до ст. 1 Конституції, Україна є правова, соціальна держава. Напрями розбудови пенсійної системи в Україні визначені у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», де наголошено на необхідності подальшого розвитку недержавного пенсійного страхування та запровадженні накопичувальної складової системи пенсійної системи, правові основи якої були законодавчо визначені ще у 2003 році. З цією метою була також розроблена Концепція вдосконалення Інформаційно-аналітичних систем

Пенсійного фонду України і Стратегія модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року. Однак суттєві позитивні зміни на цих напрямках наразі не відбулися.

Проблеми пенсійного забезпечення опосередковано знайшли висвітлення у працях із загальних проблем теорії та практики державного управління і соціальної політики відомих вітчизняних учених (В. Бакуменка [5], В. Єлагіна [68], Е. Лібанової [106], О. Палій [217], В. Скуратівського [217] та ін.), і безпосередньо в дослідженнях з питань: державного пенсійного страхування в Україні (О. Зарудного [82]), методології управління формуванням коштів Пенсійного фонду України (Н. Нарожної [132], М. Оробчука [156]), трансформації фінансових механізмів державного управління пенсійною системою (В. Толуб'яка [236]), історичного розвитку пенсійних систем (Б.Надточія [129], І. Загорулька [81], В. Юраха [256]), досвіду розвитку пенсійних систем (О. Мелешка [120], В. Романченка [204], А. Якиміва [257]), впливу процесу «тінізації» економіки на пенсійну систему (Д. Водолажченка [36]), ін.

Вивченню генези теорії пенсійних систем присвячені праці таких зарубіжних учених, як П. Маріоні [277], Г. Мак Таггарт [119], П. Пестье [282], Р. Хинц [248], Э. Уайтхауз [240] та ін. Проблеми управління пенсійною системою знаходять теоретичне обґрунтування в публікаціях міжнародних організацій: ООН, МОП, Рада Європи, Світовий банк.

Віддаючи належне працям зазначених авторів, слід зауважити, що проблеми розвитку пенсійної системи на сьогодні до кінця не вирішені, потребують поглибленого усестороннього вивчення та обґрунтування концептуальних підходів до реформування саме в контексті здійснюваних інституціональних трансформацій, з урахуванням зарубіжного досвіду і національних традицій.

Таким чином, актуальність дисертаційної роботи полягає передусім в необхідності теоретичного дослідження процесів, під впливом яких відбувається виникнення, функціонування та удосконалення пенсійної системи

України в історичній ретроспективі і обґрунтування місця та ролі державного управління у формуванні напрямів її розвитку на сучасному етапі національного державотворення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження узгоджується з основними напрямками планової науково-дослідної роботи кафедри державного управління та місцевого самоврядування ОРІДУ НАДУ при Президентіві України на тему: «Реалізація окремих пріоритетів комплексного розвитку регіону: науково-методичний супровід» (ДР 0114U002604) та «Пріоритети стратегії регіонального розвитку: особливості реалізації на прикладі Херсонської області» (ДР 0115U001260). Особистий внесок здобувача полягає в дослідженні витоків зародження пенсійного страхування на Півдні України та регіональних особливостей розвитку пенсійного страхування в Україні загалом.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення основних етапів становлення пенсійної системи в Україні і теоретичне обґрунтування напрямів її розвитку з урахуванням світового досвіду та вітчизняних традицій. Визначена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- проаналізувати понятійно-категоріальний апарат науки державного управління у сфері пенсійного забезпечення та узагальнити наявні теоретичні розвідки в процесі його дослідження;
- дослідити етапи становлення національної пенсійної системи, вплив національних традицій на розвиток пенсійного забезпечення та проаналізувати методи і інструменти державного управління розбудовою пенсійної системи в Україні;
- узагальнити теоретичні напрацювання щодо визначення інституціональної інфраструктури пенсійної системи, класифікації моделей пенсійних систем, проаналізувати світові тенденції розвитку пенсійного забезпечення і кращі зарубіжні практики державного управління системою пенсійного забезпечення;

- виявити проблеми та визначити перспективні напрямки розвитку пенсійної системи в Україні в умовах становлення інформаційного суспільства;
- розробити інституціональну матрицю пенсійної системи в Україні та побудувати морфологічну модель розвитку пенсійної системи з визначенням чинників, що обумовлюють її стабільність і дієвість;
- обґрунтувати пропозиції до Стратегії розвитку пенсійної системи в Україні.

Об'єкт дослідження – процес становлення пенсійної системи в Україні як соціального інституту сучасної держави.

Предмет дослідження – пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади її розвитку на сучасному етапі національного державотворення.

Методи дослідження. Для вирішення визначених завдань використовувались такі взаємопов'язані методи наукового дослідження:

- метод комплексного аналізу (для забезпечення цілісності вивчення предмета дослідження);
- системно-структурний та логіко-семантичний методи аналізу (для дослідження сутності понять «пенсія», «пенсійна система», «пенсійне забезпечення», «пенсійне страхування» та аналізу структури пенсійної системи);
- методи порівняння та узагальнення (у процесі формування теоретичної бази дослідження на основі аналізу зарубіжного досвіду, дослідження та оцінки показників розвитку пенсійної системи України);
- метод структурно-функціонального аналізу (для дослідження інституціональної інфраструктури пенсійної системи);
- метод морфологічного аналізу і моделювання (при розробці інституціональної матриці і морфологічної моделі пенсійної системи);
- пошуково-бібліографічний метод (для систематизації електронних та друкованих джерел за тематикою дослідження);

- метод історіографічного аналізу (для узагальнення інформації з метою опрацювання історико-культурних традицій у сфері пенсійного забезпечення, оцінювання його стану та визначення напрямів подальшого розвитку);
- метод абстрактно-логічного аналізу (для узагальнення результатів дослідження та вироблення рекомендацій щодо розвитку пенсійної системи України).

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали сучасні напрацювання науки державного управління, демографії, економічної теорії, політології, права, соціології, зокрема теорія соціальної держави, інституціональна теорія, концепції «Good governance», демократичного врядування, соціального партнерства і соціальних мереж, фундаментальні наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів та аналітичні публікації практиків у галузях публічного управління і соціальної політики.

Правову базу дослідження становлять: Конституція України, Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти, емпіричну – звітні дані Державного комітету статистики України, Міністерства соціальної політики України та Пенсійного фонду України, матеріали періодичних друкованих видань та Інтернет-видань.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є комплексним дослідженням, що полягає в обґрунтуванні теоретичних положень, сукупність яких визначає концептуальні підходи до розвитку пенсійної системи в Україні на сучасному етапі національного державотворення згідно з основними принципами побудови пенсійних систем розвинених країн. В результаті проведеного дослідження:

вперше:

- на основі методології системного аналізу в науці державне управління розроблено морфологічну модель пенсійної системи з виділенням за принципом функціональності її складових (підсистем), визначенням їх взаємозв'язку і ступеня впливу економічних, правових, політичних, організаційних, інформаційних та інших чинників, що дало можливість

сформулювати конкретні пропозиції для законодавчої та виконавчої влади в процесі проведення пенсійної реформи в Україні;

удосконалено:

- методику ретроспективного аналізу розвитку пенсійного забезпечення в Україні в частині структуризації основних етапів його становлення і функціонування з урахуванням наявних традицій у системі соціального захисту держави;

- типологічну класифікацію пенсійних систем, що існують у зарубіжних країнах, з урахуванням тенденцій їх розвитку, що дає можливість створення теоретичної бази для проведення інституціональних та структурних перетворень у соціальній сфері країни;

- теоретичні підходи до систематизації чинників впливу, що забезпечують стабільність розвитку національної пенсійної системи з виділенням демографічних, соціально-економічних, трудових, політико-правових та психологічних показників;

набули подальшого розвитку:

- понятійно-категоріальний апарат дослідження пенсійної системи, зокрема визначення дефініцій: «інституціональна матриця пенсійної системи» та «інституціональна одиниця пенсійної системи», на підставі чого уточнено та поглиблено зміст поняття «інституціональна інфраструктура пенсійної системи», що дозволило розробити модель інституціональної матриці пенсійної системи. Запропоновано додаткові критерії розмежування понять «пенсійна система», «пенсійне забезпечення», «пенсійне страхування»;

- теоретико-методичні підходи щодо оцінювання ефективності пенсійної системи шляхом розробки індикаторів якості життя населення, зокрема економічних, соціальних, демографічних.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення та висновки дисертації доведені до рівня конкретних пропозицій, зокрема щодо уточнення окремих положень Стратегії розвитку пенсійної системи в Україні та законодавчих актів. Висновки та рекомендації

дослідження використовуються Херсонським обласним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій – при підготовці навчальних програм та навчально-методичних матеріалів фахового спрямування з питань підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування (довідка від 30.11.2015 № 01-19/139). У роботі Пенсійного фонду України у Вінницькій області використано напрацювання дисертанта при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів (довідка від 30.04.2016 № 830/06-36/06).

Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (акт про впровадження від 11.04.2016).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням. Положення, розробки, результати, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно і знайшли відображення в опублікованих працях. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом власної роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні концептуальні положення, методичні розробки та висновки щодо виконаних досліджень були оприлюднені та обговорені на розширеному засіданні кафедри менеджменту організацій ОРІДУ НАДУ при Президентові України (протокол від 27.05.2016 № 11), а також апробовані автором на науково-комунікативних заходах: «Актуальні проблеми та перспективи розвитку публічного управління» (Одеса, 2013 р.); «Naukowa przestrzeń Europy-2014» Volume 14. Historia. Politologija (Przemyśl., 2014 р.); «Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи» (Одеса, 2014, 2015 р.); «Реформування публічного управління: теорія, практика, міжнародний досвід» (Одеса, 2013, 2014,

2015 рр.); «Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток» (Київ, 2015 р.).

Публікації. За результатами наукових досліджень автором опубліковано 14 наукових праць, що відображають основний зміст дисертації, у тому числі: 5 статей у наукових фахових виданнях України з державного управління, 1 – у зарубіжному виданні, та у 8-ми тезах доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації – 252 сторінки, у тому числі основного тексту – 192 сторінки. Список використаних джерел на 32 сторінках включає 285 найменувань. Дисертація містить 8 рисунків, 15 таблиць, 6 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ

1.1 Сутність пенсійної системи та понятійний апарат її дослідження

Поняттю «пенсійна система» присвячена велика кількість теоретичних напрацювань у науковій літературі, проте дослідження тривають, оскільки в процесі функціонування модель пенсійної системи вимагає постійного удосконалення і, як наслідок, її зміст та структурне наповнення змінюються. Тому, з метою найбільш повного розкриття сутності поняття «пенсійна система» необхідно провести аналіз наукових праць за темою дослідження.

Одним із основних завдань соціальної політики держави є забезпечення матеріальної підтримки громадян у похилому віці. Потреба людини в соціальному захисті зумовлена багатьма факторами: біологічною природою людини, особливостями умов праці (рівень доходу, режим праці та відпочинку тощо), виробничим середовищем, трудовими відносинами, природними та технологічними обставинами, а також безліччю інших чинників [220]. Тому пенсійна система відіграє важливу роль у процесі соціального захисту населення, і необхідність її розвитку конче необхідна.

Визначення суспільством категорій знедолених, незахищених людей похилого віку, які потребують стабільного матеріального забезпечення, слід вважати найгуманнішим етапом цивілізаційного розвитку.

Дослідження сутності проблем пенсійної системи в цілому, становлення її складових стали предметом наукового розгляду наприкінці XIX ст. Тому в працях класиків політичної економії В. Петті, А. Сміта, Т. Мальтуса, К. Маркса, А. Маршалла знаходимо тільки основні теоретичні підходи, які в XX ст. отримали подальший розвиток у роботах Дж. М. Кейнса, Т. Шульца, В. Вайсброда, Г. Беккера, А. Ланкастера, Ф. Махлупа, Э. Россета [9; 205; 209]. Важливе значення для практичної розбудови пенсійних систем мали ідеї О. фон Бісмарка і У. Беревіджа. Зростаюча в останні десятиліття розбалансованість

пенсійних систем ініціювала гостру дискусію експертів Світового банку та фахівців Міжнародної організації праці. Критичний аналіз у роботах Г. Вайса [34], Л. Котликоффа, С. Бернса [100] Г. Мак Таггарта [117], М. Свенчіцкі [214] доповнювався пропозиціями щодо реформування пенсійних систем, наданих дослідниками Н. Барром [8], Л. Геренчером [43], Э. Уайтхаузом [240], Р. Хольцманом, Р. Хинцем [248].

Маючи на увазі певну соціально-економічну категорію, юристи, урядовці, науковці, працівники засобів масової інформації вживають поняття «пенсійна система», вкладаючи в нього часом не тотожний, а інколи й прямо протилежний зміст. Цьому сприяє також той факт, що законодавчо-нормативна база не містить узаконеного, а отже – легітимного визначення. Не дають конкретного визначення й інші профільні закони та підзаконні акти, що є додатковим мотивом на користь наукового опрацювання та деталізації змістовних характеристик цієї складної наукової категорії з глибоким соціальним змістом.

Зародження пенсійної системи як соціального інституту відбулося досить давно. Історія свідчить, що в Римській імперії для легіонерів була передбачена можливість їх забезпечення за віком за рахунок переданого у володіння кожному наділу захопленої в результаті війн землі. На думку Е. Гайдара [41], сучасна історія пенсійної системи розпочинається з XVIII-XIX ст., коли відбувся перехід від державного забезпечення окремих категорій державних службовців до механізмів пенсійного забезпечення, що охоплюють всіх громадян країни. Вчений акцентує увагу на тому факті, що наприкінці XIX-початку XX ст. у промислово розвинених країнах почався процес формування національних пенсійних систем, який ознаменував важливий етап історії людства, коли поняття «старість» перестало бути синонімом поняттю «бідність».

Досвід зарубіжних країн дозволяє стверджувати, що ринкові відносини визначають необхідність створення гарантованого соціального захисту населення, яке втратило працездатність з віком, а також у зв'язку з інвалідністю

чи втратою годувальника. Основні принципи цього складного соціально-економічного процесу наступні: нестабільність у суспільстві вимагає створення певної системи, що забезпечує стабільні матеріальні гарантії людям похилого віку; диференціація доходів призводить до необхідності справедливого їх перерозподілу; інфляція – до регулювання цін; безробіття – до забезпечення тимчасової компенсації втраченого заробітку тощо [37; 238; 245]. Тому пенсійна система стає важливим інструментом, який забезпечує баланс соціальних інтересів у суспільстві.

Таким чином, у першу чергу з'ясуємо сутність поняття «пенсійна система». Зазвичай, для дослідження сутності пенсійної системи використовують системний та інституціональний методи. Враховуючи цей факт, розглянемо сутність кожного з них у межах загального теоретичного аналізу.

Суспільні перетворення, що відбуваються в Україні, потребують системного підходу до аналізу пенсійної системи, нових підходів до наукового дослідження її функціонування та реформування. Систематизація складових пенсійної системи, її елементів та їх взаємозв'язків має фундаментальне теоретичне та методологічне значення. Життєздатність, стійкість та фінансова стабільність пенсійної системи напряду залежать від низки факторів, а саме: якості елементів її складових, характеру їх співвідношення та взаємодії [217]. Саме державно-управлінський підхід надає змогу системно оцінити та проаналізувати вплив комплексу зовнішніх (політичних, духовних, економічних, соціальних, демографічних), та внутрішніх (організаційних, нормативних) чинників на розвиток пенсійної системи.

Основною складовою поняття «пенсійна система» є саме «система». Етимологічний зміст поняття «система» (від. гр. *systema*) – це об'єднання самостійних частин (елементів), кожна з яких обов'язково володіє хоча б однією властивістю, що забезпечує досягнення мети всієї системи [222].

Принципами, які об'єднують пенсійну систему в єдине ціле, є:

- єдина мета, оскільки діяльність пенсійної системи в цілому, і кожного напряму окремо підпорядковані єдиній меті – забезпеченню гідного рівня життя громадян пенсійного віку;

- єдина правова база – на всій території України діє єдина нормативно-правова база, яка регламентує права, обов'язки та відповідальність всіх суб'єктів пенсійної системи, порядок формування та використання фінансових ресурсів цієї системи, а також – контроль за ефективним її функціонуванням;

- єдина структура органів регулювання та контролю в процесі функціонування цієї системи.

Головна інтегративна роль пенсійної системи – це реалізація у повному обсязі загальнодержавних інтересів у сфері соціального захисту.

Нова системна парадигма, представниками якої є Г. Клейнер, Я. Корнаї [91; 98], пов'язана з відмовою від теоретико-множинної основи та визнанням системи як часткового образу реальності в індивідуальній або суспільній свідомості («гештальт-система»). Так, у межах цього підходу, система – відносно стійка в просторі і часі цілісна частина навколишнього світу, що виділяється з нього спостерігачем за просторовими або функціональними ознаками. Така схема представляє навколишнє середовище, в тому числі – економіку, у вигляді сукупності складових, що взаємодіють та схильні до трансформації й еволюції. Структура пенсійної системи за моделлю Г. Клейнера наведена на рис. В.1 Додатку В.

Поряд з системною парадигмою однією з найбільш поширених теоретичних напрацювань сучасної наукової думки, яка утворює великий масив різноманітних концепцій, є інституціоналізму [255]. Не зважаючи на різноплановість, спільною рисою зазначених підходів є вивчення економічних явищ і процесів у тісному зв'язку з соціальними, правовими, політичними та іншими процесами або явищами. Аби чітко конкретизувати системно-структурний зміст інституціоналізації пенсійної системи, необхідно, передусім, проаналізувати зміст понять інститутів, їх становлення, взаємозв'язки, взаємодію та характер змін. Певно жодне поняття не має такої кількості

тлумачень і, в той же час, не є настільки вживаним, як поняття «інститут». Вкладаючи в поняття «інститут» різний зміст, дослідники пов'язують інститут зі стійким стереотипом поведінки людей, а також – із тими межами взаємодії, які люди усвідомлено створюють і яких дотримуються.

У дослідженні використовується поняття «інститут», яке у найбільш узагальненій формі передає сутність явища, що досліджується. У працях багатьох дослідників зустрічаються різні трактування терміну «інститут» [54]. Визначення цього терміну знаходимо у класичних працях Д. Норта, Г. Шмоллера, Дж. Ходжсона [144; 247], у яких це поняття визначається як правила гри в суспільстві, або вигадані людьми певні обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне русло. У межах цього аналізу також потрібно використовувати поняття «інституціоналізм», який забезпечується дієвістю інститутів сучасної пенсійної системи.

Термін «інституціоналізм», за словами Д. Фролова, «заснований на поняттях «інституція» (звичай, заведений порядок) та «інститут» (порядок, закріплений у формі закону або установи)» [243]. Російські вчені Ю. Ольсевич та В. Мазарчук [156] розглядають інститут як поєднання стійких норм і правил, які визначають поведінку людей та певних формальних організацій. Інститут трактується як об'єктивно необхідна рушійна сила будь-якої діяльності та як базова категорія інституціональної теорії. Ухвалюються нові закони – змінюється пенсійна система. Так, пенсійні закони 2003 року в Україні, зокрема закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [173] та закон «Про недержавне пенсійне забезпечення» [183], кардинально змінили перелік інститутів пенсійної системи.

В. Зотов, В. Пресняков і В. Розенталь інститути розуміють, як «звичаї, традиції, правила та норми соціальної поведінки, згідно з якими люди діють у різних сферах життя суспільства (у тому числі – в пенсійній системі) саме через свою причетність до інститутів» [85, с. 59], а інститути розглядаються ними, як «специфічні організаційні й функціональні форми колективної діяльності, які є

сталими структурними утвореннями» та забезпечують реалізацію системних функцій економіки.

На думку А. Астаповича, інституціональний підхід, як теоретико-методологічна основа пізнання природи інституціональних змін у структурі пенсійної системи, надає дослідженням зазначеної системи міждисциплінарний характер, зважаючи на комплексний вплив і взаємодію соціальних, політичних, демографічних та інших факторів [3]. Взаємозв'язок системного та інституціонального підходу за позицією Г. Клейнера відображений в Додатку Б, рис. Б.1.

Серед дослідників поняття «пенсійна система» слід назвати такі прізвища, як О. Данилюк [58], О. Линдюк [110], М. Папієв [163], М. Ріппа [202], В. Роїк [206], В. Толуб'як [236], Ф. Харлашин [244]. Зокрема, М. Ріппа [202] вважає, що «пенсійна система за внутрішнім змістом та структурою є складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення».

Визначення пенсійної системи як комплексу відносин є, безумовно, цілком доречним, але, на нашу думку, не повним. Вважаємо, що пенсійна система, як складне та багатогранне явище, окрім комплексу відносин, має містити в собі також відповідні адміністративні інституції (передусім – Пенсійний фонд як цільовий позабюджетний фонд) й інші суб'єкти солідарної та накопичувальної пенсійної системи.

Більш комплексним і науково коректним визнаємо погляд М. Папієва, який стверджує, що «пенсійна система є складним комплексом інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення» [153]. Таким чином, констатуємо, що, доповнюючи погляд М. Ріппи, у зазначеному вище визначенні присутні також поняття «інститути».

Крім того, на думку М. Папієва, «з функціонального погляду основу пенсійної системи становлять її інститути, які розподіляються на дві групи: перша – це комплекс ідеологічних настанов, принципів, формальних і неформальних правил, правових норм, процедур управління та інформаційних потоків; друга – це сукупність державних і недержавних фондів, об'єднань, інших суб'єктів громадянського суспільства, які забезпечують функціонування пенсійної системи» [163, с. 7-8]. На нашу думку, такий підхід є одним із найбільш зважених і науково коректних.

Окремої уваги заслуговує позиція Д. Ермакова [74, с. 421], який пенсійну систему трактує, як комплексну систему, що регулює:

- формування та діяльність певних пенсійних фондів, за рахунок яких виплачуються пенсії та здійснюються інші соціальні виплати,
- матеріальне забезпечення громадян пенсіями й іншими виплатами;
- управління й організацію пенсійного забезпечення.

Пенсійна система об'єднує в собі окремі самостійні підсистеми. Тому вважаємо слушним трактування О. Данилюка [58], який пенсійну систему розглядає, як комплекс інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких здійснюється формування фінансових ресурсів та їх розподіл серед непрацездатного населення при настанні соціальних ризиків у вигляді пенсій.

У широкому значенні розглядає пенсійну систему В. Роїк [205; 206]. Дослідник пропонує розглядати пенсійну систему не лише як обов'язкові та додаткові пенсійні програми, але й розглядає в її складі інші системи, які дадуть змогу підтримувати певний рівень та стандарти життя пенсіонерів. При цьому, джерелами доходів пенсіонерів можуть бути доходи від власності, а також – внутрішні сімейні трансфери. Запропонований підхід, перш за все, обґрунтовує необхідність дослідження інших компонентів системи, що опікується життєзабезпеченням осіб похилого віку.

Із-поміж дослідників цього поняття необхідно звернути увагу на дослідження В. Куценка, який визначає пенсійну систему як складову частину державного соціального забезпечення, механізм, покликаний забезпечити

ефективне функціонування одного з секторів соціальної сфери суспільства [105, с. 26]. До цього визначення можна додати думку І. Загорулько [81, с. 373] відносно того, що «пенсійну політику потрібно розглядати як складову частину соціальної політики держави».

Під державною соціальною політикою, на думку В. Загорського [80], розуміється діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також діяльність партій, громадських організацій, об'єднань, державних установ і організацій, яка регулюється відповідними законодавчими та нормативними актами, регулює взаємовідносини в суспільстві для забезпечення достойного рівня життя населення. Здійснення соціальної політики держави передбачає:

- наукове обґрунтування концепції та формування стратегічної мети, визначення перспективних цілей і завдань;
- обґрунтування засобів і методів досягнення мети.

Соціальну політику розрізняють залежно від груп соціальних спільностей як її об'єктів. Одним із різновидів є державна політика у сфері соціального захисту населення, до складу якої входить система пенсійного забезпечення, яка, на думку В. Толуб'яка [235], трактується як «комплекс соціально-економічних, організаційно-правових і фінансових заходів, що здійснює держава через свої інституції в межах наданих їй функцій і повноважень з метою підтримки встановлених законом соціальних гарантій і стандартів забезпечення громадян, що втратили працездатність з віком, у зв'язку з інвалідністю чи втратою годувальника».

У визначенні пенсійної системи, яке запропонував А. Соловйов, особливий акцент робиться на суб'єктах відносин у пенсійній системі. Так, під пенсійною системою вчений розуміє «сукупність правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних відносин між найманими працівниками та приватними підприємцями, іншими категоріями громадян, діяльність котрих спрямована на отримання прибутку (або матеріальної вигоди) – з однієї сторони, працедавців – із другої, а також всіх інших категорій

громадян, які не беруть участь у господарській діяльності, та держави – з третьої» [224, с. 133].

Існують інші визначення поняття пенсійної системи. Зокрема, Ф. Харлашин [244] вважає, що термін «пенсійна система» означає сукупність правових і фінансових відносин, а також – організаційних заходів, метою яких є зниження рівня бідності, матеріальне забезпечення громадян у випадку втрати постійного доходу внаслідок втрати працездатності при досягненні похилого віку, а також – в інших, визначених законом, випадках. В. Толуб'як [236] пенсійну систему розглядає, як механізм забезпечення гарантованого та стабільного рівня життя людей похилого віку та осіб, які втратили працездатність. Основна діяльність цієї системи здійснюється за допомогою державних механізмів регулювання. О. Линдюк [110] визначає пенсійну систему як комплексну систему, яка охоплює пенсійне страхування та пенсійне забезпечення з метою забезпечення осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом при настанні певного виду соціального ризику.

Проведений аналіз існуючих підходів до визначення пенсійної системи дозволяє дійти висновку, що більшість авторів цілком справедливо вважають її сукупністю певних елементів, але самі елементи трактують по-різному: відносини, механізми, інструменти, інститути, правила, принципи, настанови, об'єднання, інші суб'єкти.

Цілком погоджуючись із позицією О. Ковалю, вважаємо, що пенсійну систему потрібно розглядати у двох аспектах – за змістовим наповненням та суб'єктною побудовою [93]. Структурування за змістовим наповненням ґрунтується на відокремленні її складників (державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання та домогосподарств), беручи за основу факт специфічності форм відносин, на що вказують автори, що були цитовані вище. Це відображає об'єктну сутність пенсійної системи. Суб'єктна її побудова характеризується комплексом установ та інституцій, що забезпечують функціонування самої пенсійної системи.

Усі запропоновані визначення пенсійної системи можна розділити на сформульовані у межах системного, інституціонального та системно-інституціонального підходів (табл. В.1 Додатку В). До групи визначень системного підходу належать ті, у яких пенсійна система розглядається, перш за все, як певна специфічна система. У цій групі визначень увага акцентується саме на основних характеристиках системи, зазначених у її класичних визначеннях (сукупність взаємопов'язаних елементів, єдність, цілісність). Групу визначень інституціонального підходу складають такі, в яких пенсійна система визнається як сукупність інститутів, або ж сама пенсійна система є особливим інститутом. Слід зазначити, що частіше використовується другий тип інституціонального підходу, згідно з яким, до сукупності інститутів пенсійної системи долучаються лише інститути-установи.

Визначення, в яких акценти зроблені як на системних характеристиках пенсійної системи, так і на її інституціональному складі, віднесені до системно-інституціонального підходу. В цілому системний та інституціональний підходи не суперечать, а швидше – доповнюють один одного, характеризуючи одне й те саме явище з різних сторін.

Отже, узагальнюючи наукові підходи до визначення поняття «пенсійна система», запропонуємо авторське визначення цього поняття: пенсійна система – це сукупність правових, організаційних та фінансово-економічних інститутів і норм, а також – спеціалізованих організаційних структур, метою яких є надання визначеним законом категоріям непрацюючим громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії, а також зниження рівня бідності внаслідок позитивних впливів на такі соціальні ризики, як досягнення похилого віку, настання інвалідності, втрата годувальника.

В жодному із законодавчих актів України не розкривається поняття «суб'єкт пенсійної системи». Можна погодитися з думкою І. Орлової в тому, що його зміст у різних теоретичних конструктах визначається по-різному [159]. Так, в неокласичному напрямі основним суб'єктом економічних відносин зокрема пенсійної системи, є окремий індивід. За інституціональним підходом,

індивід не може бути суб'єктом економічного життя, оскільки він формується та діє під впливом певних соціальних інститутів. Зазначені інститути створюють певні образи, алгоритми дії, які реалізуються індивідуумом у його поведінці. Тому справжні суб'єкти у даному контексті – соціальні інститути. Щодо пенсійної системи – це означає, що її суб'єктами є різні пенсійні соціально-економічні інститути. Згідно з Законом України від 9 липня 2003 року № 1058 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [173] можна виділити три інститути: інститут солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, інститут недержавного пенсійного забезпечення, інститут накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Чинне пенсійне законодавство визначає основні суб'єкти вказаних інститутів. Суб'єктами солідарної системи є:

- застраховані особи, а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, – члени їхніх сімей та інші особи;
- страхувальники;
- Пенсійний фонд;
- уповноважений банк;
- установи, підприємства, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення:

- особи, від імені та на користь яких здійснюється збір, накопичення та інвестування коштів;
- накопичувальний фонд;
- установи, організації та підприємства накопичувального пенсійного забезпечення;
- зберігач;
- НПФ; юридичні особи, які здійснюють управління накопичувальним фондом і НПФ та управління їх пенсійними активами;
- страхові організації [169; 206].

Питання розвитку пенсійної системи, адекватної новим відносинам власності, – виникнення нових інститутів – є досить актуальним із точки зору реалізації конституційного права громадян на соціальне забезпечення. Незважаючи на реформування інститутів пенсійної системи, вона на сьогодні є державною, так як соціально ефективною може бути тільки та пенсійна система, гарантом якої виступає держава. З позицій інституціоналізму справжнім суб'єктом пенсійної системи виступає держава, яка формує умови функціонування пенсійної системи. Діюча сьогодні система правил виходу на пенсію та визначення обсягу пенсійних виплат залишається незмінною, еволюціонуючи лише в напрямку зміни параметрів пенсійної системи. Роль держави в регулюванні соціальних процесів є головною. Відповідальність за соціальний захист громадян – конституційна, законодавча, фінансова, управлінська, координаційна – покладена на державу.

Основною категорією пенсійної системи є пенсія. Жоден вид соціального забезпечення не характеризується такими масштабами, як пенсія. Пенсія увійшла в побут як вид, форма або спосіб матеріального забезпечення у разі настання непрацездатності. Сучасне трактування поняття пенсії походить від лат. «pensio», що означає «відшкодування», «платіж», «внесок».

Інше трактування зазначеного поняття надав А. Далимов, який стверджує, що «пенсія – це сукупність грошових виплат, яку отримує особа після припинення нею трудової діяльності» [57, с. 32]. Відомий учений А. Азріліян [14, с. 446] стверджує, що пенсією є систематичні грошові виплати, які надаються особам при досягненні відповідного пенсійного віку, настанні інвалідності, втраті годувальника, та визнанні особливих заслуг перед державою. Б. Гаврилишин у «Економічній енциклопедії» [40, с. 707] надає таке визначення: «пенсія – регулярні грошові виплати, які отримують громадяни від держави й підприємств після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, втрати годувальника та ін.». У «Новому енциклопедичному словнику» [143; с. 893] у тлумаченні поняття «пенсія» замість слова «виплата» вводиться поняття «забезпечення», тобто: «пенсія – грошове забезпечення,

одержуване індивідуумом з певних пенсійних фондів при досягненні пенсійного віку або в випадках, передбачених законом».

Відповідно до закону України № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» [186] пенсія визначається, як щомісячна виплата, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або членів її сім'ї у випадках, визначених законом.

В. Даценко [59] також стверджує, що «пенсія – це постійні грошові виплати, які отримують особи при досягненні відповідного віку, настанні інвалідності, у випадку втрати годувальника, за вислугу років і особливі заслуги перед державою, що призначаються за умов сплати страхових внесків при здійсненні трудової діяльності протягом певного періоду».

На нашу думку, всі наведені тлумачення сутності поняття «пенсія» влучно відображають сенс тих грошових виплат, які прийнято називати пенсією. Але припускаємо, що визначення пенсії доцільно розширити з точки зору урахування умов виплати, а саме: під пенсією можна розуміти частину заробітної плати працівників і службовців, яка за час їх трудової діяльності добровільно або в обов'язковому порядку нараховувалась до пенсійних фондів у формі страхових внесків на майбутні пенсійні виплати при настанні непрацездатності за віком, старості або інших випадків, передбачених законом.

Пенсія є результатом фінансової діяльності системи пенсійного забезпечення. Розглянемо поняття «пенсійне забезпечення», яке трактується дослідниками як базова та одна з найважливіших соціальних гарантій стабільного розвитку суспільства та безпосередньо стосується всіх його верств. Серед нормативно-правових актів лише в Податковому кодексі надається визначення поняття «недержавне пенсійне забезпечення» (НПЗ) [166], яке тлумачиться, як «пенсійне забезпечення, що реалізується недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями та банківськими установами».

Пенсійне забезпечення – це процес матеріальної підтримки індивіда, безпосередньо пов'язаний із його трудовою діяльністю, терміни та умови якого залежать від розміру заробітної плати, стажу роботи, умов праці і т.д. Крім

того, слід враховувати, що пенсійне забезпечення ґрунтується на економічних інтересах різних поколінь, що відрізняються рівнем доходів і розвитку [221].

Трактування дослідниками поняття «пенсійне забезпечення» наведено у табл. В2 Додатку В. На основі аналізу поданих трактувань можна зробити висновок, що пенсійне забезпечення – це державна система правових, економічних та організаційно-адміністративних заходів щодо захисту громадян внаслідок досягнення похилого віку, настання інвалідності або втрати годувальника. Саме за його допомогою забезпечуються (а не встановлюються) умови нарахування та виплати пенсій, беручи до уваги зроблені у період трудової діяльності обов’язкові чи добровільні пенсійні внески.

Інакше кажучи, пенсійне забезпечення – форма матеріального забезпечення громадян державою чи іншими суб’єктами господарювання у встановлених законом випадках. Підставами для пенсійного забезпечення є: досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, а для непрацездатних членів сім’ї годувальника – його смерть; для пенсійного забезпечення окремих категорій працівників – тривале виконання певної професійної діяльності [208].

Здійснюючи аналіз процесу пенсійного забезпечення, основна увага акцентується на проблемі його розподілу. Зокрема, В. Лопаків [114] у своїх дослідженнях виділив два напрямки, а саме:

- пенсійне забезпечення формується на трудовій основі, а обсяги та умови пенсій повністю є залежними від заробітної плати працівника;
- пенсійне забезпечення будується на потребах непрацездатних громадян країни.

Також В. Лопаків [114] наголошує на подвійності характеру пенсійного забезпечення, яка полягає в тому, що поряд із розподілом, залежно від обсягу та якості праці в минулому, відбувається також розподіл відповідно до потреб громадян, а пенсійне забезпечення містить в собі характер розподілу за витратами у процесі трудової діяльності у минулому.

Враховуючи вищенаведене можна констатувати, що існують відмінності між пенсією та іншими виплатами соціального характеру:

- пенсія встановлюються при настанні ситуацій, що дають право на неї (встановлення інвалідності, втрата годувальника тощо);
- пенсія визначається, враховуючи обсяг та характер трудового внеску працівника;
- пенсія встановлюється тільки в грошовій формі, як частина відкладеної заробітної плати, і виплачується конкретному громадянину;
- пенсія призначається довічно та переглядається тоді, коли надаються додаткові відомості про участь пенсіонера у трудовій діяльності.

Досліджуючи питання пенсійного забезпечення О. Данилюк [58, с. 258], зазначає, що сутність пенсійного забезпечення проявляється в різних аспектах: правовому, соціальному, економічному і фінансовому. Із правової точки зору, пенсійне забезпечення є сукупністю законодавчих і підзаконних актів, які регулюють пенсійні відносини. Соціальна сутність пенсійного забезпечення полягає у створенні системи захисту непрацездатної частини населення від соціальних ризиків (втрата працездатності з віком, інвалідності, втрати годувальника тощо). В економічному контексті пенсійне забезпечення визначається як частина національного доходу, що використовується з метою утримання непрацездатного населення у разі настання вказаних вище страхових випадків. Фінансова складова пенсійного забезпечення полягає у формуванні відповідних державних і недержавних пенсійних фондів.

Досліджуючи вказану проблематику Т. Дідковська [63] пропонує пенсійне забезпечення розглядати у широкому та вузькому розумінні. Пенсійне забезпечення у широкому розумінні розглядається нею як сукупність грошових відносин, спрямованих на формування та використання фінансових ресурсів соціального призначення та частини коштів бюджетів різних рівнів бюджетної системи на відшкодування втрат у доходах громадян, які досягли непрацездатного віку, отримали інвалідність або у зв'язку з втратою годувальника. Пенсійне забезпечення громадян у вузькому значенні є однією з форм пенсійного забезпечення в цілому, яке здійснюється за рахунок

бюджетних коштів всім громадянам, які потребують допомоги, при отриманні статусу інваліду тощо.

Важливими завданнями пенсійного забезпечення є зменшення індикативних показників бідності в країні зменшення економічної нерівності внаслідок диференціації доходів працюючого та непрацюючого населення, зменшення та компенсація впливу економічних і демографічних ризиків, притаманних будь-якому суспільству. При цьому, пенсійне забезпечення осіб похилого віку як форма матеріального забезпечення державою чи іншими суб'єктами пенсійної системи є складовою реалізації конкретних моделей соціального захисту населення в цілому, і його реформування має обмеження, пов'язані з інституціональною основою політичної та економічної систем, рівнем загострення соціальних проблем і механізмами їх вирішення.

Пенсійне забезпечення виконує дві основні функції, які характеризують його загальні риси: розподільну та відтворювальну. У процесі реалізації цих функцій необхідно погоджувати економічні інтереси працездатних членів суспільства, які створюють матеріальні блага, і непрацездатних. Крім цього, пенсійне забезпечення реалізує свої внутрішні, специфічні функції. До них належать: розрахунок тривалості трудового стажу працівника; облік і розподіл накопичувальних пенсійних внесків; оформлення виплати пенсій; зберігання та доставка грошових коштів тощо.

Виходячи з такого трактування функції пенсійного забезпечення, держава будує свою політику та ухвалює законодавчі акти, які об'єктивно можуть регулювати соціальну систему в цілому, і пенсійну – зокрема, з метою забезпечення економічної стабільності в державі.

Інша особливість пенсійного забезпечення громадян – його вплив на процес відтворення робочої сили. Відбувається абсолютно природний соціальний процес: покоління працівників, які досягли пенсійного віку, змінює наступне покоління молодих працівників, які володіють сучасними знаннями, навичками та професійними якостями.

Якщо система пенсійного забезпечення ефективна, дієва, то стимулюється процес зміни поколінь. Якщо ж пенсійна система перенасичена проблемами, то цей процес проходить повільно, болісно. Тому в процесі розширеного відтворення робочої сили пенсійне забезпечення функціонує як реальна суспільна потреба. Його економічна та матеріальна база постійно поновлюється за рахунок зростання трудового потенціалу суспільства, що збільшує можливості суспільства розширити умови задоволення матеріальних потреб непрацездатного населення.

Отже, пенсійне забезпечення є комплексом законодавчих, економічних, соціальних і морально-психологічних гарантій особам похилого віку, завдяки яким створюються рівні умови для усіх членів суспільства, що забезпечують соціально прийнятну якість їх життя. З одного боку, пенсійне забезпечення є функціональною системою (система напрямків діяльності), з іншого – інституціональною (система інститутів, що її забезпечують).

До основних інститутів соціального захисту осіб, які втратили працездатність з віком, належить також пенсійне страхування. Поняття «страхування» давно використовується в практиці реалізації соціальної безпеки країни. На думку Т.Галєєвої [42], пенсійне страхування є різновидом страхування життя, при якому застрахована особа сплачує пенсійний внесок, а страховик бере на себе зобов'язання виплачувати страхувальнику пенсію, ануїтет або пенсійну ренту.

У свою чергу, О. Кириленко та Б. Малиняк [203] вважають, що сутність пенсійного страхування полягає в перерозподілі ризику виникнення страхового випадку між застрахованими і роботодавцями – з одного боку, з іншого – між поколіннями застрахованих і роботодавців.

Пенсійне страхування здійснюється з метою формування джерел фінансування пенсій. Пенсійне страхування працівника – економічний метод відтворення робочої сили при настанні відповідного для такого страхування випадку. Тому, пенсійні виплати – це виплати не понад, а замість оплати праці. У зв'язку з цим, обсяг пенсійних виплат повинен бути пов'язаним із процесом

відтворення робочої сили відповідно до її вартості, забезпечувати соціально-прийнятний рівень життя пенсіонера, а не орієнтуватися тільки на його фізіологічне виживання.

В системі пенсійного страхування персоніфікована (накопичувальна) пенсія за своєю соціально-економічною суттю – це відкладена частина заробітної плати самого працівника, яка є сукупністю життєвих засобів, необхідних для нормального його життєзабезпечення, після дотримання працівником відповідних умов, що дають йому право на пенсію, а самі страхові внески є частиною необхідного продукту, який в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки перетворюється на елемент витрат на робочу силу [160].

Вважаємо за доцільне зауважити, що такі поняття, як «система пенсійного забезпечення», «система пенсійного страхування» у науковій літературі часто використовуються як синоніми терміна «пенсійна система», хоча іноді автори вкладають у них дещо різний зміст.

Пенсійна система відіграє велику роль у соціальному та суспільно-політичному житті держави, у фінансово-бюджетній системі країни, має значний вплив на формування та перерозподіл грошових ресурсів, а також – на стабільність усієї фінансової системи держави. Обов'язковою умовою організації будь-якої пенсійної системи є створення державою правової, організаційної та фінансової бази, яка б забезпечувала ефективне функціонування пенсійної системи. Саме через систему соціального захисту, в тому числі – і пенсійну, держава несе відповідальність за долю та добробут кожного громадянина.

Але необхідно відзначити, що сьогодні в Україні не вироблено цілісної, комплексної теорії розробки та запровадження пенсійної системи. Цей факт негативно впливає на реалізацію соціальної політики на всіх рівнях соціальної системи. Певна частина важливих термінів і понять, що визначають сутність проблематики розвитку пенсійної системи, не є усталеними, викликають різні тлумачення їхнього змісту, чим пояснюється складність унормування на законодавчому рівні окремих складових соціальної політики держави.

Пенсійна система характеризується ієрархією цілей, стратегій розвитку, моделлю реалізації державної політики, функціональною структурою, засобами реалізації (технологіями впровадження, методами, процедурами), наявними ресурсами, адміністративною культурою тощо. В пенсійній системі виділяють такі складові: принципи, суб'єкти, рівні, структура та критерії оцінки. Можна погодитися з точкою зору Н. Рад в тому, що пенсійна система може розглядатися як явище, функції, процес, феномен або інструмент [198, с. 10]. Основні характеристики та зміст цих підходів в процесі дослідження структури пенсійної системи систематизовано нами згідно [14; 194] і наведені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Наукові підходи в дослідженні сутності пенсійної системи

Контекст дослідження	Зміст	Сутність категорії «пенсійна система»
Явище	Прояв деяких сил, процесів тощо, унаслідок того, що відбувається в навколишньому середовищі, подія, факт	Наявність в суспільстві сукупності різноманітних форм матеріальної підтримки громадян похилого віку, які залучені в державну систему
Функція	Вид діяльності, спрямований на вирішення конкретного завдання, який здійснюється спеціальними методами	Реалізація стимулюючої, відтворювальної, розподільної, соціальної, політичної, регулюючої, статусної функцій
Процес	Послідовна зміна станів у розвитку якогось явища. Сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення певних результатів	Перетворення з розвитком суспільства форм і методів матеріальної підтримки громадян похилого віку та інших категорій пенсіонерів
Феномен	Незвичайне, особливе явище, рідкісний факт	Пенсійна система як форма матеріальної підтримки пенсіонерів
Інструмент	Механізм чи алгоритм, що використовується для впливу на об'єкт: його зміни з метою досягнення корисного ефекту	Формування, реалізація та дотримання конституційних прав громадян в галузі пенсійного страхування

Так, розподільні підсистеми в межах пенсійної системи залежать від процесів накопичення та розподілу заощаджень. Накопичувальні системи значною мірою залежать від подій, тобто ситуацій на фінансових ринках. Дослідниками визначаються такі функції пенсійної системи [104]: відтворювальна, соціальна, перерозподільна, стимулююча, політична, регулююча та статусна. Сутність відтворювальної функції полягає в тому, що вона сприяє задоволенню певних потреб непрацездатного населення шляхом визначення та забезпечення певних стандартів життя. Соціальна функція – це забезпечення гідних стандартів життя тим громадянам, які досягли пенсійного віку або втратили працездатність.

Перерозподільна функція гарантує відшкодування непрацездатному населенню доходу, який вони мали до втрати здатності до ефективної праці, за рахунок перерозподілу національного доходу держави. Стимулююча функція забезпечує зв'язок результатів трудової діяльності особи з майбутньою пенсією. Функція внутрішньополітична узгоджує інтереси між непрацездатними особами в суспільстві і тими, що створюють матеріальні блага, здійснюючи трудову діяльність. Регулююча функція обумовлює побічний вплив пенсійної системи на ринок праці, а також прямий вплив, якій налаштований на працевлаштування осіб старших вікових категорій. *Статусна* функція пенсійної системи передбачає відповідність статусу особи, яка здійснює трудову діяльність, і цієї ж особи – після досягнення нею пенсійного віку, що визначається рівнем пенсії та посадою, яку посідав працівник до виходу на пенсію. Крім того, статус – це визначення місця конкретного (персоніфікованого) пенсіонера щодо інших пенсіонерів.

Таким чином, здійснений аналіз понять «пенсійна система», «пенсія», «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування», показав багатофакторність цього виду соціального захисту населення, надав можливість трактувати пенсійну систему, як складову системи соціального захисту та соціальної політики, яка сьогодні є пріоритетним напрямом державної політики, що вимагає, в порівнянні з іншими напрямками, більш пильної уваги.

1.2 Принципи функціонування інституту пенсійного забезпечення в системі державного управління

Системний підхід відкриває можливість комплексно і різнобічно у динаміці дослідити всі складові формування та функціонування пенсійної системи на сучасному етапі і визначити у цьому процесі роль держави [231]. Саме держава відіграє ключову роль в процесі становлення і функціонуванні пенсійної системи, виступаючи гарантом стійкості і органом управління, розробляючи комплекс заходів для подальшого її розвитку, зокрема щодо зміни балансу економічних і соціальних інтересів.

З цією метою в Україні поступово створюється відповідне правове поле. За останні десять років прийнято понад тридцять законів, якими встановлено державні гарантії щодо надання соціальної допомоги різним категоріям громадян. Право людини на соціальне забезпечення передбачає встановлення відповідальності держави за стабільне функціонування національної пенсійної системи. При цьому очевидно, що така відповідальність не може бути обмежена лише законодавчою діяльністю.

Дві головні проблеми – дефіцит бюджету ПФУ та зниження середнього коефіцієнта заміщення пенсією втраченого заробітку – не можуть бути повністю врегульовані всередині пенсійної системи без участі держави. Визнання провідної ролі держави в даній сфері має особливе значення для стримування тенденції посилення ринкових відносин в соціальному забезпеченні України в цілому.

Держава зобов'язана виконувати свою соціальну місію, що закріплена ст. 3 Конституції України, якою людина, її життя та здоров'я, честь і гідність визнаються в країні найвищою соціальною цінністю [95]. Ця місія проявляється у державній соціальній політиці, як складовій державної політики. Реалізацію пенсійної політики здійснює Міністерство соціальної політики України, Пенсійний фонд України та недержавні пенсійні фонди.

У контексті сказаного сформулюємо візію пенсійної системи України як організацію надійного і справедливого пенсійного забезпечення населення при настанні страхового випадку, досягнення європейських стандартів функціонування та надання послуг, зміцнення фінансової стабільності. Пенсійна система, що відповідає такому призначенню, яке відображає її сутність і роль у виконанні соціальної функції держави, постає в якості мети, обумовлює цілі та завдання державного управління у сфері пенсійного забезпечення країни.

Державне управління без досягнення конкретної мети позбавлене будь-якого сенсу. Метою в державному управлінні завжди є задоволення певної суспільної потреби, яка досягається в результаті раціонально спланованої державно-управлінської діяльності. При цьому, як зазначається у науковій літературі, мета в державному управлінні має відповідати, як мінімум, чотирьом вимогам: «бути об'єктивною (враховуючи об'єктивні закономірності та тенденції розвитку суспільства), соціально вмотивованою (відповідати потребам та інтересам людини), забезпеченою ресурсами (беручи до уваги реальні можливості), системно організованою (мати відповідну логічну структуру, ієрархію)» [69; 232].

Визначення мети державного управління у сфері пенсійного забезпечення має передбачати врахування як сучасних тенденцій суспільного розвитку, так і потреб конкретних категорій громадян, наявних ресурсних можливостей і реального стану пенсійної системи. Такий підхід виключатиме, принаймні мінімізує, прояви суб'єктивізму при формуванні пенсійної політики і в процесі прийняття конкретних управлінських рішень щодо її реалізації. Нехтування у державній політиці і державному управлінні цими принципами завжди призводило до помилок, що мали негативні не тільки економічні, а й соціально-політичні наслідки.

У Законі України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [173] визначено такі цілі державного управління щодо розвитку пенсійної системи: проведення

ефективної державної політики у цій сфері; забезпечення реалізації прав громадян на пенсійне забезпечення; створення умов для розвитку пенсійного страхування (державного та недержавного); забезпечення дотримання суб'єктами пенсійної системи вимог законів та нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері; адаптація пенсійної системи до міжнародних пенсійних стандартів.

Можна погодитися з думкою О. Ковалю [93], який, з погляду ідеології соціального забезпечення, визначив такий перелік цілей пенсійної системи:

- подолання бідності серед осіб пенсійного віку.
- страхування ризиків невизначеності тривалості життя;
- вирівнювання спроможності споживання протягом усього життєвого циклу працівників;
- редистрибуція грошових потоків задля більш справедливому розподілу доходів громадян.

Держава виконує соціально-захисні функції, які спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян та їх гарантій (згідно ст. 3 Конституції України) [95]. Але держава не у всіх випадках має фінансувати усі витрати на пенсійне забезпечення. Державний характер виявляється в обов'язковості механізму соціального забезпечення, сплаті страхових внесків, застосуванні умов соціального забезпечення, відповідальності тощо. Проте зміст соціального страхування суттєво змінюється з розвитком ринкових відносин. Сучасна модель соціального страхування визначила відокремлення коштів державного бюджету від коштів соціальних страхових фондів. В управлінні фондами, яке здійснюється на паритетних засадах, беруть участь застраховані особи, роботодавці та держава. Правовий статус держави в управлінні соціальним страхуванням суттєво змінився – держава стала рівноправним партнером щодо інших учасників. Крім того, істотно збузилися сфера впливу, зміст та обсяг зобов'язань держави у цій сфері.

Варто підкреслити важливість вимоги щодо ресурсного забезпечення державного управління у сфері розвитку пенсійної системи. В ресурсному

забезпеченні пенсійного забезпечення особливу роль відіграють фінансові, людські, інформаційні та організаційні ресурси. Ситуація в Україні із цієї точки зору не є оптимальною. Так, впровадження другого рівня пенсійної системи гальмується невиконанням вимоги беззбитковості бюджету ПФУ, як визначено у Законі України [169].

Організаційні та людські ресурси також не відповідають вимогам часу як за кількісними, так і за якісними характеристиками. Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності територіальних органів Пенсійного фонду України» від 16 грудня 2015 р. № 1055 передбачена ліквідація 280 територіальних управлінь і створення на їх базі 121 управління, що потребує вирішення багатьох організаційних питань. Зокрема йдеться про реорганізацію деяких територіальних органів Пенсійного фонду України, що дасть змогу скоротити управлінський апарат територіальних органів Пенсійного фонду України та видатки на його утримання.

Розглянемо четверту вимогу до мети державного управління – визначити її пріоритети, ієрархію тощо. Уряд виділив такі пріоритети у сфері реалізації завдань політики пенсійного забезпечення: звільнення ПФУ від невластивих йому функцій; пошук шляхів збільшення його доходів; покращення функціонування діючих джерел доходів ПФУ.

Слід враховувати той факт, що здатність пенсійної системи забезпечувати пенсійні виплати громадянам, гарантовані державою, залежить від її фінансової стабільності, забезпечення якої неможливе без участі у цьому процесі державного управління. Так, Н. Лаврухіна [106, с. 41] вважає, що «основним стрижнем державної політики у сфері пенсійного захисту стає підтримка економічно активного населення, створення умов для його самореалізації, відтворення трудового потенціалу, розробка необхідної мотивації продуктивної праці, запобігання масовому безробіттю, вживання ефективних заходів щодо підвищення платоспроможного попиту населення, що має стати фінансовою основою функціонування пенсійної системи України».

Реалізація зазначених шляхів передбачає виконання низки конкретних завдань, які полягають у забезпеченні державою політико-правових, фінансових, організаційних та інших умов для розвитку пенсійної системи. До таких завдань належать, перш за все,:

- подальша законодавча робота щодо приведення у відповідність із сучасними європейськими стандартами вітчизняної нормативно-правової бази функціонування пенсійної системи;
- забезпечення безумовного виконання конституційної вимоги рівності, справедливості.

Мета, цілі та завдання невіддільні від принципів державного управління у сфері пенсійного забезпечення. Різні дослідники при аналізі принципів пенсійної системи роблять наголос на різних визначеннях, зокрема на принципах організації та побудови пенсійних систем [66], принципи побудови пенсійної системи [82], принципи, на яких здійснюється державне управління пенсійними системами [17] тощо. Але усі ці визначення характеризують різні аспекти до визначення принципів державного управління пенсійною системою.

Проблемі визначення принципів пенсійного права приділяли увагу вчені як в галузі теорії держави та права, так і представники галузевих наук. У теорії держави та права принципи пенсійного права були предметом досліджень О. Баранової [6], О. Гурьєвої, [54], А. Колодія [94] та ін. В галузевих науках, зокрема у праві соціального забезпечення, цю проблему аналізували В. Жернаков [79], Н. Лаврухіна [106], О. Міхалкіна [127], І. Сирота [219], С. Сільченко [217], Н. Хуторян [249], А. Ширант [257] та ін.

Завдяки вагомим здобуткам зазначених вчених, спостерігається певний прогрес у розробці та збагаченні теоретичних положень пенсійного забезпечення, але залишаються ще не в повному обсязі дослідженими питання визначення та змісту принципів щодо правового регулювання пенсійних правовідносин.

Визначення принципів права пенсійного забезпечення, в першу чергу, вимагає наявності загальнотеоретичних знань щодо поняття принципів права.

Зокрема, Б. Гаврилишин [40] визначає, що принцип вживається в значенні основних ідей, керівних положень. Відповідно до теорії права, під принципами права розуміються основні ідеї і керівні начала, що виражають сутність, основний зміст і стратегію розвитку норм права всередині всієї системи права. Отже, як зазначає В. Жернаков [79, с. 21-22], «принципами пенсійного забезпечення є положення, що закріплені в нормах права пенсійної сфери та мають певні ознаки відносин, що складають предмет пенсійного права». Основні класичні принципи, які стосуються проблем формування пенсійного забезпечення, були викладені ще Т. Мальтусом [121] і зводилися переважно до елементів соціального захисту населення.

Досліджуючи проблематику пенсійного забезпечення, А. Колодій [94] стверджує, що пенсійна система, створена за роки радянської влади, стала єдиною у світі всеосяжною системою пенсійного забезпечення, заснованою на трудовому принципі – пенсійне забезпечення фінансувалося з двох джерел: державного бюджету та відрахувань підприємств. На його думку усі солідарні обов'язки громадян були зведені до обов'язкової трудової діяльності, у результаті чого кілька поколінь прожило з урахуванням принципів повного утримання. Сьогодні цей соціальний чинник гальмує пенсійну реформу. Фінансування пенсійного забезпечення в солідарній моделі здійснювалося, переважно, за рахунок страхових внесків підприємців і працівників.

Можна погодитися з думкою О. Москаленко [132], який вважає, що сьогодні в Україні обов'язкове державне пенсійне забезпечення не спроможне гарантувати високий рівень пенсій, причиною цього є, перш за все, несприятлива демографічна ситуація. Розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення дозволяє отримати додаткове джерело пенсійних виплат і забезпечити гідний рівень життя громадян пенсійного віку.

У процесі дослідження принципів організації та побудови пенсійних систем Сполученого Королівства, Німеччини, США, Швеції, Чилі та Сінгапуру, зокрема Європейського кодексу соціального забезпечення, виявлено, що типовими принципами побудови сучасних пенсійних систем є: еволюційність,

солідарність поколінь, багаторівневість побудови, інституційна визначеність, соціальна орієнтованість, загальність і добровільність формування пенсійних прав, пріоритетність соціального страхування [66].

Принципи розвитку та реформування пенсійної системи в Україні вперше були закріплені Указом Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291/98 «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» [184]. Згідно зі статтею 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [173], принципами пенсійного забезпечення є: всебічність пенсійного забезпечення, універсальність та комплексність, фінансування пенсійного забезпечення за рахунок страхових внесків і державного бюджету, паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в управлінні пенсійною системою, цільове використання коштів пенсійного страхування, державний та громадський контроль за призначенням та наданням пенсій, право на добровільне внесення страхових внесків до ПФУ, НПФ тощо.

Крім цих принципів І. Загорулько [81] визначив також інноваційні принципи: можливість додаткового пенсійного забезпечення, зниження пенсійного навантаження, оптимізація розподілу пенсійних виплат та активізація індивідуального пенсійного накопичення.

Вчені вже обґрунтовано доводять необхідність внутрішньогалузевих принципів, в тому числі принципів з конкретних інститутів права соціального забезпечення [4]. Принципи провідного інституту права соціального забезпечення – права пенсійного забезпечення, мають важливе значення як внутрішньогалузеві принципи. Тому погоджуємося із думкою В. Жернакова [79], що перелічені принципи пенсійного забезпечення корелюються із загальноправовими та міжгалузевими принципами.

Загальноправові принципи є загальними для всіх галузей права, у тому числі – й права пенсійного забезпечення. Такими є принципи: законності, єдності прав та обов'язків суб'єктів відносин, гарантованості прав і свобод громадян тощо.

Розглянемо ці принципи на прикладі діючої пенсійної системи України. Принцип законності полягає в тому, що всі суб'єкти пенсійних відносин (фізичні та юридичні особи, сім'я, державні органи, посадові особи, представники громадськості тощо) повинні дотримуватися чинних законів і нормативно-правових актів. Принцип єдності прав та обов'язків суб'єктів пенсійних відносин забезпечує право фізичної особи (сім'ї) на отримання пенсії, яке реалізує ПФУ через призначення відповідного виду пенсії у терміни, встановлені законом.

Принцип гарантованості прав і свобод громадян проявляється в тому, що суб'єктам пенсійних відносин гарантується право на отримання різних видів пенсій при настанні певних умов, визначених законом.

Принцип пріоритетності норм міжнародного права над нормами національного права знайшов своє відображення у статті 4 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», згідно із якою, країна не повинна посилатися на своє внутрішнє право при невиконанні нею міжнародного договору [173]. В міжнародному праві норма міжнародного договору завжди має пріоритет над нормою національного законодавства. Тому в основу принципів пенсійного права мають бути покладені положення, закріплені в Європейському кодексі соціального забезпечення [66], ухвалені у 1964 році, які містять норми, що стосуються медичної допомоги, допомоги через хворобу, за віком, у разі виробничої травми, інвалідності, смерті годувальника тощо.

Важливу роль для регулювання відносин у пенсійній системі відіграють акти Міжнародної організації праці (МОП): конвенції, декларації, рекомендації. Відповідно до статуту МОП, перелік її завдань містить, у тому числі, захист працівників від професійних захворювань, нещасних випадків на виробництві, пенсій за старістю та інвалідністю [128; 131].

Окреме місце слід відвести міжгалузевим принципам, які застосовуються при регулюванні відносин між суміжними галузями права, наприклад, трудового, фінансового права, соціального забезпечення тощо. До

міжгалузевих принципів відносяться принципи охорони здоров'я, пріоритетності соціального забезпечення інвалідів і громадян похилого віку, обов'язкового соціального страхування осіб, що беруть участь у виробництві.

До принципів права пенсійного забезпечення відносяться принципи права на захист від безробіття, бідності, на підтримку осіб похилого віку, інвалідів державою та суспільством. Зазначені вище принципи вважаються загальними для тих галузей права, що регулюють суспільні відносини, за допомогою яких громадяни, в свою чергу, реалізують свої соціально-економічні права.

Міжгалузевий принцип забезпечення свободи діяльності громадських об'єднань відображений у пенсійному законодавстві. Так, представники громадських організацій від застрахованих осіб та роботодавців входять до складу правління ПФУ, повноваженнями якого, відповідно, є розгляд та затвердження бюджету ПФУ, визначення порядку надходження та обліку його коштів, здійснення контролю за їх цільовим використанням тощо (ст. 61 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») [173].

Важливе значення має принцип соціального партнерства, який також належить до міжгалузевих. Цей принцип визначає зміст норм, котрі регулюють не тільки колективні відносини щодо застосування найманої праці, а й відносини із соціального забезпечення, соціального страхування [69]. Він закріплений у нормах пенсійного забезпечення. Так, у складі правління ПФУ є представники громадських організацій від застрахованих осіб та роботодавців.

Принцип забезпечення права кожної особи на захист своїх прав і свобод також належить до міжгалузевих. Цей принцип задекларований у ст. 55 Конституції України [95]. Принцип забезпечення права кожного на захист у пенсійному забезпеченні конкретизується у принципі охорони права громадян на пенсійне забезпечення: згідно чинного законодавства, застраховані особи та члени їх сімей мають право на оскарження дій чи бездіяльності страхувальників, виконавчих органів ПФУ та їх посадових осіб [173].

Розглянемо зміст галузевих принципів пенсійного забезпечення, до яких відносять наступні:

– принцип загальності та доступності пенсійного забезпечення: згідно зі ст. 46 Конституції України всі громадяни мають право на ту чи іншу пенсію при наявності підстав і умов, визначених законом;

– принцип диференціації умов та рівня пенсійного забезпечення безпосередньо закріплено нормами, які регулюють пенсійні відносини і залежать від статі; характеру та умов трудової діяльності; правового статусу особи; категорії працівників; групи інвалідності тощо [127].

Розмір пенсійного забезпечення громадян диференціюється залежно від виду, сфери та характеру трудової діяльності; тривалості страхового стажу (вислуги років); обсягу заробітної плати, на основі якої обчислюється розмір пенсії; групи інвалідності; суми внесків до відповідних фондів та від інших обставин [257].

Принцип універсальності та комплексності розвитку пенсійної системи реалізується у національному законодавстві через врахування всіх форм і видів пенсійного забезпечення, передбачених конвенціями та рекомендаціями МОП.

Принцип фінансування пенсійного забезпечення полягає у перерозподілі джерел фінансових ресурсів пенсійних виплат, враховуючи процес розвитку пенсійної системи України. Принцип паритетності передбачає, що правління ПФУ формується на основі паритетності представників держави, застрахованих осіб і роботодавців.

Принцип цільового використання коштів передбачає, що кошти ПФУ використовуються на реалізацію конкретних цілей, визначених чинним законодавством у сфері пенсійного забезпечення та гарантованих Законом: виплату пенсій; надання соціальних послуг; фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із виконанням функцій, покладених на органи ПФУ; оплату послуг із виплати та доставки пенсій; формування резерву коштів ПФУ.

Принцип державного та громадського контролю декларує необхідність проведення ефективної державної політики щодо забезпечення реалізації прав громадян на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; створення умов для ефективного функціонування та розвитку пенсійної системи [131].

Принцип організації пенсійного забезпечення на засадах добровільного страхування передбачає право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування наступних категорій населення країни:

- особи, які не належать до числа осіб, які мають право на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- особи, які досягли 16-річного віку;
- іноземці й особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України.

І. Сирота [219] наголошує на тому, що недержавне пенсійне забезпечення – це складова накопичувального пенсійного забезпечення, яка заснована на принципах добровільної участі фізичних і юридичних осіб у створенні пенсійних накопичень. Участь у цьому пенсійному забезпеченні є добровільною, а пенсійні накопичення утворюються за рахунок внесків громадян, роботодавців, або тих і інших одночасно.

Принцип страхування у сучасному пенсійному забезпеченні реалізується не достатньо, має адміністративно-розподільний характер та не забезпечує адекватної залежності пенсії від розмірів сплачених зборів чи внесків. За рахунок страхових внесків проводяться інші види виплат, які не пов'язані з трудовим внеском, не залежать від участі у фінансуванні пенсійного забезпечення та сприяють формуванню утриманських настроїв населення.

Проте, як зазначає С. Сільченко [217] основний принцип солідарної системи зводиться до того, що працюючі утримують пенсіонерів за рахунок своїх внесків у пенсійний фонд, сподіваючись, що при досягненні ними пенсійної межі, наступні покоління працюючих будуть утримувати їх, сьогодні не витримує випробування демографічною, економічною ситуацією тощо.

Старіння населення суттєво послаблює солідарну модель пенсійної системи. Якщо додати до цього типові для українців проблеми низьких зарплат та «зарплат у конвертах», виплат спеціальних пенсій, то в результаті утворюється дефіцит Пенсійного фонду. Не ставлячи під сумнів важливість

всіх вищенаведених принципів побудови пенсійної системи вважаємо, що в сучасних умовах надзвичайної актуальності набуває «горизонтальний» принцип соціальної справедливості. Цей принцип є системою рівних організаційних та правових умов щодо реалізації права на пенсію всім учасникам суспільного життя, що забезпечується державою. Варто погодитися з позицією Н. Хуторян [250,251], що принцип соціальної справедливості визначає:

- рівні підстави виникнення права на трудову пенсію для кожного громадянина;
- умотивоване співвідношення мінімального та максимального розмірів пенсії;
- єдиний механізм розрахунку заробітку для обчислення розміру пенсії та диференціація її розміру залежно від трудового внеску працівника.

Безперечною основою принципу соціальної справедливості пенсійної системи є залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Однак чинне законодавство нерідко відступає від цього принципу.

Так, більшість пенсіонерів України забезпечується пенсіями відповідно до положень Закону України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» [186], які визначають загальні підстави виникнення пенсійного права громадян, забезпечення його реалізації, механізми розрахунку розміру пенсії.

Пенсійне забезпечення різних категорій пенсіонерів регулюється спеціальними законами, які визначають правовий статус окремих соціальних груп: науковці, державні службовці, громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, медичні працівники, які обслуговують ВІЛ-інфікованих тощо [189]. Норми цих законів передбачають додаткові пільги у сфері виникнення та реалізації пенсійного права за критерієм винятковості певних категорій працівників.

У процесі реалізації принципу соціальної справедливості необхідно дотримуватись єдності умов для різних груп пенсіонерів та обґрунтованої

диференціації пенсій. Сьогодні в Україні співвідношення між мінімальним і максимальним розміром пенсій є необґрунтованим і становить 1:40 [106].

Впровадження недержавного пенсійного забезпечення є одним з основних завдань і важливих кроків реформування системи пенсійного забезпечення України. Основними принципами його діяльності, на думку І. Новікова, [140;141] є:

- добровільність вибору фізичними особами типу пенсійної виплати;
- створення умов недержавного пенсійного забезпечення на законодавчому рівні;
- зацікавленість юридичних і фізичних осіб у співпраці з недержавним пенсійним фондом;
- формування пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, а також їх добровільними об'єднаннями;
- прийняття рішення роботодавцем про сплату пенсійних внесків на користь своїх працівників на добровільних засадах;
- формування мотивації роботодавців щодо здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників;
- рівноправність учасників, які залучені до однієї пенсійної схеми;
- розрахунок розміру пенсійної виплати в залежності від розміру пенсійних внесків, що перебувають на індивідуальному пенсійному рахунку застрахованої особи;
- гарантування учаснику фонду або застрахованої особи реалізації прав, наданих Законом;
- державне регулювання тарифів на послуги, що надаються у межах недержавного пенсійного забезпечення, діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за її здійсненням;
- сувора відповідальність суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених Законом та іншими актами.

Отже, принципи, які забезпечують правотворчість у розвитку пенсійної системи, реалізацію права та єдність правопорядку в цілому, дозволяють глибше

з'ясувати сенс конкретних норм законодавства та відіграють важливу роль для їх тлумачення. Крім того, на думку А. Ширант [257], принципи, що є критеріями легітимності чинного законодавства, можуть бути використані для оцінки його змісту.

В цілому, чітке визначення та наповнення конкретним змістом мети, завдань та принципів державного управління пенсійною системою є основою для досягнення результативності її розвитку.

1.3 Історіографія розвитку і методологічні особливості аналізу пенсійної системи

Історіографія (від грецьк. *historia* – розповідь про минулі події, і *grapho* – пишу) – різні форми історико-наукових реконструкцій, які зображують історичний процес розвитку науки на базі відповідних місцю і часу методів дослідження, способів опису та інтерпретації наукових текстів, відкриттів, наукових теорій тощо [222]. Історіографічний аналіз розвитку пенсійної системи полягає у дослідженні, узагальненні та науковому висвітленні кількісного та якісного складу праць щодо зазначеного питання, їхнього науково-теоретичного рівня, інформаційної адекватності та глибини.

До історії розвитку пенсійних систем зверталися у своїх працях багато дослідників, зокрема: Аристотель, А. Сміт, А. Маршалл тощо. Цю тему розкрито у таких загальновідомих працях, як «Місто сонця» Т. Кампанелли та «Утопія» Т. Мора [41].

Розглядаючи початкові форми пенсійного забезпечення, можна відзначити, що до середньовіччя існувало два способи пенсійного забезпечення непрацездатної частини населення: утримання непрацездатної особи за рахунок коштів родини та обов'язок церкви допомагати бідним [98]. Така форма захисту непрацездатних була істотно підірвана масовою міграцією населення до міст наприкінці XIX ст., що призвело до розпаду патріархальних зв'язків. В епоху Середньовіччя соціальним забезпеченням хворих, немічних і людей похилого

віку опікувалися члени їх сімей, а також установа, членом якої була особа: селянська громада, церква, цех, чернечий орден тощо.

Історичні факти свідчать про те, що першими пенсіонерами в стародавніх державах були священики. Ще за чотири тисячі років від сьогодення правителі зобов'язували громаду виділяти частину майна для формування фондів довічного утримання жреців. При Іванові Грозному в 1551 р. у Постанові Стоглавого Собору визначалося, що піклування про бідних є справою суспільства, яке постачає кошти для цього та в особі вибраних довірених осіб разом зі священиками завідує ними. При цьому обов'язки суспільства регулюються «державними мірами шляхом царського вкління, інакше кажучи, законом» [67].

У 1720 році, при реформах Петра I був затверджений «Морський статут», за яким пенсійне забезпечення першими отримали військові, а саме морські офіцери, яким, по «благоустремлінню верховної влади» могла бути призначена премія по старості. Важливою віхою у розвитку пенсійної системи став «Устав про пенсії та одноразових допомогах» державним (військовим і цивільним) службовцям, який у 1827 року затвердив Імператор Микола I [41].

Із розвитком буржуазних відносин пов'язується виникнення поняття «пенсія». До того часу зустрічаються лише поодинокі згадки про матеріальне забезпечення людей, що втратили працездатність. Беззаперечно, що за тих часів проблема виплати пенсії перед суспільством не виникала у зв'язку з тим, що відносно невелика чисельність населення досягала пенсійного віку в сучасному його розумінні. Але суспільство змушувало людей постійно підтримувати сім'ї загиблих та немічних.

Проблеми розвитку пенсійних систем завжди були в центрі уваги соціологів, політологів, філософів, економістів. Прихильники класичної школи (Д. Рікардо, В. Петті) вважали, що участь держави в соціальній сфері має бути мінімальною. Дж. Кейнс, Р. Мак-Грейв, навпаки, говорили про активну участь держави в «непродуктивну споживання», пов'язуючи його з податковою системою. Однією з перших праць, присвячених проблемі пошуку соціальної

злагоди в суспільстві стала праця Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762 р.). У ній характеризувалося «громадянське, а отже – цивілізоване суспільство», яке засновувалося на законі рівності, де забезпечується особиста свобода кожного громадянина [218]. К. Маркс і Ф. Енгельс ввели поняття суспільних фондів споживання, які призначалися для задоволення низки потреб населення і для утримання непрацездатних. Це поняття отримало широке розповсюдження в 60-70-і роки ХХ ст. Проблеми сутності й закономірностей розвитку цих фондів розглядалися в працях Ю. Хаустова [245], Дж. Ходжсона [247] та ін.

У ХХІ ст. було проведено багато досліджень щодо розвитку пенсійних систем. Можна виділити основні дослідницькі напрями:

- соціологічний напрям, в якому наукові дослідження розглядають: особливості формування нової моделі пенсійного забезпечення як соціального інституту, управлінські аспекти недержавного пенсійного забезпечення, соціально-економічні складові ринку пенсійних фондів;
- фінансове дослідження питань джерельного забезпечення та бюджетної політики Пенсійного фонду України, розвитку недержавних пенсійних фондів, актуальні проблеми пенсійного страхування тощо;
- акцент на організаційній складовій пенсійної системи, особливо – на соціальній ролі пенсійних інститутів, виокремлюючи її від правової та економічної сфер;
- юридичний напрям, який об'єднує всі роботи, що досліджують правове забезпечення діяльності пенсійної сфери, законодавчу базу пенсійного забезпечення й еволюцію законодавства в зазначеній галузі, розділяючи суспільні стосунки в пенсійній системі на три групи: фінансові, правові й управлінські.

Так, Е. Уайтхауз у своєму дослідженні «Пенсійна панорама. Пенсійні системи 53 країн» [240] зібрав і систематизував пенсійні системи, що використовуються в багатьох країнах світу. Науковий підхід дослідження ґрунтується на ролі і призначенні кожного елемента пенсійної системи. Автор

відзначав, що історія людства впродовж століть не знала загальнонаціональних пенсійних систем. Пенсію могли виплачувати певним категоріям громадян – за військові звитяги або за досягнення у сфері мистецтва. Іноді процес призначення пенсій в певних країнах був проблематичним. Так, у Франції витрати на пенсії у 1788 році спричинили такий дефіцит державного бюджету, що це спровокувало революцію [277].

Л. Котлікофф і С. Бернс у праці «Пенсійна система перед бурею» [100] проаналізували існуючі недоліки пенсійних систем у розвинених країнах та визначили, що національні пенсійні системи є недосконалими та кризовими. Одна з причин цього явища – різке збільшення тривалості життя населення більшості країн впродовж XX ст.

У дослідженнях Г. Мак Таггарта, керівника проекту «Впровадження пенсійної реформи в Україні» [117], аналізується досвід розвитку сучасних пенсійних систем у країнах Східної Європи та СНД у порівнянні з розвитком пенсійної системи в Україні.

Дослідження Р. Хольцмана і Р. Хінце «Забезпечена старість в XXI столітті: Пенсійні системи і реформи в міжнародній перспективі» [248] стосуються питань розуміння важливості пенсійних систем для економічної стабільності держав і соціального забезпечення їх старіючого населення. Результати дослідження підтвердили незмінну актуальність основних цілей і завдань пенсійних систем – скорочення масштабів бідності населення та вирівнювання рівнів споживання, а також більш ширшого завдання – забезпечення соціального захисту населення. У цілому, результати цього дослідження дають можливість порівняти досвід країн світу із вітчизняною практикою реформування пенсійної системи у визначений період.

Невід’ємною складовою історіографічного комплексу з досліджуваної проблеми стали роботи В. Бакуменка, П. Надолішнього [5], В. Єлагіна [68], Л. Приходченко [167], Ю. Сурміна [221], В. Скуратівського [231] та інших, в яких висвітлюються загальні питання теорії та методології державного управління, у тому числі і пенсійної системи. В інтегрованому вигляді ці

питання знайшли відображення в «Енциклопедії державного управління» [70-73]. Окремі питання пенсійної тематики висвітлені у 4-му томі енциклопедії. Але поняття «пенсійна система» не було чітко сформульованим.

Методологічно-прикладні питання соціального захисту населення та його вплив на розвиток пенсійної системи та інституціоналізації економіки в цілому завжди були предметом досліджень української наукової школи, значний внесок у формування якої зробили: А. Бабенко – підкреслила, що пенсійне забезпечення громадян – це складова соціальної політики держави [4]; О. Линдюк – обґрунтувала сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства [110], Б. Надточій, В. Яценко [134].

В. Оверчук, Є. Калюга [153], А. Стопчак [227], О. Ткач [234] – розглядали історичні передумови розвитку пенсійної системи в Україні за часів, коли Україна була під владою інших держав, у складі СРСР та за роки незалежності, а також виокремили етапи розвитку пенсійної системи; Б. Зайчук – розкрив та обґрунтував організаційно-правові та соціально-економічні умови функціонування пенсійної системи [82]; Л. Якимова – досліджувала еволюцію пенсійної системи України [263]; С. Румянцева – розглядала сучасний стан вітчизняної пенсійної системи, відзначивши, що шляхи пенсійної реформи можуть бути дискусійними, але вони спрямовані на дотримання принципу «пенсійної справедливості» [211].

М. Вінер [35], А. Волошина [38] – досліджували досвід розвитку пенсійних систем зарубіжних країн, предметом досліджень були основні тенденції та причини реформування пенсійних систем в країнах з різним рівнем економічного розвитку; О. Медведчук [124], О. Нікітчина [139] – вивчала питання реформування пенсійної системи України в аспекті зарубіжного досвіду та аналізували шляхи подальшого її реформування; Н. Королевська – розкрила наслідки пенсійної реформи, довівши, що дефіцит пенсійного фонду – проблема триває, яка містить тіньову економіку, демографічну ситуацію та падіння економіки [99]. В. Толуб'як – досліджував шляхи раціоналізації пенсійної системи України, визначивши необхідність та сутність здійснення

раціоналізації для зміцнення фінансового стану Пенсійного фонду України [236]; Н. Шевчук – вивчав проблему фінансового забезпечення пенсійної системи України в умовах її реформування [256].

Вагомий внесок у дослідження управлінських аспектів розвитку пенсійних систем зробила академік НАН України Е. Лібанова [111], яка, проаналізувавши демографічну ситуацію в Україні, визначила та обґрунтувала проблему вікової межі у разі виходу на пенсію. Дослідження впливу фактора вікової структури населення на збалансованість пенсійної системи у стратегічній перспективі також проводили С. Лондар, В. Башко [113]. Зміст та значення страхового стажу в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування обґрунтував І. Оклей [155].

М. Папієвим у своїх дослідженнях [163] було обґрунтовано зміни у структурі й змісті пенсійної системи та розроблено відповідні організаційно-економічні та правові механізми проведення пенсійної реформи. Кризові та переломні моменти у реформуванні пенсійних систем у країнах із перехідною економікою розглядав у своїх працях О. Женчик [78].

Важлива інформація щодо розвитку пенсійної системи міститься у працях, авторами яких виступали керівники Пенсійного Фонду України: Б. Зайчук, О. Зарудний [81], заслуговують на увагу довідки Аналітично-дорадчого центру «Блакитної стрічки» [50].

Слід виділити дослідження зарубіжних науковців, які спрямували свої творчі зусилля на розробку теоретичних засад формування пенсійних систем, а саме: П. Єрмолаєв, чий праці зі Зводу законів Київської Русі розкривають сутність пенсійного законодавства та його тисячолітню традицію [76]; М. Виборних, який аргументував положення щодо активної ролі держави як інституту, відповідального за успішне реформування пенсійної системи [39]; Д. Єрмаков, який визначає особливості та відмінності пенсійних системи західних країн [74]; С. Єрошенков, який досліджував перехід до накопичувальної пенсійної системи [77]; відомий фахівець В. Роїк [205; 206], праці якого, присвячені еволюції пенсійних систем та світових тенденцій їх

розвитку, відомі поза межами країни. Але загально визнаним експертом зазначеної тематики став Є. Гайдар, підготувавши фундаментальну наукову працю «Історія пенсій: становлення та криза системи соціального захисту в сучасному світі» [41].

У працях О. Бачинської [10], Н. Борисенка [16], В. Глуценка [44], А. Гуцака [56], В. Куценка [105], І. Левченка [108,109] розкрито підґрунтя становлення пенсійної системи України, її інфраструктура, проблеми розвитку в період формування ринкових відносин, введений та уточнений поняттєвий апарат пенсійної системи.

Діяльність Пенсійного фонду України досліджена у працях І. Басанцова [9], О. Бевзенка [11], Б. Зайчука, О. Зарудного [82]. В. Жернаков [79], С. Сільченко [217], О. Тищенко, Є. Томін [233] вивчали нормативно-правову базу пенсійної системи України та розглядали перспективи законодавчого регулювання соціальної політики в Україні. У монографії О. Москаленка [132] висвітлені основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки.

Необхідність удосконалення державного регулювання пенсійного забезпечення з урахуванням розвитку ринкової економіки в Україні широко висвітлена в дослідженнях В. Белоусова [12], в якій запропоновано ситуаційний підхід щодо підвищення ефективності реформування пенсійної системи шляхом урахування впливу на неї ймовірних фінансових криз, наслідків функціонування розподільної та накопичувальної систем. Державне управління пенсійною системою України досліджувалося Н. Лаврухіною [106], яка обґрунтувала, що передумовою для забезпечення якісного державного управління пенсійною системою має стати зміна сутності державного управління, вдосконалення правового регулювання, зміна структурно-суб'єктного складу пенсійної системи, а також стимулювання розвитку малого підприємництва як потенційних джерел фінансування пенсійної системи.

Таким чином, у зазначених роботах закладено потужний фундамент для подальшого вивчення пенсійної системи України. Наведені концепції, підходи

та теорії дають можливість зрозуміти місце пенсійної системи у суспільному житті, а також її роль у ХХІ ст. На їх основі базується інституційна концепція розвитку пенсійної системи: пенсійна система залежить від рівня соціалізації країни та є частиною фінансової системи країни. Пенсі як важлива гарантія держави визначає ступінь соціалізації країни та зачіпає інтереси кожного громадянина.

Окрім наукових праць невід'ємними складовими джерельної бази дослідження пенсійної системи в Україні є наступні:

1. Міжнародні договори, ратифіковані Україною (або СРСП). Діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, зокрема документи Всесвітнього банку, ОЄСР, міжнародні норми та конвенції Міжнародної організації праці (МОП). На особливу увагу заслуговують Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення та Конвенція № 128 про допомогу по інвалідності, старості й у зв'язку із втратою годувальника тощо;

2. Конституція України, яка має найвищу юридичну силу, визначає цілі та зміст всіх інших законодавчих актів, цілеспрямованість діяльності усіх гілок влади, органів місцевого самоврядування тощо. Верховенство Конституції визначається її установчим характером, найвищою юридичною силою, прямою дією її норм [95];

3. Закони України. Форми та види пенсійного забезпечення у пенсійній системі визначаються згідно із ст. 92 Конституції України, законами України. Це такі закони України: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [173], «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [178], «Про пенсійне забезпечення» [186], «Про недержавне пенсійне забезпечення» [183], «Про цінні папери та фондовий ринок» [197]. Верховенство законів полягає в їх загальності, у прагненні до того, щоб не залишалося неврегульованих законами питань пенсійної системи;

4. Нормативно-правові акти, серед яких виділяються:

а) нормативно-правові чи індивідуально-владні акти та послання Президента України, що є одним із важливих видів нормативних актів, питання та ухвалення рішення за якими віднесено до компетенції Президента України. Так, у 2001 р. Президент України звернувся до Верховної Ради та Кабінету міністрів України зі Спеціальним посланням «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України» [184], в якому наголошував на необхідності докорінного реформування пенсійної системи. Це було перше президентське послання на окрему тему.

б) нормативно-правові акти КМУ. Починаючи із 1991 року і до теперішнього часу було ухвалено більше 100 різних постанов КМУ щодо пенсійного забезпечення та соціального захисту населення України;

в) відомчі нормативно-правові акти – підзаконні акти, які можна розділити на дві групи. Перша група – це накази, інструкції, роз'яснення, нормативні накази, видані ПФУ відповідно до його права надавати пояснення про порядок застосування окремих законів, концепції та стратегії розвитку пенсійної системи, нормативні документи ПФУ, розпорядження Нацкомфінпослуг України тощо [192]. Друга група – роз'яснення керівного характеру, які приймаються ПФУ у межах своєї компетенції у формі методичних листів, інструкцій щодо питань діяльності підлеглих йому органів.

Особливості актів, як джерел інформації, проявляється у наступному:

- більшість нормативних актів є загальнодержавними, що ухвалюються відповідними державними органами та мають правовстановлюючий характер;
- наявність локальних нормативних актів;
- відсутність певного рівня систематизації.

5. Довідкові та статистичні збірники, укладені та опубліковані Держкомстатом України. Значний обсяг інформації містить статистичний збірник «Статистичний щорічник України» та по регіонах. Важливий фактологічний матеріал міститься в аналітичних записках про виконання бюджету Пенсійного фонду в цілому по Україні та окремо по регіонах.

Змістовні дані містять аналітичні довідки, підготовлені Аналітично-дорадчим центром Блакитної стрічки – проектом, який фінансується ЄС [87; 214];

6. Вітчизняні та зарубіжні монографічні видання, періодичні видання, матеріали конференцій і семінарів щодо питань пенсійної справи, до яких відносять збірки матеріалів, відповідні матеріали яких були використані автором в процесі виконання дослідження. Серед періодичних видань слід виділити журнал «Вісник Пенсійного фонду України» – загальнодержавне інформаційно-аналітичне видання та газета «Пенсійний кур'єр» – тижневик Пенсійного фонду України.

Всі перелічені джерела, свідчать, що становленню та розвитку пенсійної системи в Україні передував тривалий історичний період. Досліджуючи історичний процес формування сучасної пенсійної системи, можна виокремити тенденції та закономірності її розвитку.

Дослідження О. Баранової довели, що наприкінці XIX ст. на території Російської імперії для службовців існувала дворівнева система пенсійного забезпечення, схожа на ту, яку намагається держава сьогодні створити знову. Перший рівень становили державні пенсії, що виплачувалися за рахунок Державного казначейства, другий рівень – недержавні пенсії, що виплачувалися за рахунок приватних капіталів [6]. Така система дозволяла державі проводити певну соціально-економічну та кадрову політику, залучати в армію, на флот і на державну службу багато здібних, діяльних людей і забезпечувати їм необхідні соціальні гарантії.

У XIX ст. з розвитком промисловості уряди різних країн починають поступово опікуватися соціальним забезпеченням населення: впроваджують соціальне законодавство, яке регулює соціально-економічні відносини між роботодавцями та працівниками; здійснюють забезпечення соціального захисту працівників у випадку інвалідності, хвороби, старості тощо. На появу перших пенсійних систем вплинуло зростання середнього віку життя населення та тривалості життя, як наслідок, ці демографічні зміни спричинили необхідність утримання людей похилого віку, розвитку законодавства у пенсійній сфері [75].

Внаслідок того, що українські землі в певні історичні періоди перебували під владою різних країн, то спостерігалися істотні відмінності в розвитку пенсійних систем (табл. В.3 Додатку В).

Конституція СРСР, ухвалена 5 грудня 1936 року, проголосила право усіх громадян Радянського Союзу на матеріальне забезпечення в старості [95]. Закон про пенсійне забезпечення робітників і службовців був прийнятий в 1956 році, а закон про пенсійне забезпечення колгоспників – у 1964 році [148; 149]. В результаті була утворена всеохоплююча пенсійна система, яка з часом зазнала різних ступенів реформування. Так, у 1973 році були проведені зміни в законодавстві щодо пенсійного забезпечення інвалідів і сімей, які втратили годувальника, а в 1974 році – щодо допомоги для дітей із малозабезпечених сімей. Постанова Ради Міністрів СРСР від 31 грудня 1969 року № 995 [146] передбачала заходи щодо подальшого підвищення зацікавленості працездатних пенсіонерів у продовженні трудової діяльності після призначення пенсії.

Дослідження інституціональних та законодавчих умов розвитку пенсійної системи дозволило обґрунтувати та виділити етапи розвитку пенсійної системи України, які подані у рисунку В.2 Додатку В.

Пенсійна система України, як і у інших республіках колишнього Радянського Союзу, формувалась протягом століття та відповідала існуючим соціально-економічним адміністративно-командним умовам. Вона забезпечувалася за рахунок фондів соціального страхування, а також – бюджетного фінансування та суспільних фондів споживання.

До 1990 року фінансовою основою пенсійної системи був державний бюджет СРСР, із якого виплачувались пенсії. Однак соціальні, особливо пенсійні витрати, стали непомірним вантажем для державного бюджету. Тому наприкінці 80-х років ХХ ст. у Радянському Союзі виникла проблема пошуку інших – позабюджетних – джерел для фінансування пенсій [41].

З цією метою було досліджено особливості пенсійних систем в інших країнах, особливо – європейських, які після 70-х років ХХ ст. піддалися кризовим явищам у пенсійній сфері, викликаних, перш за все, несприятливим

демографічним фактором, і тому були змушені розвивати свої пенсійні системи в напрямку впровадження механізму пенсійного страхування.

Аналогічний підхід щодо розвитку пенсійних систем був врахований у процесі підготовки Закону СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР», який набув чинності з 1 січня 1991 року [148]. Ухвалення цього Закону завершило процес створення всеохоплюючої пенсійної системи, яка діяла за загальними нормами та умовами. Нова пенсійна система була не повністю побудована на принципах страхування, – це було поєднання принципів пенсійного страхування та соціальної допомоги, але вона передбачала процес відокремлення пенсійної системи від державного бюджету.

Одночасно з цим був ухвалений закон «Про обов’язкове пенсійне страхування в Російській Федерації» [152], який передбачав можливість добровільного вступу у відносини з обов’язкового пенсійного страхування. Відтоді фінансування пенсій відбувається не з державного бюджету, а з Пенсійного фонду, що сформувався зі страхових внесків підприємств, організацій та громадян. У законі було передбачено, що основною умовою надання права на трудову пенсію є сплата страхових внесків до Пенсійного фонду СРСР. Слід визначити, що Пенсійний фонд СРСР діяв тільки рік, і після розпаду СРСР припинив свою чинність. Незалежні держави пострадянського простору, в тому числі і Україна, сформували власні пенсійні фонди, діяльність яких базується на національних правових, економічних та організаційних особливостях. Це був перший і визначальний крок на шляху розвитку пенсійної системи України.

Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР, утворене у 1990 році, у 1992 року було перетворено на Пенсійний фонд України [193]. Це була нова фінансова інституція України, що ознаменувало собою революційну зміну ідеології пенсійної системи, яка фінансово не залежала від державного бюджету, а отримала нові, цільові джерела наповнення пенсійних коштів, сучасні механізми їх накопичення та розподілу і залучила нових соціальних партнерів до участі у вирішенні питань пенсійного забезпечення.

У тому ж 1991 році Радою Міністрів УРСР була ухвалена постанова «Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР» [196], яка поклала початок у процесі формування законодавчої бази, організаційної інфраструктури, матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу Пенсійного фонду незалежної держави. Починаючи з 1991 року, нова установа пенсійної системи почала збирати страхові обов'язкові платежі установ, підприємств і громадян та фінансувати органи соціального забезпечення для виплати пенсій.

Наступний крок у розвитку пенсійної системи України був зроблений у 1994 році, коли Пенсійний фонд став центральним органом виконавчої влади, наділений відповідними повноваженнями. Положенням про Пенсійний фонд України, затвердженим постановою КМУ від 28 січня 1992 року №39, було визначено статус ПФУ. Також було створено структуру управління Пенсійним фондом, яка відповідала адміністративно-територіальному устрою держави, а також – структурам інших органів виконавчої влади, що виконували аналогічні функції відносно збору обов'язкових платежів (податкової служб).

Якісно новим етапом формування пенсійних правовідносин стало ухвалення в 1996 році Конституції України [95], яка визначила в основі пенсійної системи принцип соціального страхування, бюджетних та не бюджетних джерел фінансування, що стало підставою для функціонування в Україні різних моделей пенсійного забезпечення.

Перехід у 90-х роках ХХ століття на виплату пенсій через Пенсійний фонд виявив багато проблем як усередині самої пенсійної системи, так і поза її межами, що негативно впливали на її фінансовий стан. Зокрема, в умовах економічної кризи, яка спричинила тінізацію економіки та безробіття, стали частішими випадки неплатежів підприємствами до Пенсійного фонду. Все це значно підірвало фінансову базу пенсійної системи.

У результаті цього негативного процесу – після 1995 року – виникла заборгованість із виплати пенсій, при тому, що розмір пенсій залишився дуже низьким, і була втрачена його залежність від трудового внеску працівника. Ці

обставини сформували в державі усвідомлення необхідності реформування пенсійної системи.

У 1998 році Указом Президента України та Законами України, зокрема «Про невідкладні заходи щодо погашення заборгованості з виплати пенсій» [182], «Про внесення змін до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», було впроваджено нові додаткові ставки збору на пенсійне страхування [169]. Уряд вдається до різних заходів. Крім роз'яснень, проведених із керівниками підприємств-боржників, було задіяні нетипові джерела поповнення Пенсійного фонду, зокрема, запропоновано погашати заборгованість з виплати пенсій продукцією підприємств-боржників.

Підсумком вжитих заходів було суттєве поповнення Пенсійного фонду, що дозволило вже у вересні 2000 року усунути проблеми з виплатою пенсій. Тенденція до поповнення Пенсійного фонду була закріплена і розвинута.

Вирівнювання фінансового стану Пенсійного фонду стало передумовою здійснення пенсійної реформи. Напрями та шляхи реформи пенсійної системи були закріплені в таких документах, як: «Концепція соціального забезпечення населення України» [96], схвалена Верховною Радою України (1993 рік), Основи законодавства України – «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», прийняті Верховною Радою України [173] (1998 рік), Указ Президента України «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» [184] тощо.

Діяльність всієї пенсійної системи була спрямована на реалізацію завдань, поставлених у цих документах. Першим кроком, у термін до 2003 року, необхідно було провести підготовчі заходи щодо впровадження пенсійної реформи, і перш за все – створити системи персоніфікованого обліку внесків. Важливу роль у розвитку пенсійної системи відіграла передача Пенсійному Фонду нових функцій із призначення та виплати пенсій. Цей процес почався 1 січня 1999 року з експерименту у Львівській області та був завершений 1 липня 2002 року [192].

Історично важливим для пенсійної системи став 2003 рік, коли була ухвалена низка законопроектів та підзаконних актів, серед яких слід відзначити Закони України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [183], «Про загальнообов'язкове пенсійне забезпечення» [173], інші документи щодо впровадження та розвитку нової пенсійної системи.

Наступний етап розвитку пенсійної системи пов'язаний з прийняттям у 2011 році закону України «Про заходи щодо законодавчого реформування пенсійної системи» [174], яким встановлений єдиний для чоловіків та жінок вік виходу на пенсію, збільшено страховий стаж, при наявності якого особа набуває право на пенсію, змінено період, яких враховується для визначення заробітної плати, збережено право працюючих пенсіонерів на перерахунок пенсії, передбачено обмеження максимального розміру пенсії. З 2015 року з запровадженням Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», у якій домінуючими векторами є вектор безпеки та відповідальності, які особливу увагу приділяє захищеності соціально вразливих верств населення. починається шостий етап розвитку пенсійної системи [230]. Отже, на початок XXI ст. було сформовано нормативно-правову та організаційно-технічну бази пенсійної системи України, її організаційний, інформаційний та трудовий потенціали. Етапи розвитку сучасної пенсійної системи в Україні після 1991 року, які відображають також основні напрями державної соціальної політики, наведені у табл. В.4 Додатку В.

Пенсійна система, яка функціонує в Україні і дотепер, вважається однією із найбільш законодавчо врегульованих. Відносини в сфері пенсійного забезпечення регулюються більше ніж тридцятьма законами та низкою указів Президента України, постановами КМУ, Верховної Ради, а також – нормативними документами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку в Україні. Проте, незважаючи на значну законодавчу урегульованість більшості аспектів функціонування пенсійної системи, існують проблемні питання, які викликають певні суперечності та стримують її розвиток. Так, відсутність офіційного трактування та суперечності у визначенні

ряду базових понять зустрічається і в нормативних документах, що призводить до неоднозначного сприйняття та застосування певних вітчизняних законодавчих норм.

Пошук оптимальних шляхів розвитку пенсійної системи України вимагає нових підходів, єдиним критерієм дієвості яких має стати покращення добробуту суспільства та зниження рівня бідності у державі. Таким чином, суспільна практика висуває перед наукою завдання теоретичного обґрунтування цих підходів, визначення ефективних шляхів вирішення назрілих проблем у сфері пенсійного забезпечення. Початком дослідження пенсійної проблематики є вибір методологічного базису, на основі якого має бути визначено проблему та шляхи її вирішення. Важливо акцентувати увагу на методологічному аспекті саме в теорії, оскільки проблематика пенсійної сфери відносин постає дуже гостро.

Автор ґрунтується на широкому визначенні поняття «методологія» як сукупності світоглядних засад і конкретних знань про наукові методи пізнання і зміни реальності, що складають філософсько-теоретичну основу дослідження та практики державного управління, а метод – як усвідомлений спосіб внутрішньої організації змісту пізнавальної діяльності (а також практичної), що забезпечує ефективне досягнення результату відповідно до визначеної мети [71]. Таке розуміння змісту поняття «методологія» об'єднує широкий спектр наукових підходів, позиції, точок зору, що сформувалися за останнє сторіччя. Вибір методологічного підходу дає змогу зосередити увагу на конкретному важливому питанні: яким чином доцільно досліджувати проблематику розвитку сучасної пенсійної системи.

Визначення предметом дослідження пенсійну систему в Україні мотивується історичною різноманітністю концепцій, які формують специфічні моделі суспільних відносин щодо надання пенсійного захисту населення та потребують обґрунтування з метою вибору кращої з них. У межах об'єкта дослідження, предмет дослідження визначається як становлення і теоретико-методологічні засади розвитку пенсійної системи України на сучасному етапі

національного державотворення. Предмет дослідження включає базову гіпотезу, яка формулюється таким чином: існує більш ефективна пенсійна система, аніж діюча, з більш досконалим підходом до фінансування, що базується на підходах персоніфікації пенсійних внесків і пенсійних виплат.

Формулювання гіпотези дослідження стає необхідним з точки зору гіпотетико-дедуктивного методу наукового пізнання, що виник у ХХ ст. як результат діяльності представників американських вчених П. Александера, Дж. Лоузи [253]. Висування гіпотез суттєво впливає на внутрішню логіку всього процесу дослідження. Прикладом такого мислення і є гіпотеза щодо необхідності розвитку пенсійної системи на сучасному етапі суспільного розвитку країни.

Щодо гіпотези стосовно існування кращих засад фінансування пенсійної системи, то фінансові відносини і напрями їхнього розвитку розглядаються за допомогою моделей. У дослідженні визначеної наукової проблематики через створення моделей найбільш загальні методологічні позиції посідає інституціоналізм. Відомі вчені К. Айерс, Т. Веблен та Г. Мюрдаль [258] у своїх працях пропонували специфічний спосіб тлумачення досліджуваного об'єкта, який отримав назву «модельовання структур». Його основним завданням є пояснення подій, процесів або дій за допомогою визначення їхнього місця в структурі взаємозв'язків, що характеризуватиме пенсійну систему як єдине ціле.

Поняття «модельовання» трактується в Енциклопедичному словнику як «метод дослідження об'єктів пізнання за допомогою їх моделей; побудова і дослідження моделей реально існуючих процесів, подій або дій і конструйованих абстрактних об'єктів для покращення їх характеристик, оптимізації способів їх побудови, управління тощо» [69]. Під моделлю розуміють уявно або реально створений образ об'єкта, що відновлює частину дійсності в спрощеній і наочній формі. Модель постає як деяка абстракція, ідеалізація, спрощення дійсності. Ступінь спрощення та її характер, вказаний в моделі, можуть змінюватися протягом часу.

Розгляд пенсійної системи як моделі відносин зумовлюється необхідністю абстрактного уявлення цієї багаторівневої системи, яка функціонує у тісному взаємозв'язку з іншими системами. Хоча змодельовані заходи розвитку пенсійної системи за певних умов можуть бути дуже переконливими, але при цьому їх завжди складно відтворювати на практиці.

Серед множини сукупності загальнонаукових методів доцільно навести такий, коли методи використовуються на:

- теоретичному рівні дослідження (індукція, дедукція, системний та інституціональні підходи);
- емпіричному рівні дослідження (спостереження, порівняння, експеримент, вимірювання, оцінювання, візуально графічні методи);
- теоретичному та емпіричному рівнях дослідження, (абстрагування, формалізація, моделювання, аналіз і синтез, систематизація, узагальнення) [14].

Відзначимо, що методологія дослідження не дає чіткої вказівки, які загальнонаукові методи доцільні при дослідженні проблем розвитку пенсійної системи, чи потрібно виокремлювати особливі методи, що за своєю специфікою застосовні лише в нашому дослідженні. Концепцію персоніфікації пенсійної системи можна вважати прогресивною у порівнянні з солідарним механізмом, але і вона має розглядатися об'єктивно для перевірки адекватності окремих її параметрів реальному економічному середовищу.

Обрана методологічна позиція щодо дослідження розвитку пенсійної системи дозволяє зробити наступні висновки:

- чільне місце в процесі дослідження трансформаційних шляхів розвитку пенсійної системи посідає не метод чи модель, а потенціал логічного відтворення взаємодій та взаємовідносин, котрий, змінюючись під постійним впливом ендогенних та екзогенних чинників, вказуватиме на перспективність обраного курсу розвитку;
- всі наукові методи дослідження є можливими та логічно вмотивованими, якщо вони реально відображають, пояснюють та прогнозують всю складність та поліструктурність суспільних відносин у пенсійній системі;

– перевірка прогнозів у процесі моделювання розвитку пенсійної системи повинна здійснюватися на основі формальної логіки, за умов констатації факту відсутності єдиного правильного методологічного прийому верифікації.

Вирішення питань, пов'язаних із побудовою сучасної національної пенсійної системи, неможливе без аналізу існуючих моделей пенсійних систем інших країн. Моделлю пенсійної системи є сформовані принципи організації та функціонування її програм у певній країні. Модель пенсійної системи може також трактуватися як один з інструментів вирішення соціальних завдань у суспільстві [198]. Ця модель характеризує фінансову організацію пенсійної системи та суспільні відносини, що виникають із метою матеріального забезпечення громадян похилого віку.

Предметом дослідження пенсійної системи в загальному сенсі, на нашу думку, є теоретико-методологічні основи забезпечення суспільно обумовленої пенсійної моделі відповідно до стратегічних напрямів розвитку держави. Побудова якісної пенсійної системи є характерною ознакою розвитку сучасної держави. В умовах глобалізації, демографічних ризиків і фінансових дисбалансів реалізація соціальних завдань супроводжується численними проблемами. Вважається, що протистояти їм може належне та виважене використання інструментів диверсифікації пенсійних активів і використання в існуючій пенсійній системі змішаних варіантів пенсійного страхування та забезпечення [61]. Така розгалужена пенсійна система в кінцевому результаті є фінансово збалансованою моделлю вже на етапі побудови абстрактного образу, що містить основні риси та зміст цього досліджуваного явища.

Висновки до розділу 1

У розділі 1 здійснено аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури щодо ступеня розробки досліджуваної проблеми, уточнено понятійно-категоріальний апарат і методологію дослідження, проаналізовано історію становлення і

розвитку пенсійної системи на українських землях від стародавніх часів – до періоду розпаду СРСР і проголошення незалежності, з'ясовано візію і принципи організації та функціонування пенсійних систем, мету, цілі і завдання державного управління у сфері пенсійного забезпечення. На підставі отриманих результатів першого розділу автор дійшов наступних висновків.

1. Одним із важливих індикаторів досконалості соціальної сфери країни є пенсійна система, яка відіграє одну з вирішальних ролей у соціально-політичному житті країни, впливаючи на формування та перерозподіл певних фінансових надходжень, що зумовлює необхідність постійного її вдосконалення. Тому дослідження проблем функціонування пенсійної системи в сучасній Україні є не тільки актуальним науково-дослідницьким завданням, але й однією з найголовніших практичних проблем суспільного розвитку країни. Пошук оптимальних шляхів розвитку пенсійної системи вимагає нових підходів, що висуває перед наукою завдання їх теоретичного обґрунтування, а відтак вибору методологічного базису, адекватного специфіці предмета дослідження і складності наукового завдання.

2. На підставі аналізу досліджень багатьох вчених зроблено авторське визначення понять пенсійної системи як сукупності правових, організаційних та фінансово-економічних інститутів і норм, що ставлять перед собою мету надання непрацюючим громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії, а також реалізацію заходів щодо компенсації громадянам їх заробітку або доходу.

Відповідно надано визначення понять «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування», які взаємопов'язані з пенсійною системою. Пенсійне забезпечення є, з одного боку, функціональною системою, тобто системою напрямків, за якими вона здійснюється, а з іншого боку – інституціональною, тобто системою інститутів, що її забезпечують (державна, профспілки, роботодавці, фінансові та інші організації). Пенсійне страхування працівника є економічним методом відтворення робочої сили при настанні відповідного для такого страхування страхового випадку.

3. Візія пенсійної системи полягає в організації надійного і справедливого пенсійного забезпечення населення при настанні страхового випадку, в досягненні європейських стандартів функціонування та надання послуг, зміцненні фінансової стабільності. Пенсійна система виконує відтворювальну, соціальну, перерозподільну, стимулюючу, політичну, регулюючу та статусну функції. Відповідність пенсійної системи такому призначенню постає в якості мети, обумовлює цілі та завдання державного управління у сфері пенсійного забезпечення. Законодавчо визначені цілі державного управління полягають у проведенні ефективної державної політики в даній сфері, гарантуванні реалізації прав громадян на пенсійне забезпечення, створенні умов для розвитку пенсійного страхування, забезпеченні дотримання суб'єктами пенсійної системи вимог законів та нормативно-правових актів, адаптації пенсійної системи до міжнародних пенсійних стандартів.

4. Світовий досвід та національні реалії дали змогу визначити та обґрунтувати основні принципи, на яких повинна бути побудована сучасна пенсійна система, зокрема, акцентована увага на тому, що в умовах сучасного стану розвитку пенсійної системи виняткової актуальності набуває принцип соціальної справедливості, який слід розглядати, як забезпечувану державою систему рівних організаційно-правових умов для реалізації права на пенсію кожному громадянину. Доведено, що принципи пенсійного забезпечення співвідносяться із загально правовими та міжгалузевими принципами.

5. Теоретичне значення дослідження визначається істотним розширенням знань про історію пенсійної системи України. Важливість теми дослідження обумовлена не тільки особливою значимістю зазначеного інституту на сучасному етапі розвитку українського суспільства, необхідністю вдосконалення законодавчого регулювання, але й недостатньою розробленістю теми в теоретичному відношенні, а також – відсутністю єдиної позиції вчених із багатьох питань побудови сучасної пенсійної системи. У межах дослідження проаналізовано процес розвитку пенсійної системи України, її нормативно-правове забезпечення в цілому та в окремі періоди історичного розвитку.

Визначено, що сучасна пенсійна система України сформувалась після здобуття незалежності у результаті еволюційної її трансформації як своєрідна «пенсійна спадщина» колишнього СРСР, а її основою є запроваджене з 1 січня 2004 року загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

6. Результати проведеного дослідження дозволило автору здійснити періодизацію історії пенсійної справи в Україні визначити етапи, що відображають основні віхи в процесі її трансформації, а також зробити висновок про глибокі історичні корені накопичувальної пенсійної системи. Проведене у межах першого розділу дослідження засвідчило, що вирішення поставленого в дисертації наукового завдання обумовлює потребу аналізу загалом еволюції теоретичних підходів до розвитку пенсійних систем, узагальнення світових практик пенсійного забезпечення і обґрунтування шляхів їх адаптації до вітчизняних реалій.

Основні положення і результати першого розділу представлено у двох статтях у наукових фахових виданнях [26; 31], а також – матеріалах науково-практичних конференцій [20; 22; 23; 24].

РОЗДІЛ 2

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ

2.1 Інституціональна інфраструктура пенсійної системи

Розвиток пенсійної системи, перш за все, потребує державно-управлінського впливу у наступних сферах діяльності:

- інституціональну (розвиток нормативно-правової бази, визначення окремих суб'єктів та інституцій в процесі функціонування системи);
- соціальну (проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо прав і обов'язків учасників нової пенсійної системи, підвищення обізнаності населення у питаннях пенсійного забезпечення, подолання недовіри до недержавного сегмента пенсійної системи тощо).
- фінансово-економічну (розвиток економіки, фондового ринку, підвищення надійності інвестиційних інструментів для пенсійних фондів тощо).

На думку багатьох дослідників, зокрема В. Єлагіна [67], головний урок останнього десятиліття полягає у визнанні значущості фактора інституціонального середовища в аналізі пенсійної системи.

Тому важливим кроком на шляху теоретичного осмислення проблеми пенсійного забезпечення стало введення поняття «інфраструктура пенсійної системи», тому що комплексне системне дослідження пенсійної системи неможливе без аналізу її інституціональної інфраструктури, яка є сукупністю інституцій, що забезпечують її функціонування. Тим більше, що останнім часом простежується тенденція щодо розширення складу інституціональних елементів, насамперед, за рахунок управлінсько-організаційних, економіко-правових та фінансово-кредитних інститутів. При цьому, поряд із економічним аспектом розвитку інфраструктури, велика увага приділяється правовим, соціально-психологічним і політичним проблемам.

Вперше термін «інфраструктура» був використаний для аналізу на початку XX ст. для позначення об'єктів і споруд, що забезпечують нормальну діяльність збройних сил. Цій термін складається з двох латинських слів: *infra*, що у перекладі «нижче», і *structura* – «розташування або будова». У цьому контексті інфраструктура – це комплекс взаємопов'язаних обслуговуючих структур чи об'єктів [14]. Сутність інфраструктури слід розглядати з урахуванням таких підходів, як хронологічний, генеалогічний, структурно-логічний та функціональний. Біля витоків учення про формування інфраструктури стояли американські вчені О. Шоу, Д. Уелд, П. Чернінгтон та ін. Проблеми формування інфраструктури досліджувалися у працях вітчизняних учених П. Антонюка [1], О. Ковалю [93], В. Кременя [102], В. Опаріна [157] та ін. Але сьогодні відчувається суттєва нестача досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам побудови та функціонування інституціональної інфраструктури пенсійної системи.

Наведемо найбільш загальне, на наш погляд, визначення інфраструктури як «складової частини цілого, що є носієм допоміжних функцій та забезпечує функціонування системи в цілому, або її окремих частин», запропоноване О. Богуцькою [13, с. 262]. Скорикуємо запропоноване визначення відповідно до предмета нашого дослідження: якщо вважати пенсійну систему окремим цілим, то її інфраструктурою є сукупність елементів, що забезпечують її функціонування.

На думку У. Грудзевич [49, с. 6], «будуючи інфраструктуру, не слід обмежуватися перерахуванням інститутів, адже, крім них, інфраструктура містить регулюючі органи, інформаційну мережу та інститути, які її забезпечують, правове забезпечення». О. Голева [46, с. 12] поняття «інфраструктура» трактує як особливу частину системи, сукупність інститутів, інструментів і технологій, що сприяють та забезпечують функціонування певної системи як цілісного соціального утворення.

Використання терміну інституціональна інфраструктура потребують певних пояснень. Насамперед, інституціональна інфраструктура є сукупністю

узаконених норм і способів поведінки. Це, наприклад, правопорядок, що регулює відносини власності, призначення пенсії тощо, тобто – інституціональні основи державності. При цьому, критерії ефективності інституціональної структури пенсійної системи між собою перебувають у дуже складних, а іноді – й у суперечливих, взаємозв'язках та взаєминах.

Досить показовим у цьому контексті є визначення інституціональної інфраструктури ринкового господарства, сформульоване відомим російським вченим інституціоналістом О. Іншаковим [86, с. 54]: «інституціональна інфраструктура – це комплекс галузей і сфер діяльності, що здійснюють макроекономічне регулювання економіки та підтримують найбільш оптимальні макроекономічні пропорції розвитку національних господарств». Такий підхід до визначення інституціональної інфраструктури базується на постулатах теорії соціального капіталу, розробленої у 60-х роках XX сторіччя А. Хіршманом та іншими економістами [275]. Для цих праць характерне значне розширення меж поняття «інфраструктура», яке охоплює не тільки галузі, що забезпечують виробництво та розподіл матеріальних благ, а й інші сфери соціального буття, без яких неможливе функціонування основної системи (у нашому випадку – пенсійної) та містить у собі всі суспільні послуги, починаючи з юрисдикції, охорони суспільного порядку, виховання та закінчуючи фінансовим ринком. На думку В. Сікори [216], до інфраструктури долучають також і нематеріальні чинники: досвід адміністративної роботи, суспільну активність населення, кваліфікацію персоналу тощо.

Але на наш погляд, інституціональна інфраструктура у такому контексті є управлінською підсистемою, а не самостійною галуззю або підгалуззю. Вона формується з організацій, які безпосередньо управляють або/і обслуговують сферу пенсійної системи та діє на різних рівнях у межах пенсійної системи, де розробляються та реалізуються різні концепції, стратегії, програми та плани. Функції інституціональної інфраструктури полягають у побудові такого внутрішнього правопорядку в межах певної пенсійної системи, результати діяльності якого уможливлювали подальший ефективний розвиток її суб'єктів.

При тому, для суб'єктів пенсійної системи передбачено наявність вибору інституціональних форм організації пенсійної інфраструктури і можливих варіантів взаємодії у межах здійснюваних операцій.

Інституціональний склад пенсійної системи України можна розглядати із позицій формально-юридичного та економіко-змістовного підходів. Визначальним для аналізу є сутнісне наповнення функції пенсійного забезпечення. У найбільш лаконічному та концентрованому вигляді таке наповнення регламентоване урядом в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [173]:

- збір та облік пенсійних внесків, призначення пенсій і підготовка документів для її виплати;
- забезпечення фінансування та виплати пенсій;
- вирішення питань щодо ведення обліку пенсійних активів застрахованих осіб на пенсійних рахунках;
- адміністративне управління накопичувальним фондом та інші функції, передбачені законом і статутом.

Цілісність пенсійної системи важливо забезпечити, враховуючи той факт, що зміни в одному з її елементів або в одній із підсистем приводять до змін в інших. Такі елементи визначаються властивостями й характеристиками, що здійснюють вплив на основні параметри її функціонування: гнучкість, швидкодія, точність реагування на зміни в зовнішньому середовищі.

Пенсійна система як складна інституціональна система перебуває та розвивається в постійно мінливих внутрішньому та зовнішньому середовищах. Інституційний розвиток пенсійної системи – це зміна і інституціональної структури пенсійної системи, що призводить до підвищення її ефективності. Відповідно, інституціональна рецесія передбачає таку зміну інституціональної структури, яка призводить до зниження ефективності пенсійної системи.

Відмінною особливістю інституціональної інфраструктури пенсійної системи в Україні є тісний взаємозв'язок формальних та неформальних

інститутів, що розкривають національну специфіку функціонування правового, економіко-організаційного та господарського устрою суспільства.

У результаті застосування інституціонального підходу можливо встановити тенденцію виникнення та зростання неформальних правил, практик, неформальних приписів і умов їх функціонування. Неформальними практиками є норми поведінки, звичаї, традиції, історично стійкі системи цінностей, інститути ділової етики, тіньової економіки тощо. Багато з новостворених інститутів – таких, як інститути обов’язкової та добровільної страхової пенсії, – не реалізуються у повному обсязі саме через їх невідповідність неформальним рамкам: історичним і політичним особливостям, традиціям, звичаям тощо. І як зазначив Д. Норт [144], важко миттєво змінити ставлення людей до нової пенсійної системи, допоки не сформується людина, яка виросла в новому інституціональному середовищі.

Узагальнюючи результати проведених досліджень щодо сутності інститутів, можемо зробити висновок, що це поняття охоплює формальні та неформальні норми, які регламентують відносини між суб’єктами і передбачає наявність відповідних організаційних структур із метою досягнення певних цілей. У структурі пенсійної системи інститути набувають специфічних рис, зумовлених особливістю суспільних, політичних та економічних відносин у цій сфері [216]. Важливе значення мають інститути, які забезпечують не тільки дії окремих груп відносин, але й ті, що регламентують коопераційні відносини, зокрема, у середині кожної з груп. Базовим документом в Україні, який сформулював формальні інститути пенсійної системи, є закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [173], що передбачає регулювання всіх важливих відносин у цій сфері діяльності винятково законодавчими актами. Розвиток інститутів пенсійної системи неможливий без взаємодії з іншими важливими інститутами:

- оподаткування (кошти для виплати пенсій мобілізуються як соціальні податки);

- інвестицій (недержавні пенсійні фонди дозволяють сформувати накопичувальну складову пенсійної системи);
- демографії (уможливлює визначення основних орієнтирів для ефективного функціонування пенсійної системи).

Інститути економічної, фінансової, ідеологічної, політичної та інших сфер, які нерозривно пов'язані з пенсійною системою, утворюють інституціональну матрицю держави.

Досліджуючи дану проблему І. Шатохін [255] підкреслив, що залежно від змісту базових інститутів виділяються два типи домінуючих матриць:

- Y-матриця, в якій поєднується економічні інститути ринку, політичні інститути держави та субсидовані цінності. Інститути Y-матриці переважають в суспільному устрої більшості країн Європи та США;
- X-матриця, утворена економічними інститутами редистрибуції (рух цінностей і прав щодо їх використання опосередковується центром), політичними інститутами унітарного устрою, ієрархічної вертикалі влади на чолі з центром та ідеологічними інститутами комунітарності, в яких закріплюється пріоритет суспільства над особистістю. X-матриця домінує в Україні, Росії, більшості країн Азії та Латинської Америки.

Протягом періоду розвитку держав зберігається домінуюче становище базових інститутів, властивих або X-, або Y-матриці, що забезпечує цілісність, виживання та розвиток відповідного типу суспільства. Інститути з матрицею протилежного типу – комплементарні інститути, – відіграють допоміжну роль, лише «доповнюючи до цілого» інституціональну структуру.

Перехідну модель – Z-матрицю, яка увібрала низку характерних ознак унаслідок трансформації попередніх форм з урахуванням національної специфіки, що дає можливість розробки стратегічних напрямів модернізації суспільних відносин у процесі становлення й розвитку соціальної держави в Україні, пропонує В. Єлагін [68]. Він також розробив структурно-логічну модель інституціональної матриці суспільства в складі чотирьох базових інститутів – родина, власність, солідаризм та влада з виокремленням їх

головних суб'єктів, відповідно: індивід, ринок, громадянське суспільство та держава, що дало змогу провести аналіз характеру взаємодії вказаних інститутів у процесі становлення й розвитку соціальної держави.

Інститути пенсійної системи мають відповідати тій інституціональній матриці, яка існує у конкретний період розвитку певної країни. Так, у країнах, де людина вважає себе відокремленим індивідом, пенсійна сфера будується та функціонує на основі інституціональної матриці, заснованій на накопичувальних пенсійних фондах. У сучасній Україні продовжує домінувати Х-матриця, зберігаються ті ж пенсійні інститути, які існували й раніше [255].

З урахуванням вищенаведеного можна надати визначення інституціональної матриці пенсійної системи, як упорядкованої системи зв'язків, соціальних норм, суспільних цінностей та процедур, що задовольняють потребі суспільства у пенсійному забезпеченні.

У практиці, що склалася, пенсійна система переважно розглядається як складова частина соціальної сфери. Разом з тим, вона є також складовою частиною фінансової системи держави та регулюється відповідними інструментами (рис. Д.1 Додатку Д). Тому можна погодитися із твердженням О. Ковалю [89], що інституціональна інфраструктура пенсійної системи певним чином є складовою інституціональної інфраструктури фінансової системи, тому логічно припустити, що при її вивченні можна застосувати метод аналогій.

Найбільш відомим теоретико-концептуальним і системним дослідженням інфраструктури пенсійної системи є дослідження В. Опаріна, С. Львовчіна та В. Федосова [157], які розглядають інфраструктуру у двох вимірах:

- організаційному, що описує склад суб'єктів;
- інструментальному, що пропонує набір засобів, які активно використовуються у зазначеній сфері.

Введемо поняття «інституціональна одиниця», під якою будемо розуміти організаційний елемент (учасник), який здатний володіти активами та здійснювати операції з іншими одиницями. На відміну від суб'єкта пенсійної

системи, здатного впливати на об'єкт, інституціональна одиниця тільки бере участь в тих чи інших подіях, що відбуваються у пенсійній системі.

В організаційному вимірі, пенсійна система є формою організації грошових відносин між усіма інституціональними одиницями. Організація таких відносин здійснюється за допомогою одного із трьох видів діяльності:

1. Обмін одного активу на інший.

Найчастіше одним із активів виступають грошові кошти (операції купівлі-продажу). Ще одним активом, зазвичай, є певний фінансовий: цінні папери, валюта, відмінна від валюти платежу при валютнообмінних операціях, дебіторська заборгованість тощо. До цього ж виду належать також усі види операцій обміну або зустрічних операцій купівлі-продажу без участі грошових коштів.

2. Передача активів в борг.

Найчастіше активами є грошові кошти, при цьому передача активів на вказаний термін на безоплатній основі може розглядатися як поодинокий випадок. Актив передається в борг за плату, яка дорівнює нулю.

3. Проведення операцій із активами (послугами).

Послуги трактуються як усі види операцій, за умови відсутності у виконавця права власності на зазначений актив. Це може бути розрахунково-касове обслуговування, посередництво, адміністрування пенсійних фондів, страхування, консалтинг тощо. Отже, щодо забезпечувальної функції пенсійної системи, то потрібно розглядати весь комплекс елементів, так як відсутність одного із них унеможлиблює стійке функціонування пенсійної системи в цілому.

Доповнюючи класифікацію елементів інфраструктури пенсійної системи, запропоновану В. Опаріним та іншими, О. Коваль [93] презентує інфраструктуру пенсійної системи, яка складається з таких елементів: правова, інституціональна, інструментальна та технологічна.

Правова складова – сукупність законодавчо-нормативних вимог, організаційно-правових норм і правил, що регламентують діяльність пенсійної

системи. До неї можна віднести закони та інші нормативні акти, що створюють правові механізми функціонування пенсійної системи, різноманітні заходи та кодекси професійних правил, вимог і стандартів, що розробляються учасниками пенсійної системи, та вимоги до нормативних документів.

Інституціональна складова – це сукупність відповідних інституціональних одиниць, що забезпечують функціонування пенсійної системи. Погоджуємося із думкою В. Рудика [210], який в інституціональному аспекті пенсійну систему розглядає, як організм, що поєднує соціальні, економічні й інформаційні інститути, які задовольняють інтереси різних прошарків населення. До переліку зазначених інститутів необхідно додати діяльність недержавних організацій. Зазначимо, що на певному етапі пріоритетний розвиток отримує лише одна інституціональна форма. Спочатку інтенсивно розвивався Пенсійний фонд, потім – страхові компанії та НПФ, інвестиційні інвестори тощо.

Інструментальна складова є сукупністю інструментів, що використовуються суб'єктами інфраструктури в їх діяльності. До державних інструментів належать податки та збори, внески та відрахування, пенсія, допомога, державні трансфери та інвестиції, аналітичні огляди тощо, до страхових – страхові внески, страхове відшкодування пенсії, акції [157, с. 66].

Технологічна складова – сукупність програмно-технічних комплексів, програмних продуктів і технічних засобів, за допомогою яких забезпечуються усі види діяльності в пенсійній системі. Прикладом може слугувати автоматизована система обробки пенсійної документації на базі комп'ютерних технологій (АСОПД/КОМТЕХ-W), яка здійснює процедури надання пенсійних прав та нарахування пенсії, її перерахунку, формування відомостей із виплати пенсії, допомоги, компенсаційних виплат, бухгалтерської та статистичної звітності, – як Міністерством соціальної політики, так і ПФУ, – на базі діючих законодавчо-нормативних актів України. Системи АСОПД/КОМТЕХ та АСОПД/КОМТЕХ-W використовуються на різних рівнях управління Пенсійного фонду України [164]. Крім того, доцільно відзначити систему

електронних платежів НБУ, систему «клієнт-банк», обліково-розрахункові, торговельні програми, платіжні системи, систему подання електронної звітності тощо, що слугує розвитку інформаційно-аналітичних систем Пенсійного фонду України [97].

На нашу думку, інфраструктуру пенсійної системи доцільно доповнити організаційною складовою (рис. Д.2 додатку Д). Організаційна складова – це сукупність відповідних інституціональних одиниць, які забезпечують функціонування пенсійної системи. Це, перш за все, Пенсійний фонд України та його відділення.

Інфраструктура пенсійної системи – цілісне явище тому, що відсутність однієї зі складових частин унеможлиблює, або, принаймні, суттєво ускладнює функціонування пенсійної системи, та, відповідно, спричинює втрату сенсу функціонування і загалом існування всіх інших складових.

Правова складова інфраструктури пенсійної системи впливає на інституціональну в частині регламентації діяльності її інституціональних одиниць (ліцензування, звітність, адміністративний нагляд, контроль тощо). Правова складова інфраструктури пенсійної системи має вплив також і на інструментальну, впроваджуючи чи виводячи з правового поля певні інструменти, встановлюючи законодавчі правила та обмеження її застосування.

Варто погодитися з думкою В. Опаріна [157, с. 57,58], що держава повинна мати таку правову складову інфраструктури пенсійної системи, яка б:

- відповідала рівню та швидкості процесів ринкових перетворень;
- мала превентивний характер щодо інших інфраструктурних елементів;
- сприяла визначенню норм і правил роботи різноманітних інституційних одиниць пенсійної системи;
- забезпечувала діяльність різних суб'єктів пенсійної системи;
- впливала на діяльність неформальних інститутів, що створюють відповідну законодавчу атмосферу реалізації пенсійних трансакцій.

Правова складова інфраструктури пенсійної системи впливає на технологічну складову через встановлення законодавчо-нормативних вимог до

правил формування, користування та захищеності інформації та систем безпеки. Інституційна складова інфраструктури прямо впливає на правову за допомогою розробки та прийняття законодавчо-нормативних актів регулювання пенсійної системи, також має вплив на технологічну, постійно висуваючи нові вимоги відповідно до вимог часу. Інструментальна складова впливає на технологічну у частині конструктивних і програмних рішень, що враховують асортимент послуг та особливості функціонування того чи іншого інструменту пенсійної системи.

Проведемо більш детальний аналіз організаційної складової інфраструктури пенсійної системи, в якій можна виділити дві групи елементів: управлінську та обслуговуючу. Управлінська складова інфраструктури пенсійної системи є переліком інституціональних одиниць, «які виконують функції управління у сфері державних фінансів і регуляторної діяльності щодо інституцій фінансового та страхового ринків і ринку фінансових послуг, а також фінансових служб галузевих міністерств, відомств, підприємств і установ» [154].

Обслуговуюча складова інфраструктури містить дві групи інституціональних одиниць, які виконують посередницькі функції на фінансовому ринку та допоміжні на ринку цінних паперів.

Допоміжні функції на ринку цінних паперів виконують реєстратори, депозитарії, клірингові центри тощо. До них належать також і юридичні особи, які не є фінансовими за змістом своєї діяльності й надають послуги різним суб'єктам у сфері фінансової діяльності: аудиторські й консалтингові фірми, інформаційні, рейтингові та аналітичні агенції, ріелтерські контори, бюро кредитних історій тощо [157, с. 58]. Що стосується бюро кредитних історій, то їх розвиток регламентується законом України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» [185].

При аналізі інституціональної складової інфраструктури пенсійної системи С. Львовчкін пропонує розглядати суб'єктний її склад і класифікаційні ознаки [157]. Щодо суб'єктного складу, то інституціональна складова є

сукупністю інституцій, що забезпечують функціонування фінансів і в окремих сегментах пенсійної системи, і поза нею. В її складі доцільно виділити розпорядчу та контрольно-ревізійну складову.

Розпорядча складова здійснює рух усіх складових фінансів: державних, підприємств та домогосподарств. До складу розпорядників державних фінансів можуть входити органи управління Пенсійним фондом України і фондами соціального страхування, Міністерство фінансів, Державне казначейство, органи управління державними цільовими фондами, тобто інституціональні одиниці, що забезпечують функціонування державних фінансів, міжнародні фінансові відносини держави та контролюють рух фінансових ресурсів на рівні макроекономіки країни.

Контрольно-ревізійна складова забезпечує контроль і нагляд за рухом фінансів розпорядчої складової. Органи державного управління (Державна фіскальна система України, контрольно-ревізійна служба, Рахункова палата) мають бути віднесені до складу контрольної складової пенсійної системи, оскільки виконують загально-наглядові функції.

Регулювання, контроль і нагляд з боку держави повинні бути однаково жорсткими, як для участі недержавного пенсійного фонду в системі обов'язкового пенсійного страхування, так щодо недержавного пенсійного фонду та компаній зі страхування життя, які беруть участь у добровільному пенсійному забезпеченні. У складі інституціональної інфраструктурної складової пенсійної системи є державні регулятори, які здійснюють контрольно-регуляторні функції щодо суб'єктів інфраструктурної складової (НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг) і незалежних організації. Незалежні організації є неприбутковими об'єднаннями фінансових установ, мета яких – захист інтересів своїх членів та інших учасників фінансових ринків [34]. СРО делегуються повноваження щодо впровадження правил поведінки на ринку фінансових послуг, сертифікації фахівців на цьому ринку, беручи до уваги змістовий напрям їхньої діяльності.

У підсумку, можна стверджувати, що інституціональна інфраструктура пенсійної системи – це сукупність державних і недержавних інституціональних одиниць, основним видом діяльності яких є забезпечення або сприяння забезпеченню збирання, обліку, адміністрування пенсійних внесків, управління пенсійними активами та здійснення пенсійних виплат, а також – здійснення регулювання та нагляду у цій сфері.

Місце та роль будь-якої підсистеми в загальній системі визначається на підставі класифікації. Зазначимо, що загалом питання місця суб'єктів пенсійної інфраструктури в інституціональній інфраструктурі фінансової системи в науковій літературі висвітлюються досить часто, зокрема, в праці В. Даценко [59]. Проте має місце характерна особливість: переважна більшість суб'єктів інституціональної інфраструктури не є спеціалізованими, такими, що функціонують виключно в межах пенсійної системи. Більшість таких суб'єктів є поліфункціональними, тобто можуть ефективно функціонувати і в інших сферах.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити особливості, притаманні науковим дослідженням сфери інституціональної інфраструктури пенсійної системи. Перш за все, – це різні обсяги охоплення. В більшості випадків автори аналізують не всю сукупність суб'єктів, а обмежуються розглядом певної групи, яка об'єднана конкретною ознакою. Так, П. Антонюк та І. Михайловська [1] зосередили свою увагу виключно на небанківських фінансових посередниках. Класифікація В. Кременя [102] є дещо ширшою і включає розгляд банківських та небанківських фінансових посередників, тобто, всіх фінансових установ. Максимальним обсягом охоплення характеризуються класифікації М. Дубіни [65], С. Львовчкіна та ін. [157], які виокремлюють не тільки фінансові, а й нефінансові установи, що входять до складу інституціональної інфраструктури пенсійної системи. Обсяг охоплення, на нашу думку, має велике значення при вирішенні класифікаційних задач. Класифікаційні ознаки, які є суттєвими для певного класу об'єктів, можуть бути несуттєвими для множини, що класифікується в цілому. Результати

аналізу науковій літературі з проблем класифікації інституціональної інфраструктури пенсійної системи наведено в табл. Д.1 Додатку Д.

Зважаючи на результати дослідження авторів [53,93], вважаємо за доцільне запропонувати авторську класифікацію суб'єктів пенсійної системи, що передбачає групування суб'єктів пенсійної інфраструктури за такими класифікаційними ознаками [53; 93]. (рис. 2.1):

- за функціями, що виконуються;
- за організаційно-правовим статусом;
- за варіативністю надання послуги;
- за обсягом охоплення клієнтів;
- за особливістю фінансових послуг;
- за формою пенсійного забезпечення.

Класифікація за функціями є базовою складовою у запропонованій класифікації, і на думку Е. Тулебаєва [239] дозволяє оцінити місце й роль кожного суб'єкта у виконанні головної функції пенсійної системи – забезпечення своєчасних пенсійних виплат населенню. В інституціональній складовій інфраструктури пенсійної системи забезпечувальна функція за своєю сутністю є неоднорідним явищем.

Аналіз механізмів і процедур у пенсійній системі дозволив згрупувати сукупність суб'єктів інституційної інфраструктури за чотирма групами: регуляторна, фінансово-інвестиційна, обслуговуюча та допоміжна (рис. Д.3 додатку Д).

Регуляторна інфраструктура – це сукупність державних і недержавних інституційних одиниць, які виконують нагляд за збиранням, обліком, адмініструванням пенсійних внесків, управлінням пенсійними активами, здійсненням пенсійних виплат, за дотриманням законодавства.

До неї належать інституціональні одиниці, що не надають фінансових послуг, а здійснюють контрольно-наглядові функції, встановлюючи правила гри на ринку [3]. Це – НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг і СРО за видами професійної діяльності.

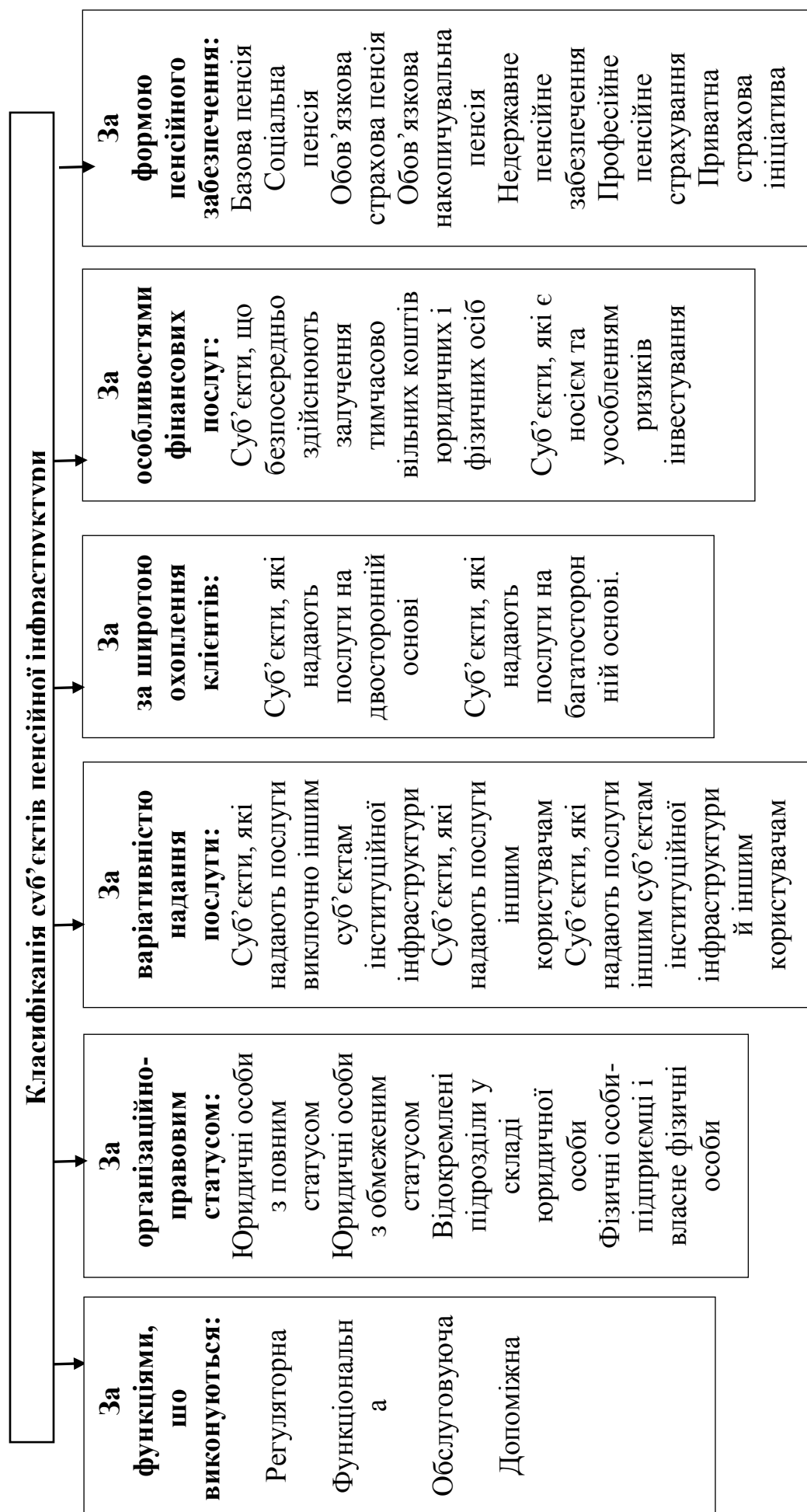

Рис. 2.1. Класифікація суб'єктів пенсійної інфраструктури

Фінансово-інвестиційна інфраструктура складається із інституційних одиниць – контрактно-ощадних посередників. Вони здійснюють збір пенсійних внесків та виплати, внаслідок цього на них покладаються усі інвестиційні ризики.

Отже, функціональна інфраструктура пенсійної системи – це сукупність інституціональних одиниць, які здійснюють збирання пенсійних внесків і надають пенсійні виплати, та складається із інституційних інвесторів. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» [197, ст. 2, п. 2] визначає, що «інституціональними інвесторами є недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, які здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів». інфраструктура пенсійної системи – це сукупність інституціональних одиниць,

Обслуговуюча діяльність яких полягає в обліку, адмініструванні пенсійних внесків, а також – управлінні пенсійними активами. Цю інфраструктуру створюють інституціональні одиниці, які, виконуючи вимоги законодавчо-нормативної бази, надають фінансові послуги суб'єктам функціональної інфраструктури (або безпосередньо донору чи фінансовому акцептору, тобто особам, які здійснюють фінансові операції від свого імені). При цьому, вони не є носієм інвестиційних ризиків. Ця група містить дві підгрупи: учасники фондового ринку та інші фінансові установи.

Учасники фондового ринку – інституціональні одиниці, які на підставі ліцензії, виданої НКЦПФР, здійснюють на фондовому ринку професійну діяльність, види якої визначені законами України. До цієї підгрупи належать: емітенти цінних паперів, компанії з управління активами, депозитарії, зберігачі, реєстратори та організатори торгівлі. Інші фінансові установи – це адміністратори недержавних пенсійних фондів і банки [197, ст. 2, п. 2].

Допоміжна інфраструктура пенсійної системи є сукупністю інституціональних одиниць, основний вид діяльності яких – сприяння забезпеченню збирання, обліку, адміністрування пенсійних внесків та управління пенсійними активами. Допоміжна інфраструктура також містить в собі суб'єкти, які не беруть безпосередньої участі у процесі залучення та інвестування фінансового ресурсу, обмежуючись переважно інформаційно-консалтинговими послугами. Вони також не є носієм інвестиційних ризиків.

До складу допоміжної інфраструктури входять інституціональні одиниці, які, зазвичай, не мають статусу фінансових установ, але надають учасникам ринку послуги, прямо чи опосередковано пов'язані із залученням і розміщенням грошових активів: аудиторські фірми, інформаційні агентства, рейтингові агентства, консалтингові компанії, бюро кредитних історій, актуарії, оцінювачі, страхові брокери, перестрахові брокери, страхові агенти, агенти адміністратора НПФ, аварійні комісари тощо. Класифікація суб'єктів інфраструктури пенсійної системи за організаційно-правовим статусом є дуже важливою для розуміння механізмів залучення та розміщення грошових коштів, а отже, й ризиків, пов'язаних із їх функціонуванням. Насамперед, це стосується складових інфраструктури пенсійної системи. За цією ознакою суб'єкти пенсійної інфраструктури діляться наступним чином:

- юридичні особи із повним статусом;
- юридичні особи із обмеженим статусом;
- відокремлені підрозділи у складі юридичної особи;
- фізичні особи-підприємці та власне фізичні особи.

Юридичні особи із повним статусом – це одиниці, створені відповідно до вимог законів України «Про акціонерні товариства» [168], «Про господарські товариства» [171] та зареєстровані у встановленому Законом порядку.

Юридичні особи з обмеженим статусом – це інституціональні одиниці, які створені відповідно до вимог спеціальних законів. До таких осіб відносяться: недержавні пенсійні фонди, як юридичні особи, що створені

відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» і мають статус неприбуткової організації функціонують та проводять діяльність виключно для накопичення пенсійних внесків на користь учасників Пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам фонду у визначеному Законом порядку [183].

На відміну від юридичних осіб із повним статусом, єдиним органом управління недержавного пенсійного фонду є Рада фонду. Поточну діяльність від імені цього фонду та в інтересах його учасників здійснюють адміністратор недержавного пенсійного фонду та компанія з управління активами.

Відокремлені підрозділи у складі юридичних осіб – це підрозділи, утворені у складі інституціональної одиниці, яка не є суб'єктом інституціональної інфраструктури, але надають такій особі послуги, що є прерогативою суб'єктів інституціональної інфраструктури. Такими відокремленими підрозділами можуть бути внутрішній реєстроутримувач і відповідний структурний підрозділ, утворений одноосібним засновником корпоративного пенсійного фонду в разі ухвалення рішення про самостійне адміністрування такого фонду.

Фізична особа-підприємець – це людина, зареєстрована у встановленому порядку як суб'єкт підприємницької діяльності. Фізична особа – людина, яка є учасником цивільних відносин.

Класифікація суб'єктів пенсійної інфраструктури за варіативністю надання послуги є необхідною для дослідження, оскільки сприяє більш чіткому усвідомленню щодо можливого кола ділових партнерів, напряму маркетингових зусиль, переліку та особливостей ризиків, які супроводжують діяльність суб'єктів інституційної інфраструктури [164]. За такою ознакою вся сукупність інституціональних одиниць може бути поділена на такі групи:

- інституціональні одиниці, які надають послуги виключно іншим інституціональним одиницям (компанії з управління активами, адміністратори НПФ, біржі, страхові агенти, агенти адміністратора НПФ тощо);

- інституціональні одиниці, які надають послуги іншим користувачам (недержавні пенсійні фонди, страхові брокери, актуарії та ін.);

- інституціональні одиниці, які надають послуги іншим інституціональним одиницям та іншим користувачам (банки, торговці цінними паперами, реєстроутримувачі, зберігачі, інформаційні агентства, рейтингові агентства, аудиторські фірми тощо).

Класифікація інституціональних одиниць інфраструктури пенсійної системи за широтою охоплення клієнтів дозволяє сформулювати більш чітку уяву про характер і механізми надання послуг. Вся сукупність інституціональних одиниць і інституціональної інфраструктури може бути поділена таким чином:

- інституціональні одиниці, які надають послуги на багатосторонній основі. Послуга має неперсоніфікований характер, а її надання не супроводжується документальним оформленням. Це – інформаційні та рейтингові агентства;

- інституціональні одиниці, які надають послуги на двосторонній основі. Послуга має персоніфікований характер, а її надання зазвичай супроводжується відповідним документальним оформленням (договір, розпорядження, контракт). До цієї групи належать усі інституційні одиниці пенсійної інфраструктури за винятком інформаційних і рейтингових агентств.

Класифікація інституціональних одиниць інфраструктури пенсійної системи за особливостями фінансових послуг дозволяє з усього їх переліку виокремити такі, що безпосередньо здійснюють залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, а отже – є носієм та уособленням ризиків інвестування, підлягають найбільш прискіпливому моніторингу. Класифікація інституціональних одиниць за формою пенсійного забезпечення пропонує наступні категорії: базова пенсія, соціальна пенсія, обов’язкова страхова пенсія, обов’язкова накопичувальна пенсія, недержавне пенсійне забезпечення, професійне пенсійне страхування, приватна страхова ініціатива тощо [157]. Уся сукупність інституціональних одиниць може бути поділена на такі групи:

- інституціональні одиниці, що здійснюють залучення тимчасово вільних коштів – недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, банки;
- інституціональні одиниці, що не залучують вільних коштів.

Беручи до уваги, що чинна модель пенсійної системи включає недержавні пенсійні фонди – абсолютно новий для України інститут, покликаний суттєво змінити стан справ в галузі пенсійного забезпечення громадян, велике значення має інфраструктура, яка призначена забезпечувати їх роботу, складено автором на основі [93] (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Інфраструктура, що забезпечує роботу недержавних пенсійних фондів

Суб'єкт	Функції
Рада НПФ	Укладання договорів із адміністратором, компанією з управління активами, зберігачем та аудитором; заслуховування звітів і затвердження інформації про фінансовий стан; контроль використання пенсійних активів.
Адміністратор НПФ	Залучення вкладників, укладання пенсійних контрактів, ведення індивідуальних пенсійних рахунків, облік пенсійних внесків, розрахунки пенсійних виплат, здійснення виплат.
Компанія з управління активами	Аналіз ринку фінансових інструментів, розміщення активів згідно з інвестиційною декларацією НПФ, забезпечення прибутковості вкладень пенсійного капіталу.
Банк-зберігач	Зарахування пенсійних внесків, виконання розпоряджень адміністратора та КУА, ведення обліку цінних паперів, контроль діяльності адміністратора та КУА.
Незалежний аудитор	Аудиторська перевірка діяльності пенсійного фонду, адміністратора, КУА, банку-зберігача проводиться не рідше рази на рік за рахунок коштів суб'єкта, що перевіряється.
Бюро кредитних історій	Посередник щодо надання інформації про виконання позичальником кредитних зобов'язань у історичної ретроспективі.

Всі перелічені вимоги та розгалужена інфраструктура пенсійної системи спрямовані на забезпечення належного рівня захисту пенсійних заощаджень та прав застрахованих осіб у системі пенсійного страхування. Враховуючи вище зазначене, стверджуємо, що інститути пенсійної системи регламентують,

насамперед, відносини між державою, роботодавцями та працівниками щодо формування та використання спеціалізованого фонду фінансових ресурсів із метою ефективного забезпечення грошовими коштами застрахованих осіб у випадку досягнення пенсійного віку, настання інвалідності або смерті.

Особлива роль при цьому належить тим нормам і правилам, які забезпечують активну участь громадянського суспільства. Узагальнюючи вищенаведене, слід підкреслити, що інфраструктура пенсійної системи багато в чому залежить від ступеня соціалізації країни, перш за все, соціальної самосвідомості людини.

Зазначені тенденції необхідно досліджувати з урахуванням соціальної орієнтації державного бюджету (необхідно особливо відзначити необґрунтоване підвищення соціальних трансфертів, що руйнує трудову мотивацію та породжує невиконання соціальних зобов'язань держави) [104]. У контексті дослідження слід підкреслити, що характерною рисою методології інституціоналізму є врахування взаємозв'язків економічних інститутів із політичними, юридичними, соціальними, етичними та іншими нормами, а також – відродження інтегрованого підходу та аналізу характеру взаємовідносин цих інститутів.

2.2 Характеристика світових моделей пенсійного забезпечення

Вирішення питань, пов'язаних із побудовою національної пенсійної системи, яка буде повноцінно функціонувати у XXI ст., неможливе без аналізу існуючих пенсійних систем інших країн. Правовий статус базових пенсійних систем інших країн, їх фінансові механізми істотно відрізняються з причин різного рівня розвитку економіки, культурних традицій, менталітету населення.

Досліджуючи процес становлення та розвитку пенсійних систем, Л. Дегтяр [60] визначає два концептуальних підходи щодо формування та розвитку пенсійної системи. Перший підхід заснований на обов'язках громадянина держави брати участь у колективному страхуванні, заснованому

на принципах солідарності, на випадок таких ризиків, як старість, інвалідність, хвороба тощо. Відповідно до другого підходу, кожна людина відповідальна за формування умов свого життя у тому числі у пенсійному віці. Ці підходи співпадають із поняттями інституціональної матриці держави.

Необхідність ухвалення нової концепції соціальної політики має ґрунтуватися на принципах, апробованих світовою практикою та пов'язаних із моделями соціальної держави та соціальною ринковою економікою. Крім того, трансформація пенсійної системи України передбачає переоцінку багатьох теоретичних постулатів, на основі яких була сформована та реалізована чинна модель пенсійної системи. Дослідження такої моделі держави, практики формування та реалізації пенсійної політики дають змогу виокремити системні характеристики державно-управлінського впливу щодо забезпечення трансформації та визначення перспектив розвитку пенсійної системи.

Збалансуванням обсягів споживання протягом життя людини залежить від накопичення та розподілу заощаджень, переведення їх із етапу життєвого циклу отримання заробітної плати до пенсійного віку. Страхування від демографічних ризиків— це об'єднання заощаджень у межах однієї вікової категорії та/або між різними віковими категоріями.

Роль держави полягає у забезпеченні зменшення рівня бідності непрацездатного населення пенсійного віку, тобто гарантування усім громадянам, незалежно від рівня або виду економічної діяльності, можливості уникнути злиденності у похилому віці. Завданням соціальної політики держави є перерозподіл грошових потоків з метою справедливого розподілу доходів громадян.

Пенсійна система вбудована в економічну, соціальну та інші сфери суспільства, які існують нерозривно одна від одної. Тому розгляд пенсійної системи з точки зору будь-якої або декількох сфер не дає системного охоплення та бажаного ефекту. Отже, ефективність підходів щодо дослідження пенсійної системи зумовлюється максимальною повнотою встановлених практичних сфер

і відповідних їм науковим галузям і дослідному інструментарію, що в загальному вигляді систематизовано згідно [14; 198], та наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Належність пенсійної системи до сфер суспільного життя

Сфера	Належність пенсійної системи	Суть дослідження
Фінансова	Частина фінансової системи держави, яка є сукупністю фінансових потоків, спрямованих на фінансування пенсійних виплат	Формування та рух фінансових потоків у межах моделі пенсійної системи
Соціальна	Частина соціальної сфери держави –система різноманітних форм матеріальної підтримки пенсіонерів	Виконання соціальних завдань щодо формування нової моделі пенсійної системи
Економічна	Частина економічної системи держави, яка за допомогою елементів пенсійного страхування бере участь в економічній діяльності таї визначає її ефективність	Вплив параметрів моделі пенсійної системи на економічний розвиток держави
Демографічна	Сегмент населення країни - пенсіонери, що визначає характер та особливості організації суспільства	Пенсіонери як категорія населення, що визначає параметри пенсійної системи
Політична	Частина політичної сфери держави, яка впливає на характер суспільного розвитку	Зміна моделі та параметрів пенсійної системи під впливом політичних рішень
Психологічна	Сегмент психологічної характеристики людини, орієнтований на вирішення соціальних завдань	Модель пенсійної системи як відображення психологічних характеристик людини
Культурна	Частина культурної сфери суспільства, що відображає його ставлення до літніх та іншим категоріям безпорадних людей	Модель пенсійної системи як відображення культури населення

Теоретико-прикладний аналіз зарубіжного досвіду побудови пенсійних систем представлений у працях багатьох дослідників, зокрема М. Вінера [35], А. Волошиної [38], М. Виборних [39], О. Гурвич [52], Д. Єрмакова [74], О.

Женчик [78], О. Коваля [93], О. Нікітчиної [139], Э. Уайтхауза [240], Л. Якимової [263] та інших.

У світовій практиці пенсійного забезпечення прийнято розглядати кілька основних моделей пенсійної системи. Всі вони засновані на рестрибутивному (розподільчому) чи накопичувальному принципах, мають специфічні особливості, які враховуються при розробці національних моделей пенсійного страхування. В основу розробленої класифікації моделей пенсійних систем було покладено такі ознаки: концепція створення, рівень централізації фінансових ресурсів, рівень розвитку економіки, цілі, метод фінансування, вид інституту соціального захисту, джерела фінансування, стратегії тощо систематизовано на основі [252] та наведено у табл. 2.3.

Існуючі пенсійні моделі класифікуються за ресурсами, централізацією, структурою, специфікою країн, стратегією, рівнем розвитку економіки, моделлю Світового банку, типом реформи тощо [254].

Розподільна та накопичувальна системи є різнополюсними в різноманітті пенсійних систем, але між ними немає непереборного бар'єру. Вони можуть діяти паралельно, незалежно або доповнюючи одна одну. Основні види пенсій можуть бути гарантовані в межах обох систем, але кожна з них має свої переваги та недоліки.

За джерелами фінансування Є. Четиркін виділив дві основні моделі пенсійних систем: бюджетні (не фондів) та страхові (фондові). Бюджетні пенсійні системи акумулюють кошти та розподіляють їх для поточних виплат пенсій. Для страхової моделі характерним є систематичне довгострокове накопичення коштів [252].

Розглядаючи історичні аспекти розвитку пенсійної системи, слід відзначити, що найбільш поширеною в країнах Європи є класифікація пенсійних систем, яка отримала закріплення в документах Європейської Комісії, згідно з якою на сьогодні панують чотири основні моделі: модель О. Бісмарка (континентальна); модель В. Бевериджа (англосаксонська); приватно корпоративна модель (шведська) та південно-європейська. Модель О. Бісмарка вперше була впроваджена у Німеччині в 1889 році та ґрунтувалася на принципах «солідарності поколінь». В її основі закладено механізм,

центральною ланкою якого є інститут обов'язкового соціального страхування [268].

Таблиця 2.3

Класифікація моделей пенсійної системи

Ознаки класифікації	Моделі	Різновиди моделі
Концепція створення	Розподільні	Солідарні
	Накопичувальні	Страхові, капіталізовані
Централізація фінансових ресурсів	Централізовані	
	Децентралізовані	
Структурна побудовою	Державне пенсійне забезпечення	Пенсійні схеми зі встановленими виплатами
		Пенсійні схеми зі встановленими внесками
	Недержавне пенсійне забезпечення	Умовно-накопичувальні системи
		Додаткові пенсійні схеми
Рівень розвитку економіки	Моделі країн із розвинутою економікою	Класична модель О. Бісмарка
		Модель В. Бевериджа
		Приватно корпоративна модель
		Скандинавська модель
		Південно-європейська модель
	Моделі країн, що розвиваються	Радикально-накопичувальні
	Постсоціалістичні країни	Накопичувально-розподільні
		Чилійська модель
		Казахська модель
		Угорська модель
		Латвійська модель
Стратегії розвитку	Польська модель	
Тип проведених реформ	Солідарні	
	Накопичувальні	
	Змішані	
	Параметричні	Неструктурні
	Непараметричні	Структурні
	Змішані	
Моделі світового банку	Базовий рівень	
	Державна солідарна пенсійна система визначених виплат	
	Накопичувальна система з визначеними внесками	
	Добровільна участь громадян у накопичувальній системі	
	Фінансова та нефінансова підтримка людей похилого віку	

Ним передбачено, що всі поточні платежі, які надійшли від працюючих громадян на потреби пенсійного забезпечення, відразу перерозподіляються на пенсії існуючим пенсіонерам. Цієї моделі сьогодні дотримуються багато розвинених країн [2]. Система соціального забезпечення в ній упорядковується за професійними групами, гарантуючи пенсію працюючим громадянам, у залежності від виплачуваних ними внесків.

Кількість базових режимів пенсійного забезпечення може суттєво відрізнятися в залежності від особливостей певної професійної групи та національних особливостей. У Німеччині існує 4 базових режими, в Італії – більш 50, у Франції – більш 100 (наразі діють лише 26) [19; 42]. Ця модель ґрунтується, як правило, на базовому режимі, що фінансується за рахунок внесків працюючих громадян, які пропорційно розподіляються між тими, що мають право на пенсію. В межах цієї моделі існують режими додаткового пенсійного забезпечення, побудовані за накопичувальним принципом, але вони не дуже розвинені.

Модель О. Бісмарка використовують такі країни, як Австрія, Бельгія, Франція, Італія, ФРН, Греція та ін. Їй притаманні такі чинники:

- питома вага заробітної плати в ВВП складає 45-50%;
- частка коштів на пенсійне страхування дорівнює 10-15% ВВП);
- частка додаткового договірною (недержавного) корпоративного пенсійного страхування складає 2-3% ВВП [3].

У середньому пенсія становить близько 70% від середнього розміру заробітної плати. Для середнього класу цих країн характерні високі накопичення пенсійних активів до настання пенсійного віку [130].

Фахівці, зокрема Г. Назарова [135], відзначають низку негативних рис, притаманних цій моделі. Підкреслюється, що в ній присутній урівнюючий елемент, соціальне утриманство, зниження інтересу щодо заощаджень, а також – монополізм держави, яка маніпулює умовами надання пенсійних прав і розміром пенсій. Вирішувати цю проблему розвинені країни намагаються розвитком корпоративних програм і добровільних пенсійних планів.

Особливостями континентальної моделі є:

- професійно-трудова соціальна солідарність;
- договірність заробітної плати з метою подальшого заміщення втраченого заробітку, паритетність сплати страхових внесків роботодавцем і працівником;
- поєднання універсальної та диференційованої системи нарахування страхових внесків.

Ця модель ґрунтується на принципах пенсійного страхування та професійній солідарності, що передбачає створення страхових фондів, якими на паритетних засадах управляють власники підприємств, організацій та установ та наймані робітники. Зазначена модель реалізується для малозабезпечених членів суспільства, що не можуть отримувати страхові пенсійні виплати за відсутністю страхового стажу, а пенсійне забезпечення реалізується через принцип соціальної допомоги, який спричинює модифікацію цієї моделі та збільшення частки бюджетного фінансування пенсійного забезпечення [55].

Модель У. Беверіджа була розроблена та впроваджена в Англії у 1942 році як система соціального захисту. Її основою є інститут державного пенсійного забезпечення. Сьогодні модель У. Беверіджа використовується в таких країнах, як США, Канада, Великобританія, Голландія та інших.

Основні її характерні риси:

- висока питома вага заробітної плати в ВВП (60-65%);
- частка коштів, що резервуються на обов'язкове пенсійне страхування, становить 12-14% від розміру заробітної плати, або 6-7% ВВП;
- додаткове договірне (недержавне) корпоративне пенсійне страхування становить 3-4% ВВП [3].

Середній рівень пенсійного забезпечення в цих країнах сягає 50% щодо відношення до середньої заробітної плати. Крім того, у середнього класу є досить високі особисті заощадження на майбутнє [129]. Запропонована В. Беверіджем модель передбачає надання мінімального і заздалегідь

обумовленого рівня пенсійних виплат всьому населенню, яке гарантоване державою. В рамках цієї системи відмінності між державами полягають в основному розмірі мінімальної пенсії. Фінансування системи здійснюється за рахунок введення спеціального податку («соціального», «пенсійного» і т.д.). Однак, оскільки базова пенсія не пов'язана з рівнем життя, досягнутим за період трудової діяльності, то поширення набули додаткові режими пенсійного забезпечення. У. Беверидж наголошував: «Держава дає хліб, а люди купують масло» [204].

Особливістю англосаксонської моделі є розподіл страхової відповідальності між державою, роботодавцем і працівником. Наприклад, розподільна (базова) пенсія гарантується державою та відповідає прожитковому мінімуму пенсіонера, страхова частина пенсійної виплати формується роботодавцем за частковою участю працівника в рамках меж професійної системи страхування та спрямована на заміщення передпенсійного заробітку. Добровільне страхування дозволяє реалізувати індивідуальні можливості працівника щодо формування додаткової пенсійної виплати [123].

Англосаксонська модель базується на таких принципах [128]:

- універсальності: поширення системи пенсійного забезпечення на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;
- одноманітності й уніфікації соціальних послуг і виплат: стандартизованості способів розрахунку розміру та умов призначення пенсій;
- розподільної справедливості (саме національна, а не професійна солідарність).

Ідеї щодо реалізації пенсійного забезпечення, які були запропоновані Бісмарком і Беверіджем, покладені в основу двох ключових методологічних підходів, на яких були сформовані і в подальшому розвивалися пенсійні системи західних країн. В рамках моделі Бісмарка, завдання пенсійного страхування полягає в збереженні рівня і якості життя працівника після його виходу на пенсію (коефіцієнт заміщення становить 60-70%). Роль участі

держави в рамках даної моделі – мінімізована, і навпаки, висока ступінь участі в пенсійному забезпеченні самих працівників (пенсійне страхування будувалося на солідарній відповідальності роботодавців, працівників і держави).

Пенсійні системи, побудовані згідно моделі Беверіджа вирішували завдання щодо захисту населення від бідності після виходу на пенсію, а тому коефіцієнт заміщення не такий високий, як у моделі Бісмарка. Держава брала на себе функції щодо забезпечення населення пенсіями. Роль держави в пенсійному забезпеченні висока, а ступінь участі самих працівників у власному пенсійному забезпеченні зведена до мінімуму.

Скандинавська модель соціального захисту – приватно-корпоративна – характерна для Швеції, Данії, Фінляндії. Соціальний захист пенсіонерів у зазначених країнах трактується як законне право громадянина. У 1913 році в Швеції була введена нова модель пенсійної системи, яка стала першим у світі прикладом загального соціального страхування. Починаючи з 50-х років XX століття, Швеція об'єднала висловлені Отто фон Бісмарком і Уільямом Беверіджем ідеї у «всезагальну модель» соціального захисту [212].

«Всезагальна модель» або «модель стандартного захисту» надає підтримку всім без винятку громадянам. Рівень компенсації залежить від обсягів доходів отримувача. «Всезагальна модель» була також впроваджена в Норвегії та Фінляндії (соціальний захист у Данії був створений на основі моделі «основного захисту», який характеризується низьким рівнем виплат, не пов'язаних із обсягами доходів отримувача). Вирішальними кроками у створенні шведської «загальної моделі» стало введення в 1948 році народної пенсії та доповнення її системою загальної пенсії (АТП) у 1960 році [74].

Характерною рисою скандинавської моделі, як зазначила В. Даценко [59], є широке охоплення різних життєвих ситуацій і страхових ризиків, які вимагають підтримки держави. Отримання страхових виплат гарантується всім громадянам та не зумовлене виплатою страхових внесків і зайнятістю. Загалом,

рівень соціальної захищеності, запропонований цією моделлю, достатньо високий, що досягається активною перерозподільною політикою, спрямованою на вирівнювання прибутків. Необхідною умовою функціонування цієї моделі є високоорганізоване суспільство, яке базується на основі відданості принципам суспільства добробуту.

Фінансування системи соціального захисту, у тому числі і пенсій, у цій моделі здійснюється, здебільшого, за рахунок оподаткування, однак, певну роль відіграють і страхові внески підприємців та працівників. Донедавна, наймані працівники були практично звільнені від сплати страхових внесків і брали участь у системі соціального захисту шляхом сплати податків. Однак, у 90-х роках ХХ ст. намітилася тенденція поступового зростання частки участі найманих працівників у фінансуванні страхових програм і збільшення страхових відрахувань із заробітної плати. Така ж тенденція простежується і щодо підприємців, при цьому соціальні витрати держави скоротилися [213].

У приватно-корпоративній моделі пенсійне страхування є переважно сферою комерційної діяльності приватних компаній. У ній задіяні накопичувальні персоналізовані схеми збору соціально-страхових внесків недержавними пенсійними фондами та страховими компаніями. Крім внесків працюючих, джерелами коштів соціального страхування є страхові внески роботодавців, відсотки на капітал і рента [154]. Компанії в обов'язковому порядку інвестують кошти страхувальників на національних і міжнародних фінансових ринках для того, щоб за рахунок отриманих доходів забезпечувати захист зазначених коштів від інфляції та більш високий темп зростання заощаджень. Основний принцип цієї моделі – еквівалентність страхових внесків і пенсійних виплат.

У своїй діяльності недержавні пенсійні фонди керуються лише інтересами надійності капіталовкладень і максимізації прибутку. Однак, з одного боку, приватне пенсійне страхування стає сильною індивідуальною мотивацією заможних верств населення щодо накопичення достатніх коштів

для пенсії, а, з іншого боку, існує високий ризик у збереженні накопичених коштів. Зазначена модель застосовується в США, країнах Латинської Америки, Португалії, Бельгії, Нідерландах, Фінляндії [115].

Південно-європейська модель соціального захисту використовується в Іспанії, Італії та Португалії. Тільки в останні десятиліття під впливом соціальних, економічних та структурних змін у цих державах були впроваджені зміни у пенсійних системах. Рівень соціальної захищеності в межах південно-європейської моделі є відносно низьким, а соціальний захист нерідко трактується як турбота родини. Тому ця модель, на думку О. Новікова [141], відіграє суттєву роль у соціальному захисті, а соціальна політика держави орієнтована на компенсацію втрат у доходах окремих категорій громадян і має переважно пасивний характер.

Основною рисою цієї моделі є асиметрична структура соціальних витрат. В Італії це спостерігається в тому, що найбільшу частину соціальних видатків становить пенсійне забезпечення – 14,7% ВВП, при тому, що на середньоєвропейському рівні це дорівнює 12,5%. На освіту, підтримку сім'ї, материнства та політику зайнятості витрачається близько 1% ВВП [74].

Чилійська модель пенсійної системи (або приватно-корпоративна модель) – це певний еталон при визначенні найкращого способу фінансування пенсій. Основу пенсійної системи Чилі становить інститут приватного пенсійного страхування. Під час правління А. Піночета в Чилі в 1981 році була проведена реформа пенсійної системи. При вирішенні питання щодо використання досвіду Чилі, необхідно враховувати, що ця реформа здійснювалася в умовах значного зростання економіки, що дозволило уряду забезпечити істотне фінансування пенсійної реформи. На той час припав період розвитку фондового ринку Чилі, що обумовило високий рівень рентабельності пенсійних фондів. Суттєвим фактором успіху реформи на думку П. Філіпчука [242] стала сприятлива демографічна обстановка.

Основною рисою пенсійної системи у Чилі є заміна набутих прав на пенсію за колишньою системою на гарантовану державою виплату і введення обов'язкового накопичувального страхування працівників в декількох приватних конкуруючих компаніях.

У Мексиці в рамках програми пенсійної реформи, здійсненої в 1998 році, держава вносить один «індексований» песо в день на кожен індивідуальний пенсійний рахунок в обов'язкову накопичувальну пенсійну систему. Цим можна пояснити високий відсоток вкладників, що перевищує 75% у Мексиці в порівнянні з менш ніж 50% в Аргентині та Чилі [35].

Пенсійне забезпечення зарубіжних країн також відрізняється за структурною будовою, формуючи при цьому:

- державне пенсійне забезпечення (соціальна допомога, базова та мінімальна пенсії);
- додаткові пенсійні схеми, які функціонують на двох рівнях: державному та недержавному;
- недержавне пенсійне забезпечення.

Сьогодні такі країни Латинської Америки як Чилі, Аргентина, Болівія, Колумбія, Коста-Ріка, Перу, Сальвадор, Уругвай, – модифікували свої пенсійні системи [48; 119], основним принципом яких стало заміщення розподільної системи індивідуальними накопичувальними рахунками. Нова пенсійна система полягає в обов'язковому страхуванні робітників, які працюють за наймом. Вони зобов'язані сплачувати 10% від заробітної плати в один із вказаних пенсійних фондів. Наймані працівники підлягають обов'язковому страхуванню до досягнення ними пенсійного віку.

Застраховані особи мають право вибору фонду, змінювати його, і при цьому – зберігають права на накопичений капітал. Самозайняте населення може добровільно застраховуватися в цих фондах. Працівники, додатково до пенсійного забезпечення, повинні страхуватися на випадок втрати

годувальника та настання інвалідності. Для цього відраховується 3% від заробітної плати.

При досягненні пенсійного віку застрахована особа має право наступного вибору:

- використовувати накопичений капітал;
- придбати довічну особисту пенсію в страховій компанії;
- домовлятися з компанією щодо виплат певних частин накопиченої суми протягом певного часу.

Застрахована особа може також отримати одноразову виплату на таких умовах, щоб сума, яка залишається на особовому рахунку, була достатньою для отримання пенсії в розмірі не нижче 120% базової величини і не нижче 70% від останнього доходу працівника перед виходом на пенсію. Після того, як людина закінчила активне трудове життя і досягла старості (пенсійний вік в Чилі становить 65 і 60 років відповідно для чоловіків і жінок), цей капітал повертається до нього або, в разі його смерті, – до спадкоємця, який має право на отримання накопичених коштів. Можливість успадкування, до речі, ще раз підкреслює той факт, що пенсійні накопичення – не є формою податкових вилучень [19].

Нова чилійська пенсійна система взагалі не містить у собі розподільного механізму. Накопичувальна система – не доповнення до розподільної системи, а основа всього фінансового забезпечення старості пересічного чилійця. У прямому сенсі держава взагалі не переймається його проблемами, хоча непрямым чином відіграє в організації пенсійної системи величезну роль.

Найважливішою характерною рисою чилійської системи пенсійного страхування є її державне регулювання. Діючий механізм регулювання не призводить до монополізації акумулювання внесків, більше того, є значною перешкодою на шляху можливих зловживань.

Специфіка постсоціалістичних країн світу дозволяє виокремити наступні моделі пенсійної системи [43; 52; 62; 207; 241; 273; 274]:

- казахська: сплата внесків лише найманими працівниками у розмірі 10% заробітної плати на пенсійне страхування;
- угорська: сплата внесків як на обов'язкове солідарне пенсійне страхування, так і на недержавне пенсійне забезпечення за пенсійними схемами із визначеними внесками;
- латвійська: умовно-накопичувальні рахунки сплати внесків;
- польська: доповнення попередньої моделі. У Польщі до кінця 1998 р. діяла умовно-накопичувальна система, а після 1999 року внески стали справлятися до приватних пенсійних фондів, із яких застраховані особи отримують реальний інвестиційний дохід.

У Росії закони «Про першочергові заходи щодо переходу до ринкових відносин» та «Про трудові пенсії» були прийняті відповідно: в 1990-му та 2001-му роках [149; 151], у яких встановлюються підстави виникнення і порядок реалізації права громадян Російської Федерації на трудові пенсії. З 1 січня 2015 р. Федеральним законом від 28 грудня 2013 р. № 400-ФЗ «Про страхові пенсії» вводиться новий порядок обчислення пенсій, так звана нова пенсійна формула.

Основними цілями пенсійної системи за багаторівневою моделлю Світового банку є забезпечення осіб похилого віку реальним, сталим та надійним доходом у старості. Так, за їх ініціативи на початку 2005 року було розроблено концепцію пенсійної системи «Матеріальне забезпечення людей похилого віку у ХХІ сторіччі: міжнародні перспективи пенсійних реформ». Ця концепція враховує світові тенденції та демографічні процеси, створюючи багаторівневу модель пенсійного забезпечення, яка включає п'ять елементів:

- базовий рівень: не передбачає сплату внесків, але гарантує мінімальний рівень соціального захисту, фінансується за рахунок загальних податків, що є соціальною сіткою безпеки, метою якої є запобігання бідності;

- обов’язкова державна солідарна пенсійна система визначених виплат має на меті покрити певну частку доходів, яка залежить від розміру заробітної плати та суми сплачених внесків;
- обов’язкова накопичувальна система з визначеними внесками;
- добровільна участь громадян у накопичувальній системі;
- система, яка охоплює фінансову та не фінансову підтримку людей похилого віку родиною або іншими поколіннями, тобто це – нефінансовий і неформальний рівень, який охоплює широкий спектр соціальної політики: підтримку осіб похилого віку та їхніх сімей, забезпечення доступу до медичних та житлово-комунальних послуг тощо [248, с. 51].

Більш обґрунтована класифікація пенсійних систем у країнах Євросоюзу була здійснена не шляхом виокремлення певних елементів пенсійної системи (трирівнева структура пенсійних систем характерна практично для всіх європейських країн), а за такими ознаками:

- кількісні та якісні характеристики населення, охопленого пенсійним забезпеченням;
- умови, які необхідні для отримання права на пенсію;
- принципи та джерела фінансування [115].

Додатково О. Линдюк [110] запропонувала класифікацію пенсійних систем залежно від політичних умов функціонування та особливостей соціально-економічного стану в країні, виокремивши спадкоємну, трансформаційну та інноваційну пенсійні системи.

Важливим фактором класифікації пенсійних систем є також індексація пенсійних виплат, пенсійний вік та інші критерії. Одним із важливих моментів дослідження є аналіз формування та діяльності пенсійних фондів як основного інструменту діяльності пенсійних систем. У сучасному розумінні пенсійний фонд – це організація, діяльність якої полягає в акумулюванні коштів і використанні їх для виплат пенсій та допомоги учасникам (платникам) [234].

Перший у світі державний пенсійний фонд був організований у Німеччині в 1889 році. Наприкінці XX ст. пенсійні фонди створили також Данія (1891 р.), Франція (1895 р.), Італія (1898 р.). У США Федеральний пенсійний фонд – Social Security – було створено в 1935 році [141].

На основі аналізу світового досвіду, стає очевидним, що більш прогресивним способом акумулювання пенсійних накопичень є приватні пенсійні фонди. Це положення підтверджується тим, що деякі країни вже повністю перейшли на систему недержавних пенсійних фондів. Інші країни продовжують здійснювати функціонування державних і приватних пенсійних фондів. Однак, на думку О. Волошина [38], спостерігається тенденція збільшення чисельності населення, яка довірила управління своїми пенсійними заощадженнями недержавному сектору.

Аналіз зарубіжних практик, зокрема, праць М. Вінера [35] Т. Галеева [42], В. Гутника [55], Р. Далимова [57], дозволив зробити висновок, що у процесі формування розподільної системи пенсійного забезпечення основним інструментарієм є: ставка пенсійних внесків; індексація; встановлений розмір мінімальної, максимальної і базової пенсій. Фактори врахування пенсійних прав: вік виходу на пенсію, трудовий стаж, розмір заробітної плати.

Розподільна модель пенсійної системи в зарубіжних країнах заснована на врахування демографічних тенденцій. Так, із метою скорочення дефіциту пенсійного фонду, пенсійні виплати стають залежними від очікуваної тривалості життя (Фінляндія, Португалія), від коефіцієнта навантаження на працівників (Німеччина) [55]. Крім того, в зарубіжній практиці дуже поширена накопичувальна система пенсійного забезпечення, заснована на гнучких механізмах накопичення пенсійного капіталу з урахуванням інвестиційних стратегій (переміщення активів із акцій в облігації), що характерно для Ірландії, США, Великобританії. Наведемо основні інструменти реформування пенсійної системи, які використовуються урядами країн-членів ЄС для подолання

демографічних і фінансових проблем, характерних для національних пенсійних систем. Вони такі:

- підвищення вікової межі виходу на пенсію;
- збільшення необхідного страхового стажу;
- зміна порядку індексації пенсійних виплат;
- розрахунок преміального коефіцієнта за вихід на пенсію пізніше пенсійного віку;
- стимулювання розвитку додаткових професійних накопичувальних пенсійних програм і схем.

Проведений аналіз розвитку інструментарію обліку пенсійних прав громадян в умовах модернізації розподільно-страхового механізму пенсійної системи дозволив обґрунтувати, що в основі функціонування такого механізму, як і раніше, лежить основний метод його фінансування – страхової, тобто страхові внески на обов'язкове пенсійне страхування, що є інструментом перерозподілу вже набутих пенсійних прав у формі одержуваної трудової пенсії на користь пенсіонерів.

Методику формування, обліку та реалізації пенсійних прав запропонувала О. Міхалкіна [127]. Інструментарій, етапи та ефекти модернізації пенсійної системи за цією методикою представлені в табл. 2.4.

Ефективність накопичувального механізму залежить від рівня активності, зацікавленості та субсидіарної відповідальності застрахованої особи, що формує і керує своїми пенсійними накопиченнями за допомогою Пенсійного фонду України та недержавних пенсійних фондів. Напрямами інвестування страхових внесків можуть стати фондовий ринок, галузі економіки з високими показниками рентабельності тощо. Інструментами для інвестицій можуть бути: банківський депозит, цінні папери, нерухомість, страхування життя, золото, арт-ринок тощо. Капіталізація коштів пенсійних накопичень дозволяє:

- мінімізувати бюджетні витрати у випадку актуалізації соціально-економічних і демографічних ризиків;

- стимулювати роботодавця платити гідну заробітну плату працівникам;
- відобразити розширення інструментів управління та напрямків інвестування.

Оновлення інструментів управління пенсійними накопиченнями, що виходять за межі власне пенсійного страхування, дозволить підвищити рентабельність системи накопичення пенсійних коштів, розвивати інститути фондового ринку, скорочувати соціально-економічні диспропорції у розвитку секторів економіки та сфери обслуговування, розвивати індивідуальну мотивацію щодо накопичення пенсійних коштів.

Перехід до накопичувальної моделі пенсійної системи створює необхідність імплементувати досвід розвитку банків: впровадження міжнародних стандартів регулювання, створення системи ризик-менеджменту.

Вищеназвані моделі пенсійних систем, як зазначає І. Шатохин [255] відповідають рівню соціалізації країни, який є показником ступеня розвитку громадянського суспільства. Чим більше розвинений недержавний сектор в пенсійній системі, тим менше держава втручається в цю сферу діяльності, а отже – нижчий рівень «соціалізації» країни, тобто масштаб її соціальних зобов'язань. Якщо умовно виділити три рівні соціалізації: високий, середній і низький, то модель У. Беверіджа більше відповідає високому рівню, модель О. Бісмарка – середньому, модель, прийнята в Чилі, – низькому [240].

Також слід зазначити, що структура інститутів пенсійної системи в значній мірі залежить від рівня заробітної плати. Інститут державного пенсійного забезпечення переважає в тих країнах, де спостерігається низький рівень заробітної плати, інститут професійного (корпоративного) забезпечення – де середній, а інститут особистого пенсійного забезпечення – де високий.

Так, низький рівень заробітної плати в Україні гальмує впровадження другого рівня пенсійного забезпечення, тому рівень соціалізації країни дуже високий.

Таблиця 2.4

Етапи, інструменти та ефекти модернізації пенсійної системи

Етап	Критерії	Інструменти	Позитивний ефект	Негативний ефект
Формування	Поєднання розподільно-страхового та накопичувального механізмів для всіх застрахованих осіб	Трудовий стаж. Пролонгований вихід на пенсію. Розмір заробітної плати	Працівники з низькою заробітною платою можуть реалізовувати свої права в системі обов'язкового страхування	Втрата страхового методу фінансування виплати, дезорганізація накопичувального механізму (високий коефіцієнт при повній сплаті до солідарної системи)
Облік	Збалансованість інтересів суб'єктів системи пенсійного забезпечення	Трудовий стаж. Розмір заробітної плати. Вартісний пенсійний коефіцієнт	Дозволяє враховувати міжгалузеву та міжрегіональну диференціацію тарифу страхових внесків, впливає на об'єм страхових надходжень у бюджет ПФУ	Не передбачає солідарне відрахування страхових внесків працівником і роботодавцем, провокує зростання страхового тягара роботодавців у зв'язку зі встановленим розміром мінімальної заробітної плати
	Диференціація тарифів внесків і виплат за видами діяльності			
Реалізація	Мінімальна базова пенсія	Індивідуальний пенсійний коефіцієнт. Пролонгований вихід на пенсію	Пролонгований вихід на пенсію збільшує розмір фіксованої виплати	Неефективність механізму: мінімальний рівень захисту від бідності та заміщення трудового доходу
	Орієнтованість виплат на внесок працівника		Залежність розміру пенсії від заробітної плати, стажу, віку	Залежність розміру пенсії від заробітної плати, демографічних ризиків

Отже, функціонування пенсійних систем світу, великий досвід цих країн, можливо, не все, а окремі їх варіанти, можуть бути корисними для України під час проведення власної реформи або змін, яких вона так потребує.

2.3 Аналіз сучасних тенденцій розвитку пенсійних систем

Розвиток пенсійної системи, як перехід на більш досконалий та якісний рівень, характеризується багатоваріантністю та нелінійністю. Сьогодні існує багато пенсійних систем, дуже несхожих одна на одну [57]. Зазвичай, розвиток пенсійних систем пов'язаний із проведенням відповідних реформ, які передбачають їх удосконалення через низку поступових перетворень, не порушуючи фундаментальних основ існуючої системи.

Практично у всіх країнах світу, особливо з високорозвиненими суспільними відносинами, відбувалися процеси реформування пенсійних систем. Дослідники [57; 61; 115; 130; 271] стверджують, що кінець ХХ ст. був у світовій економіці періодом активного здійснення пенсійних реформ. Незважаючи на всі відмінності в реформах, є один загальний істотний елемент – всі реформи в різній мірі зводяться до введення в пенсійну систему накопичувального елемента [138; 198; 202]. Результатами дослідження О. Макаренка [116] є виявлення тенденції посилення впливу недержавних фондів та об'єднань і суттєве послаблення прямого впливу держави на здійснення соціального захисту населення. Особливо чітко ця тенденція, на його думку, прослідковується на прикладі країн-членів ЄС, які змушені узгоджувати проведення спільної політики в соціальній, економічній та правовій сферах. Ефективним засобом такого узгодження є встановлення певного рівня соціальних стандартів.

Крім того, в офіційних документах ЄС вказується на необхідність збереження вже досягнутих соціальних стандартів, а витрати на соціальні потреби збільшуються як у ЄС, так й в окремих його країнах [279]. Отже, дії

країн-членів ЄС у соціальній сфері спрямовані на громадян, дійсно потребуючих соціальної допомоги. Це означає, що пріоритетом при проведенні соціальної політики в країнах-членах ЄС є її оптимізація, а інструмент забезпечення переваг на світовому ринку – активна соціальна політика, спрямована на підвищення якості людського ресурсу та соціального розвитку.

На думку багатьох дослідників, зокрема С. Мельникова [126], у країнах-членах ЄС відбулася зміна соціальних цілей спільноти. У минулому соціальні цілі були зорієнтованими на такі цінності, як солідарність, колективізм, сьогодні ж підвищується роль таких цінностей, як індивідуальні досягнення людини, особиста її відповідальність і конкуренція.

Усе частіше держави пропонують більшості населення самим нести відповідальність за свій рівень життя та своєї родини. Зі зміною ролі держави у вирішенні соціальних питань, зокрема – пенсійних, змінюється й підхід до ідеї рівності, яка зараз розглядається як рівність можливостей та рівність доступу до цих можливостей. Отже, заходи держави в реалізації соціальної політики спрямовуються на стимулювання й розвиток потенційних можливостей особи до самозабезпечення.

Крім того, розвиненим країнам притаманна тенденція щодо розширення участі суб'єктів громадянського суспільства у здійсненні соціальної політики, що проявляється у розповсюдженні в країні «лівої» ідеології [276; 285]. Громадські організації залучаються до здійснення соціального захисту населення, а заходи держави спрямовуються на підтримку сім'ї, громади, сфери послуг населенню пенсійного віку.

Перспективою для розвитку пенсійних систем у цих країнах, за визначенням П. Пестьє [282; 283], є:

- вибір між двома альтернативами: зниження рівня пенсійних виплат чи підвищення вікової межі виходу на пенсію;
- розвиток недержавних форм соціального захисту;
- зростання ролі самої особи у створенні власного добробуту;

– зменшення частки грошової форми допомоги із одночасною розбудовою сфери надання послуг населенню.

Встановлені тенденції розвитку пенсійних систем виявляються у диверсифікації джерел надходження пенсійних внесків і поступовому збільшенні накопичувального компоненту пенсійних програм. Крім того, враховуючи ризики втрати пенсійних накопичень унаслідок дії негативних економічних, фінансових, політичних факторів, посилюється контроль держави за діяльністю пенсійних фондів, метою якого є захист пенсіонерів від втрати доходів та гарантування встановленого рівня життя людям похилого віку.

Пенсійні системи різних країн мають різні характеристики, однак є подібні елементи. Так, участь держави полягає у регулюванні, покритті дефіцитів солідарних пенсійних фондів, гарантуванні мінімальної пенсії з державного бюджету. Іспанія – одна із не багатьох країн, в яких відповідальність за фінансування пенсійної системи майже повністю покладається на державу [141]. Пенсійний дохід у деяких країнах (зокрема, у скандинавських) [202] є предметом оподаткування.

Як й інші великі соціальні інновації, пенсійна система сама стає чинником зниження рівня зайнятості в пенсійному віці. Так, серед американських чоловіків у віці 60 років і більше в 1900 році працювали 66%, а в 2000 році – лише 26% [60]. Для розуміння актуальності проблеми зміни демографії та її впливу на пенсійні системи необхідно акцентувати увагу на такому важливому моменті: О. Бісмарк започаткував пенсійне забезпечення, коли середня тривалість життя становила близько 40 років (дані 1889 року), і лише 25% населення доживала до 70 років. Дані Світового банку свідчать, що середня тривалість життя європейців у 2015 році становила 77 років [269], а згідно із даним МОП, на сьогодні в країнах-членах ЄС налічується близько 100 млн. осіб похилого віку, загальна ж чисельність населення становить 320 млн. осіб. За прогнозами вчених, до 2025 року кількість громадян, які досягнуть 65-

річчя, збільшиться на 21 млн. осіб, при цьому, чисельність активного населення в працездатному віці зменшиться на 15 млн. осіб [281].

Фактором, що стимулює збільшення пенсійного віку у багатьох країнах світу є негативна тенденція до збільшення співвідношення між працюючими та пенсionерами. На рис. 2.2 наведено співвідношення між загальною кількістю літніх людей у країнах ОЕСР у 2015 році, % у віці, коли вони економічно неактивні (у віці більше 65 років і) і осіб працездатного віку (15-ти- 64-х) [281].

Аналізуючи діаграму на рис. 2.2, відзначимо що найбільше співвідношення пенсіонерів щодо економічно активної частини населення спостерігається у Італії, Греції, Німеччині та Швейцарії, де цей показник дорівнює 30%. Після економічної кризи 2008 року багато держав-членів ОЕСР збільшили вік виходу на пенсію, інші – збільшили ставки внесків до державних пенсійних фондів. Так, Італія наразі має практично найвищі пенсії та витрачає на пенсійне забезпечення 16,1% ВВП. Відрахування на пенсійне забезпечення становлять майже 60% усіх соціальних витрат держави [2]. Але й ця ефективна пенсійна система після кризи потребувала реформування.

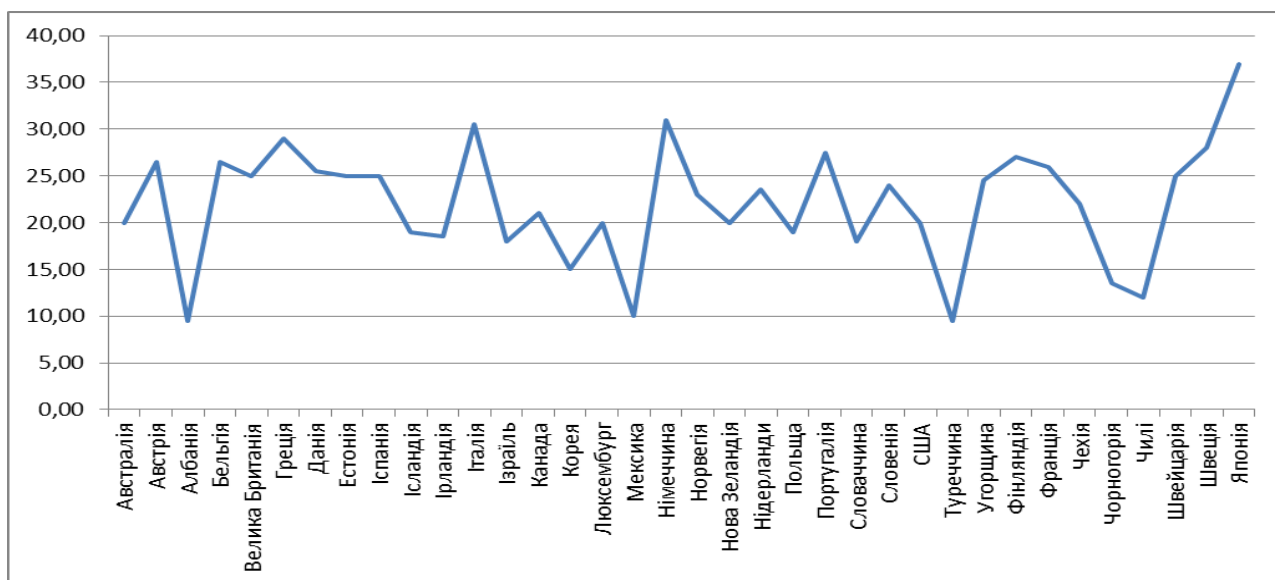

Рис. 2.2. Співвідношення пенсіонерів до працездатного населення

Основою реформування пенсійної системи у країнах-членів ОЕСР стало: збільшення (з 2008 року) пенсійного віку на 5 років; збільшення страхового

стажу, необхідного для отримання пенсії; обмеження максимального розміру пенсій; зміна системи пенсійного забезпечення від розподільної до накопичувальної системи [284].

Світові тенденції зниження рівня народжуваності й старіння населення суттєво ускладнюють процес розвитку пенсійних систем та ініціюють пошук нових шляхів її удосконалення.

У 2002 році в США (Нью-Йорку) була опублікована спеціальна доповідь ООН, в якій відзначається, що у 2050 році на планеті буде переважати кількість людей 60-річних і старших, аніж тих, яким буде 15 років і більше. Середній вік жителя планети, що сьогодні становить 26 років, збільшиться до 37 років у 2050 році. Найбільш загрозливе скорочення населення прогнозується в Україні, Росії, Японії та Італії, в меншій мірі – в Іспанії, Польщі, ПАР і Румунії [285].

Отже, тенденція збільшення частки осіб похилого віку в загальній чисельності населення має стійкий характер. У зв'язку з наведеними вище демографічними показниками в останні десятиліття практично у всіх країнах світу відбулися пенсійні реформи. Необхідність таких реформ була зумовлена також зміною соціальних, економічних і політичних умов у світі. Реформування пенсійних систем передбачалося реалізовувати поступово, наприклад, в країнах ЄС – до 20-х років XIX ст. [269].

Дослідження напрямків трансформацій пенсійних систем у світі дозволяє відзначити кілька загальних для всіх пенсійних систем тенденцій.

1. Практично всі реформи пенсійних систем пов'язані зі створенням накопичувальних систем при збереженні розподільної системи. У таких європейських країнах, як Швеція, Італія, Угорщина, Польща, а також – у низці країн Латинської Америки застосовується стратегія доповнення системи «PAYG» елементами фінансування за рахунок ринкових механізмів [35].

Вкрай важливим моментом є формування психології особи, що працює за наймом, яка повинна усвідомлювати необхідність із початку своєї трудової діяльності відраховувати внески до накопичувальної системи пенсійного

страхування. Ця ситуація повинна перетворити пенсійну систему із тягаря, що негативно впливає на економіку держави, у важливий чинник її розвитку, з причин того, що виникає значний обсяг «довгих» пенсійних грошей, які можна інвестувати в економіку. У тих країнах, які ввели накопичувальні пенсійні системи, суттєво зросли приватні пенсійні кошти в національному акціонерному капіталі (у Великій Британії до 34%; Ірландії – 29%, Голландії – 13%, Данії – 11%) [19].

Стратегічним напрямком реформування та трансформації пенсійних систем у більшості європейських країн було ослаблення першої складової державних пенсійних систем при зміцненні і посиленні її другої складової при активному сприянні розвитку добровільного страхування.

Більш 50% цих країн скоротили свої національні державні пенсійні програми та замінили їх індивідуальними ощадними рахунками, які регулюються ринковими механізмами.

2. Усвідомлюється необхідність зміни основних складових пенсійного забезпечення: пенсійного віку, стажу, розміру страхових внесків, порядку індексації пенсій тощо.

На підставі аналізу встановленого законодавством пенсійного віку в країнах ОЕСР для жінок і чоловіків у порівнянні з середньою тривалістю життя [281], було зроблено висновок, що підвищення пенсійного віку є більш ефективним порівняно із підвищенням податків, утриманням низького рівня розміру пенсій, які мають негативні соціально-економічні наслідки (табл. 2.5).

«Інфляція віку» дозволяє по-іншому поглянути на можливість підвищення пенсійного віку, незважаючи на обурення населення. Так, у Казахстані законодавчі ініціативи про підвищення пенсійного віку на п'ять років були проведені під загрозою розпуску парламенту. У Швеції підготовка до зміни законодавства тривала близько трьох років. У Польщі пенсійний поріг у чоловіків з 62-ох до 65-ти років був підвищений урядом під впливом католицької церкви з одночасним підвищенням зарплати найманих працівників

на 5% [272]. Тривалість життя в Японії зросла до 86,4 років і наразі є найвищою в світі, що надає можливість підстави підвищення пенсійного віку.

Таблиця 2.5

Законодавчо встановлений пенсійний вік для жінок і чоловіків та середня тривалість життя в країнах ОЕСР (років) станом на 2015 рік

Країна	Пенсійний вік (чоловік/ жінка)	Середня тривалість життя	Рік	Країна	Пенсійний вік (чоловік/ жінка)	Середня тривалість життя	Рік
Австралія	65	83,9	2011	Норвегія	67	83,2	2011
Австрія	65/60	83,2	2011	Нідерланди	65	82,7	2011
Албанія	64,5/59,	76,9	2011	Нова Зеландія	65	82,7	2011
Бельгія	65	82,8	2009	Польща	65/60	80	2011
Беларусь	58/63	72,6	2017	Португалія	65	82,6	2011
Велико-британія	65/60	82,5	2011	Словаччина	60/57	78,7	2008
Греція	61	82,7	2011	Словенія	63/61	82,3	2008
Данія	65	81,1	2008	США	67/65	80,6	2011
Естонія	63/61	80,1	2011	Туреччина	60/58	76,1	2011
Іспанія	65	84,9	2011	Угорщина	62	77,9	2011
Ісландія	65	83,3	2007	Фінляндія	63	83,5	2008
Ірландія	65	82,5	2008	Франція	65	84,5	2011
Італія	65/60	84,5	2008	Чехія	61/60	80,5	2011
Ізраїль	67/64	83,5	2011	Чилі	65/60	80,9	2011
Канада	65	80,3	2011	Швейцарія	65/64	84,6	2011
Корея	60	83,8	2011	Швеція	65	83,4	2011
Люксембург	65	83,3	2011	Японія	65/60	86,4	2011
Мексика	65/60	77,6	2011	Україна	60/60	71,37	2012
Німеччина	67	82,8	2008				

За останні 20 років пенсійний вік був підвищений в Італії, Німеччині, Туреччині, Чехії, Японії. У Великобританії, Італії, Франції, США прийнято рішення про подальше його збільшення. Протягом 2000–2030 років найбільша зміна пенсійного віку відбудеться у таких країнах: в Італії – 55 до 65 років у чоловіків, в Угорщині – з 55 до 65 років у жінок, на 8 років пізніше жінки

йтимуть на заслужений відпочинок у Великобританії (у 2050 році) і Чехії (у 2035 році). Чоловіки в Великобританії, Німеччині, Іспанії, Італії, Японії, Аргентині і Бразилії виходять на пенсію в 65 років, в США – в 66 років, а жінки з 65 років і старші – в США, Німеччині, Іспанії, Японії, Мексиці. Таким чином, зарубіжні країни наближаються до межі, коли ліміт збільшення пенсійного віку для населення може бути вичерпаний [283].

У Швеції також пенсійний вік збільшено до 65 років. У Польщі пенсійний вік для чоловіків становив 65 років, для жінок 60 років, а в Угорщині встановили єдиний пенсійний вік для всіх пенсіонерів – 62 роки [43]. Отже, при впровадженні пенсійних реформ у більшості держав було проведено підвищення пенсійного віку, при цьому спостерігалася тенденція на зрівняння пенсійних вікових груп чоловіків і жінок.

Ще одна зміна в пенсійних системах стосується відтермінування виходу на пенсію, що мотивується підвищенням пенсії (коефіцієнт підвищення у середньому становить 0,5-7,5% за додатковий рік праці), термін відстрочення встановлюється 1-5 років. У Великій Британії цей термін не обмежується. У Німеччині для обліку терміну виходу на пенсію був внесений до пенсійної формули певний коефіцієнт (ZF). Якщо вихід на пенсію стався у віці, відповідно німецькому пенсійного законодавства, то $ZF=1,0$. При передчасному виході на пенсію ZF буде менше 1,0, а при відтермінованому виході коефіцієнт ZF досягає 2,15 [29]. У деяких розвинутих країнах можна отримувати дострокову пенсію «за власним бажанням», але її розмір зменшується (в Бельгії – на 5% за кожен рік, в Італії – на 8%) [2].

Фінансування першого рівня пенсійного забезпечення в Німеччині, Польщі, Кіпрі та Люксембурзі здійснюється за рахунок роботодавців та осіб, що працюють за наймом, порівну; в Іспанії відрахування роботодавців у 5 разів перевищують внески працівників, у Нідерландах страхові внески сплачують тільки працівники. У Польщі на першому рівні пенсійного забезпечення щорічно створюється резерв (1% від суми пенсійних внесків) на випадок

істотних демографічних коливань. Другий рівень формують переважно професійні пенсійні плани, третій – добровільні відрахування працюючих громадян за власним вибором.

Характерною рисою державних пенсійних систем сьогодні є постійне встановлення відповідності виплат до матеріального добробуту всього суспільства, якій постійно змінюється. В умовах інфляції пенсійні виплати не встигають за зростанням цін, тому виникли різні форми індексації трудових доходів і соціальних виплат, у тому числі і пенсій. Вперше принцип систематичної адаптації пенсій до змін цін був прописаний у пенсійному законі Данії [272]. Після Другої світової війни він став застосовуватися в інших розвинутих країнах.

У результаті застосування практики валоризації виявилось, що пенсії адаптуються до економічних умов певної країни (у високорозвинених країнах – до зростання заробітної плати, в країнах, де існують економічні труднощі – до зростання вартості життя) [74].

Результати аналітичного дослідження аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки [87] свідчать, що заходи щодо реформування пенсійних систем у найбільш розвинених країн світу носить характер корегування, а не суттєвих структурних змін. Основними напрямками корегуючих заходів є такі:

- зміна коефіцієнта заміщення;
- підвищення віку виходу на пенсію та збільшення необхідного трудового стажу;
- покращення порядку індексації пенсій, які індексуються на основі темпів зростання споживчих цін, а не середньої заробітної плати;
- перетворення державної розподільної системи пенсійного забезпечення в систему, засновану на перевірці потреб осіб, що потребують допомоги.

Змінюються також механізми та підходи щодо індексації пенсій залежно від інфляції. В Японії та Швеції індексацію пенсій проводять відповідно до

зміни зростання споживчих цін, а в Німеччині і Австрії така індексація здійснюється на основі індексу чистих доходів. У Франції індексація пенсій відбувається з урахуванням складного індексу, в якому враховуються обидва показники [38].

3. В окремих країнах відбувається повна заміна існуючого пенсійного забезпечення на систему приватного страхування, при якому спостерігається перехід від розподільного до накопичувального пенсійного забезпечення, що спричинює, в свою чергу, реформування податкової системи, податкового регулювання та тарифної політики. Надаючи серйозні податкові пільги та поступово перекладаючи відповідальність за обсяги пенсії на громадян, держава залучає, тим самим, працюючих у систему добровільних накопичувальних пенсійних систем. Цей складний процес відбувається у таких країнах, як США та Швейцарія [119].

4. Реформування існуючої пенсійної системи відбувалося у зв'язку зі змінами в макроекономічній політиці держави та політиці у сфері праці. Основні зусилля спрямовуються на збільшення частки працівників, зайнятих в суспільному виробництві в працездатному віці, трудову міграцію та збільшення тривалості життя [115]. Деякі країни ввели можливість поступового зниження кількості робочих годин для літніх працівників, із регулярною та гарантованою виплатою доходів протягом всього перехідного періоду від повної зайнятості до повного виходу на пенсію.

Слід зазначити, що трансформації пенсійних систем у різних країнах досягалися комбінаціями вищевказаних типів реформування. За підрахунками фахівців, у світі налічується понад 250-ти варіантів і комбінацій пенсійних моделей, і лише 5 країн реалізували на практиці у повному обсязі одну із моделей, а саме: до кінця XX століття в Чилі, Болівії, Сальвадорі, Мексиці та Казахстані впроваджена повністю накопичувальна пенсійна система [35; 38].

Загальна тенденція всіх реформ пенсійних систем – це поступовий перехід від зрівняльних систем до індивідуально-накопичувальних, які

засновані на принципах особистої відповідальності за своє матеріальне забезпечення в старості і на капіталізації тих коштів, які працівник надає пенсійним фондам. Однак, державні «солідарні» схеми продовжують існувати, хоча і в значно скороченому вигляді.

У 2000 році із усіх європейських держав лише Швеція, Швейцарія та Великобританія провели досить значні перетворення пенсійних систем за допомогою впровадження накопичувальної компоненти. Пізніше були проведені зміни пенсійних систем у Німеччині, Франції, Іспанії, Італії, причому, зміни в цих країнах були пов'язані з певними соціально-політичними труднощами. Країни з перехідною економікою діють більш радикально. Європейські країни, такі як, Угорщина, Польща, Хорватія, Латвія перейшли на обов'язкову накопичувальну систему в якості другого рівня пенсійного забезпечення [57]. Але в 2010 році уряд Угорщини вирішив скасувати обов'язкові внески до другої компоненти пенсійної системи, і ці кошти були передані до першої, що значно негативно вплинуло на рівень довіри громадян до пенсійної системи в цілому [62]. Польща та Латвія скоротили ставки внесків до другого рівня з 8% до 2%. Литва знизила ставку з 5,5% до 3%, а Естонія – з 6% до 2% [118; 266].

На наш погляд, маніпуляції з внесками до другого рівня шляхом перерозподілу коштів з другого на перший пенсійний рівень є формою націоналізації активів пенсійного фонду з метою покриття поточних пенсійних витрат, та спричиняють збільшення пенсійного боргу в довгостроковій перспективі за рахунок збільшення витрат майбутніх пенсій.

При цьому, розвиток економіки та зростання рівня життя населення в більшості як розвинених, так і країн, що розвиваються, не тільки посилили вплив демографічних чинників, а й призвели до появи нових чинників, що впливають на стан пенсійної системи. Серед них можна виділити такі:

- збільшення тривалості життя при скороченні народжуваності, що призводить до дисбалансу внесків і виплат;

- скорочення трудового періоду та періоду сплати внесків за рахунок пізнього початку праці та раннього виходу на пенсію;
- збільшення коефіцієнту залежності від навантаження на працездатне населення країни.

Основна проблема в тому, що «старіючі» держави можуть стати неспроможними у виплаті пенсій громадянам похилого віку пенсії та забезпеченні їх медичною та соціальною допомогою. Економічне зростання в цих державах відбувається повільно – нині економічний стан Японії та Західної Європи перебуває у стадії стагнації. Уже помітна тенденція скорочення в них кількості працюючих, а, відповідно, і чисельність споживачів – у найближчому майбутньому цей процес активізується. Таким чином, майбутні пенсіонери, перебуваючи сьогодні у працездатному віці, можуть просто не зуміти забезпечити собі гідну старість. Найбільш песимістичний сценарій передбачає, що труднощі з утримання пенсіонерів у 2050 році спричинять глобальну фінансову кризу [272].

Усі ці фактори в сукупності призвели до значного збільшення пенсійного навантаження на державні бюджети, а отже, перед урядами постають актуальні питання щодо зменшення частки розподільної пенсійної системи та збільшення частки накопичувальної, для чого необхідно, в першу чергу, створити сприятливі умови. Досвід різних країн свідчить, що реформування пенсійної системи супроводжується соціальним невдоволенням та викликає соціальну напругу, причинами чого є: збільшення пенсійного віку, відмова від пільгових пенсій, збільшення внесків до пенсійних фондів. Тому розвинені країни вирішують ці питання вкрай обережно. Не слід забувати, що пенсійна система повинна відповідати рівню та стійкості економічного розвитку країни, її масштабам, традиціям, накопиченому досвіду соціального забезпечення, ступеню організованості найманих працівників, інституційному розвитку пенсійного забезпечення. Дані про існуючі в європейських країнах пенсійних системах [281] наведені в табл. 2.6.

Хронологія впровадження приватних пенсійних систем в окремих країнах та регіонах наведена у таблиці Д.2 Додатку Д.

Аналіз світової практики функціонування пенсійних систем свідчить, що переважна їх частина є двох або трьохрівнева [285].

Таблиця 2.6

Пенсійні системи зарубіжних країн

Країна	Характеристика системи	Стаж сплати страхових внесків	Період врахування доходів для нарахування пенсії	Максимальний коефіцієнт заміщення, %	Індексація допомог
Німеччина	Розподільна	40	Весь трудовий період	60,0	Заробітна платня
США	Частково накопичувальна	35	Весь трудовий період	41,0	За індексом цін
Японія	Частково накопичувальна	40	Весь трудовий період	30,0	Заробітна платня
Франція	Розподільна	38	Найбільш вигідні 12 років	50,0	За індексом цін
Італія	Розподільна	40	Останні 5 років	80,0	За індексом цін
Велика Британія	Розподільна	50	Весь трудовий період	20,0	За індексом цін
Канада	Розподільна	40	Весь трудовий період	25,0	За індексом цін

Перший рівень – це пенсійна система, заснована на принципі солідарності поколінь. Це така система, коли пенсії виплачуються із обов’язкових платежів, що здійснюються сьогодні працюючими громадянами (PAYG). Вона доповнюється сучасними та ефективними системами – створюється другий рівень, заснований на внесках працівника і роботодавця з можливістю інвестування цих активів. Добровільні пенсійні накопичення громадян утворюють третій рівень.

Суттєвою ознакою реформування пенсійного забезпечення в розвинених країнах, на відміну від країн, що розвиваються, є переважно коригувальний характер більшості нововведень. В останні роки пенсійні реформи стали спробами по-іншому розподілити ролі державного та приватного секторів у пенсійному страхуванні. Крім того, доходами пенсіонерів у багатьох розвинених країнах вже давно є приватні та державні пенсії, на відміну від країн з економікою, що розвивається, у яких основним видом доходів пенсіонерів залишаються державні виплати.

Фактично, результатом реформування пенсійної системи у більшості розвинених країн є поєднання керованої державою пенсійної системи із корпоративними пенсійними планами (тобто порядком управління та розміщення накопичених пенсійних внесків), розташованими в приватному управлінні, та з особистими ощадними пенсійними рахунками для задоволення більш високих потреб груп населення з середніми і високими доходами.

Слід зазначити, що перетворення європейських пенсійних систем триває і сьогодні. За даними ЄЕС, передбачається, що до 2020 року частка пенсійних виплат за базовою системою «PAYG» (перший рівень) знизиться з 84% до 64%. Частка другого рівня зросте з 12% до 29%. При цьому, частка приватних пенсійних активів (третій рівень) підвищиться з 1,5% до 4,5% за умови активного сприяння держави добровільному пенсійному страхуванню, а сума приватних пенсійних накопичень зросте з 2 млрд. € до 12 млрд. € у 2020 році. Такі перетворення уряди пропонують реалізовувати поступово [266].

Більшість країн, які впроваджували чисто накопичувальну систему, розпочали «зворотні реформи», метою яких є відновлення та розвиток розподільних пенсійних систем [233]. У більшості країн [281] частка пенсійних коштів у національному ВВП і їх значення для національних економік зростає (табл. 2.7).

Переважає більшість економічно розвинених держав (США, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та ін.) обрали шлях поступового реформування

пенсійної системи, до теперішнього часу не прийняли рішення щодо введення обов'язкових накопичувальних компонентів у національні пенсійні системи. Системи пенсійного забезпечення в цих країнах організовані за розподільною моделлю, пенсійні накопичення формуються добровільно.

Таблиця 2.7

Частка пенсійних коштів в ВВП розвинених країн, %

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2013	2014
Австралія	72	80	90	110	93	82	103	113
Австрія	4	5	5	5	4	5	6	6
Бельгія	4	4	4	4	3	4	6	5
Велика Британія	68	79	83	79	64	—	101	96
Венгрія	7	8	10	11	10	13	4	4
Данія	31	34	32	32	48	43	43	49
Ірландія	42	48	50	47	34	44	56	59
Ісландія	107	120	130	134	114	118	149	146
Іспанія	7	7	8	8	7	8	9	105
Італія	3	3	3	3	3	4	6	9
Канада	54	58	63	62	51	63	71	75
Мексика	6	10	11	12	10	7	15	15
Нідерланди	108	122	126	138	113	130	166	161
Німеччина	4	4	4	5	5	5	6	7
Нова Зеландія	11	11	12	11	11	12	9	12
Норвегія	7	7	7	7	6	7	8	9
Польща	7	9	11	12	11	14	19	9
Португалія	11	13	14	14	12	13	9	10
США	74	75	79	79	58	68	83	85
Фінляндія	62	69	71	71	61	77	51	46
Франція	1	1	1	1	1	—	—	1
Чехія	4	4	5	5	5	5	8	8
Швейцарія	107	117	120	119	101	—	119	126
Швеція	7	9	9	9	7	8	10	4
Японія	8	7	—	—	—	—	29	30

Винятком стали 2002 і 2008 роки – роки піків циклічних фінансових криз, тоді в посткризові роки відбувалося відновлення питомої ваги пенсійних коштів у ВВП. У США протягом 80-90-х років XX ст. темпи зростання пенсійних активів у чотири рази випереджали темпи зростання ВВП. Ріст

активів національних пенсійних систем обернено пропорційний їхнім первісним розмірам. Частка пенсійних коштів у ВВП країн, що розвиваються, [281] також зростає (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Частка пенсійних коштів в ВВП в країнах, що розвиваються, %

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2013	2014
Болгарія	2	3	3	4	3	4	9	10
Бразилія	16	15	18	17	—	15	14	12
Гонконг	23	25	28	31	28	31	38	38
Єгипет	—	—	—	—	2	2	2	2
Індонезія	2	2	2	2	—	2	—	—
Колумбія	10	14	14	15	14	17	19	20
Коста Ріка	—	—	—	19	7	10	11	12
Македонія	—	—	—	1	1	1	—	—
Пакистан	—	—	—	0	0	0	0	0
Перу	11	13	—	18	13	—	—	—
Південна Африка	33	83	60	58	—	59	—	69
Росія	—	2	2	2,5	3	3	6	6
Таїланд	5	5	—	5	5	5	6	7
Чилі	59	59	61	64	53	65	62	68
Ямайка	—	—	—	20	18	20	21	22

Пенсійні реформи, проведені в латиноамериканських, африканських та інших країнах, що розвиваються, також призвели до значного збільшення частки коштів пенсійної системи до національного ВВП, хоча розмір пенсійних коштів цих країн не перевищує 10% ВВП. Так, у Чилі, в результаті проведення пенсійної реформи, розміри пенсійних активів збільшилися за 13 років у десятки разів і досягли 68% ВВП у порівнянні з 1% на початку реформи [35]. Відносно невеликий обсяг коштів приватних пенсійних фондів країнах Латинської Америки пояснюється невеликим терміном функціонування самої системи [107]. Термін функціонування пенсійних фондів у країнах Латинської Америки, Центральної та Східної Європи становить менше 10 років. Бразилія

та Чилі мають найбільшу галузь пенсійних фондів серед країн Латинської Америки. Загальний обсяг коштів цих фондів налічує близько 66% від загального обсягу в регіоні. Цей факт пояснюється ранніми термінами впровадження подібної практики, а щодо Бразилії – ще й розміром економіки. У країнах Центральної та Східної Європи приватні пенсійні фонди мають відносно невеликий термін діяльності для досягнення значних результатів щодо акумулювання коштів [35]. Реформування існуючих систем у різних країнах світу спричинює розширення використання пенсійних коштів як ресурсів для інвестування. З'являються можливості отримання пенсійних доходів і, тим самим поліпшується забезпеченість майбутніх пенсіонерів у старості [103].

У більшості західноєвропейських країн розроблена та прийнята правова база, яка захищає приватні пенсійні фонди від зловживань, де чітко прописані правила інвестування фондів, способи управління ними, захист прав отримувачів пенсії. Напрямки капіталовкладень пенсійних накопичень чітко визначені для того, щоб захистити фонди від банкрутств і фінансових махінацій. Такі доповнення в законодавство внесені в зв'язку з тим, що у процесі становлення приватних пенсійних фондів траплялися випадки зловживань. Порівняльна характеристика трьох рівнів пенсійної системи у різних країнах [56] наведена у табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Порівняльна характеристика трьох рівнів пенсійної системи

Країна	Частка рівнів пенсійної системи, %		
	Перший рівень	Другий рівень	Третій рівень
США	45	13	42
Швейцарія	42	32	26
Нідерланди	50	40	10
Франція	51	34	15
Україна	99,93	-	0,07

Розглянемо сучасну структуру чинників, які містять загрози для пенсійної системи України. У найбільш узагальненому вигляді, з урахуванням праць

Н. Борисенко [16], О. Ковалю [93], О. Кириленко, Б. Малиняка [203] ця система чинників наведена на рис. 2.3.

Економічні чинники – циклічність в економіці, безробіття, низький рівень заробітної плати, тіньові доходи населення, інфляція тощо. Циклічність, як рух національної економіки від однієї макроекономічної рівноваги до іншої, є ретельно дослідженим чинником (особливо – циклічні глобальні кризи кінця 1990-х і кінця 2000-х років). Циклічність розвитку в останні періоди складає в середньому 8-10 років.

Проблема циклічності в тому, що під час спадаючих періодів економічних хвиль зростає безробіття та зменшуються заробітні плати, а отже, знижується дохідна частина бюджету Пенсійного фонду України, а його видаткова частина залишається незмінною або навіть може збільшуватися. Крім того, циклічність економічних і демографічних процесів може бути не синхронізована у часі. Збільшення кількості пенсіонерів може бути компенсоване зростанням виробництва на висхідних хвилях, тоді як на спадних економічні та демографічні тенденції підсилюють одна одну, породжуючи негативний синергетичний ефект. Крім того, ризик накопичувальної моделі через циклічність фінансових криз потребує надійних державних гарантій збереження та прибутковості. Але в умовах недосконалого фінансового ринку забезпечити стабільний інвестиційний дохід, що перевищує хоча б темпи інфляції, практично неможливо.

Тіньові доходи – це доходи населення, що формуються у процесі тіньової діяльності некримінального характеру. Саме масштаби приховування заробітної плати в Україні є на сьогодні основним фактором нестачі власних коштів страхових внесків у бюджеті Пенсійного фонду України. Неформальна економічна діяльність, яка спочатку була лише показником відсталості країн «третього світу», стала сприйматися як певна модель господарювання, що має свою специфіку в різних країнах.

За офіційними даними Державної служби статистики України, у I півріччі 2015 року кількість зайнятого населення, яке працювало у тіньовому секторі, становило 4,3 млн. осіб, або 26,4% загальної кількості зайнятого населення (у 2014 році – 25,1%) [215].

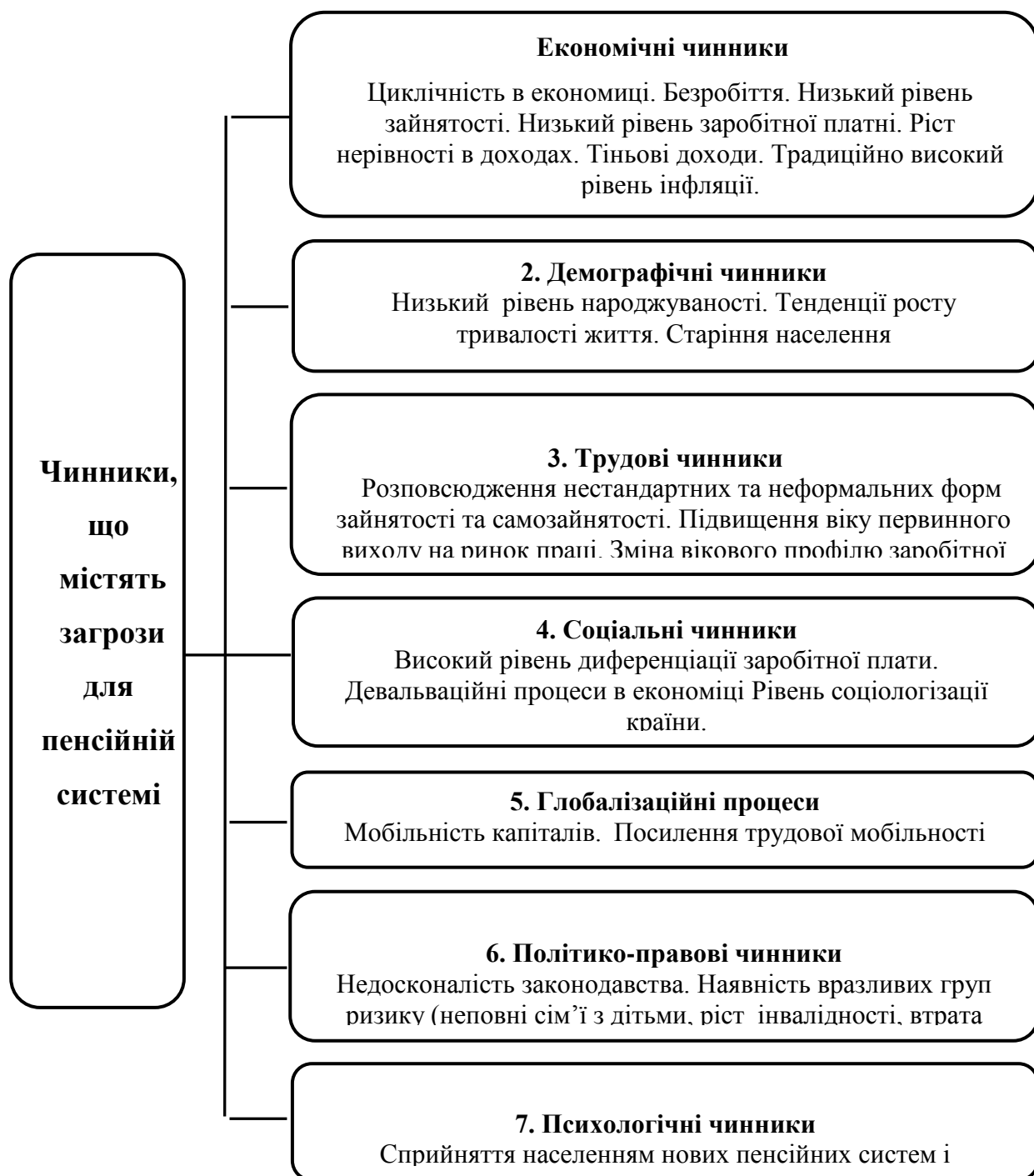

Рис. 2.3 Чинники, що містять загрози для пенсійній системі

Ці доходи не оподатковуються, й на них не нараховуються внески до ПФУ, що є прямою загрозою фінансовій безпеці фонду та держави в цілому. Звідси, на жаль, суттєвий бар'єр і межа для можливості індексування пенсії.

Основною причиною високого рівня тінізації української економіки є неефективні інституціональні засади регулювання підприємництва та незадовільні умови для здійснення підприємницької діяльності. Тому Д. Водолажченко стверджує, що існує наявний потенціал розширення ресурсної бази пенсійної системи, України, який може реалізуватися в процесі легалізації доходів населення [36].

В умовах високої інфляції забезпечення позитивної реальної дохідності пенсійних накопичень є дуже складним завданням, особливо за наявності дефіциту в зборі податкових надходжень. Накопичувальні системи є більш вразливими за такого показника, але інфляція становить загрозу для усіх складових пенсійної системи, у т. ч. – і розподільної.

Щодо демографічного чинника, слід відзначити, що зміна демографічної ситуації призвела до посилення податкового навантаження працездатного населення та спричинила кризу пенсійних систем. За оцінками Світового банку, приблизно 70% європейців живуть понад 65 років, а більше 30% – понад 80 років. Зростання частки старших вікових категорій викликає певні труднощі для пенсійних систем. У роботі «Прогноз на майбутнє» Р. Шапіро [254] наводить такі факти:

- у віці понад 60-ти років працюють 50% шведів, японців, американців, в той час, як понад 80% італійців, німців і французів в зазначеному віці вважають за краще відпочивати;
- у віці від 65-ти до 69-ти років працюють 25% американців і британців, понад 37% японців і лише – 3-6% німців, італійців, французів .

Досліджуючи дане питання, В. Роїк визначив таку тенденцію: «до середини XVIII ст. темпи зростання тривалості життя населення планети становили 1-2 дні на рік» [206]. Починаючи із середини XIX ст. в розвинених

країнах ці темпи збільшилися до 100-120 днів на рік [202]. Але експерти МОП пропонують розглядати цю проблему в загальному контексті соціально-економічного розвитку цивілізованої країни: зміна вікового складу населення слід розглядати не тільки як «негативний фактор інвестиційного зростання», а і як об'єктивна умова формування довгострокової макроекономічної стратегії.

Інша, не менш серйозна проблема, яку не можна ігнорувати в контексті пенсійного забезпечення, – глобальне скорочення кількості робочих місць. Процеси демографічного старіння населення планети накладаються на звуження платформи праці у всьому світі. Суттєво трансформується характер зайнятості та трудові біографії населення шляхом розповсюдження нестандартних форм зайнятості, що не може не відбиватися на пенсійних системах, які історично виникли для страхування працівників, зайнятих протягом усього життя на умовах повної зайнятості.

За останні роки різко зріс рівень нерівності заробітків. Для тієї моделі пенсійної системи, яка зараз існує, це становить велику проблему.

Зростання кількості самозайнятих працівників, як трудового чинника, є одним із виявів постіндустріальної економіки [246; 250]. Нині дедалі більше людей, особливо молоді, починає шукати позицію, незалежну від держави. А це призводить до того, що вони ухиляються від соціального страхування, тобто не дбають про свою старість та не беруть солідарної участі в утриманні сьогоденішніх пенсіонерів. Модель соціальної поведінки фрілансера не передбачає, що держава піклуватиметься про нього в старості, якщо не піклується сьогодні. Фрілансер схильний самостійно знаходити активи, щоб забезпечити себе у похилому віці.

Підвищення віку первинного виходу на ринок праці пов'язано з тим, що молодь довше залишається в системі освіти, ніж покоління їх батьків. Для пенсійної системи це означає скорочення періоду сплати страхових внесків. Є усі підстави вважати, що в перспективі така тенденція лише підсилуватиметься

у зв'язку з розширенням доступності вищої освіти. Також помітну роль відіграє прагнення молоді отримати другу вищу освіту.

Зміна профілю заробітної плати залежно від віку пов'язана з тим, що інтелектуальна праця в інноваційних секторах та надання соціальних послуг менш залежать від віку працівника, ніж безперервна праця в організаціях. На сьогодні у приватному бізнесі немає надбавок до заробітної плати за вислугу років і безперервний стаж. Для пенсійної системи це означає потребу переходу від визначення пенсійних прав на основі останньої заробітної плати (тобто за 5 років, що передують виходу на пенсію) до врахування заробітків протягом усього періоду трудової діяльності [99].

При девальвації, навіть при бажанні уряду відновити рівновагу споживчих цін і доходів пенсіонерів за рахунок підвищення пенсій, процес вирівнювання містить період певного часу, протягом якого життєвий рівень пенсіонерів погіршується, а усунення нерівності ніколи не буває 100%.

Участь України в глобалізаційних процесах пов'язана не лише із мобільністю капіталів. Насамперед, – це посилення трудової мобільності. Так, за даними Національного інституту стратегічних досліджень, кількість трудових мігрантів із України становить 4 млн. осіб, тобто 20% платників пенсійних внесків [199]. Процеси глобалізації економіки призводять безсилля держав перед суперечливими транснаціональними процесами на ринку праці.

Підсилення ролі політичних чинників на сучасному етапі розвитку пенсійних систем є похідним від процесу старіння населення. Наприклад, спеціальні пенсії, які виникли в результаті успішних політичних рішень і які практично незворотно породжують додаткові витрати пенсійного фонду. Крім того, особи пенсійного віку є найбільш активною та організованою частиною електорату. Тому, чим старіше населення, тим сильнішою стає електоральна підтримка політики, спрямованої на щохвилине, швидкоплинне поліпшення стану пенсійного забезпечення.

Разом з тим, виникають не менш вразливі групи ризику, наприклад молодь без відповідної освіти, родини з дітьми (особливо неповні), інваліди і сім'ї, які втратили годувальника тощо. Нехтування інтересами таких соціальних груп для задоволення пенсійної складової зрештою обертається на шкоду і пенсіонерам, оскільки політика здійснюється не належним чином, зокрема, у сферах освіти, інноваційного розвитку, модернізації виробництва [104]. Таким чином з'являється, на перший погляд, малопомітна, тривала у часі, але вкрай небезпечна тенденція до асоціалізації суспільства, маргіналізації та поширення серед населення психології «звичної» бідності, що відбивається на рівні життя майбутніх пенсіонерів.

На стан пенсійної системи суттєво впливають особливості вітчизняного законодавства, фінансові (джерела надходження платежів до пенсійного фонду, порядок фінансування пенсійних виплат) та параметричні (види й умови призначення пенсії, ставки страхових внесків, формула нарахування пенсії, прошарок населення, охоплений пенсійною системою) аспекти, а також – організаційні, управлінські, критеріально-нормативні характеристики пенсійної системи (коефіцієнти заміщення, підтримки пенсійної системи, економічної залежності, оцінки рівня життя пенсіонерів тощо) [45; 87; 99; 112; 119; 122].

Отже, підсумовуючи, можна констатувати, що складний фінансовий стан пенсійної системи спричинили політичні, економічні, бюджетні, соціальні, правові, організаційні, інституційні, методично-інформаційні, мотиваційні, управлінські, ідеологічні та морально-психологічні чинники тощо. Негативний вплив будь-якої з перерахованих складових на розвиток пенсійної системи завжди може компенсуватися регулюванням впливу інших складових.

Аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку пенсійних систем доводить, що створення умов довгострокового сталого розвитку пенсійної системи не повинно зводитися до одного фактору, яким би очевидним він не здавався (зокрема, демографічна криза – збільшення чисельності непрацездатного населення). Як свідчить досвід західних країн, пенсійне

страхування є багатфакторною економічною системою, яка, в свою чергу, є складовим елементом макроекономічної системи держави, що функціонує в конкретних історичних і соціально-політичних умовах. Тому будь-які спроби «лінійного» регулювання за допомогою одного фактора приречені на невдачу, наприклад, пропоноване окремими експертами регулювання негативного демографічного чинника шляхом пропорційного збільшення пенсійного віку.

Значна частина невирішених проблем сучасної пенсійної системи України обумовлена демографічними факторами, зовнішніми та параметричними елементами пенсійної системи. Отже, першочергові заходи щодо забезпечення довгострокової фінансової стійкості пенсійної системи обумовлені не самою пенсійною системою («неефективністю розподільної моделі пенсійного страхування»), а державним управлінням «зовнішніми чинниками»: політичними, демографічними, економічними та соціально-трудовими тощо [137].

Стосовно України: хоча в останні роки уряд проводив інтенсивну політику підвищення пенсій, вона не отримала помітного позитивного відгуку від пенсіонерів. Це підтверджує той факт, що в Україні є дуже серйозні проблеми в сфері охорони здоров'я, не розвинене соціальне обслуговування населення похилого віку, відсутні засоби для нормального проведення дозвілля. Тому люди, виходячи на пенсію, починають депресувати від того, що опинилися сам на сам з собою, з державою у вигляді органів пенсійного фонду, які призначають пенсію. Це призводить до негативного сприйняття життя [50].

На наш погляд, необхідно особливо зупинитися на ролі держави в процесі становлення, функціонування та реформування пенсійних систем. До 90-х років ХХ ст. тенденція розширення соціального захисту вичерпала свої можливості, наблизившись до порогових значень. Тому в ці роки поступово відбувається переоцінка соціальної ролі держави, яка пов'язана з відмовою від загальної державної підтримки соціального захисту на користь менш дорогих

корпоративних або колективно-договірних форм, що використовують принцип пенсійного страхування.

Аналіз світових тенденцій розвитку пенсійних систем свідчить про різний ступінь участі держави у функціонуванні пенсійних систем. Вона проявляється в різних формах і методах державного контролю та прямої державної підтримки. Спільним є підхід до регулювання інвестиційної діяльності: встановлення лімітів для самостійного інвестування пенсійними фондами з постійними виплатами в межах 10% від усіх лімітів. Крім лімітів на самостійне інвестування встановлюються верхні рівні інвестування в окремі види активів. Так, ліміти по акціях промислових фірм у Німеччині – 20% і в Японії – 30%, по вкладеннях в нерухоме майно – відповідно 5% і 20%. Для зарубіжних інвестицій характерний показник – 4% і 30% [280].

Така державна політика має свої пояснення та спрямована на стимулювання зростання внутрішніх інвестицій у певній країні. Пенсійні ресурси повинні використовуватися в якості позикового капіталу та постійно забезпечувати дохід. Держава у цій ситуації є регулятором та гарантом використання пенсійних накопичень, які перетворюються на фінансові ресурси. Це, в свою чергу, стає засобом боротьби з інфляцією.

Із іншого боку, держава повинна прагнути використовувати пенсійні заощадження як довгострокові інвестиції. Для цього у останні роки стимулюється процес створення реальних фінансових інструментів – участь у кредитуванні іпотеки та довгострокових державних проектів, що дозволяє отримувати більш високий рівень прибутковості в порівнянні із середнім рівнем прибутковості пенсійних інвестицій.

Аналізуючи пенсійну систему конкретної держави, варто враховувати рівень зрілості системи. Якщо чисельність молодих платників внесків переважає над отримувачами пенсії, то пенсійну систему вважають молодого. При зміні цього співвідношення на користь отримувачів пенсії система стає зрілою. Кількісним показником, який визначає рівень зрілості пенсійної системи, є коефіцієнт залежності (КЗ), який вказує на кількість пенсіонерів, що

припадають на одного платника. Пенсійна система України наближається до критичного значення – КЗ дорівнює 1,0 [64; 108].

Орієнтованість пенсійної системи на задоволення постійно зростаючих потреб людини в похилому віці у матеріальній підтримці також істотно впливає на посилення споживчих тенденцій у суспільстві в цілому. Однак, такі положення пенсійної системи вже містять протиріччя між необмеженими потребами людини і обмеженими ресурсами для їх задоволення.

На сьогодні фінансова й економічна складові пенсійних відносин не зважають на ноосферну теорію та не враховують наслідки стимулювання неадекватного використання ресурсів, як одного з основних викликів, що постають перед людством.

Отже, аналіз розвитку світових пенсійних систем дозволив визначити, що основними тенденціями розвитку пенсійних систем є підвищення пенсійного віку, підвищення розміру відрахувань до державних пенсійних фондів та стимулювання населення до участі у приватних системах пенсійного забезпечення, що скорочує зобов'язання держав та послаблює навантаження на солідарні системи.

Висновки до розділу 2

У розділі 2 проаналізовано поняття та сутність інституціональної інфраструктури пенсійної системи, її взаємодія з іншими інститутами, які утворюють інституціональну матрицю держави. Досліджені основні підходи щодо визначення моделей формування пенсійних систем та тенденції їх розвитку. На підставі аналізу проблем розвитку пенсійної системи, адекватної новим відносинам власності та ринкової системи, зроблено наступні висновки.

1. Доведено, що розвиток пенсійної системи, потребує державно-управлінського впливу, перш за все, на інституційну сферу діяльності. З позиції інституційного підходу інфраструктура пенсійної системи є сукупністю державних і недержавних інституцій, основним видом діяльності яких постає забезпечення (або сприяння забезпеченню), збір, облік, адміністрування

пенсійних внесків, управління пенсійними активами та здійснення виплат пенсій, а також – регулювання й нагляду у цій сфері, і включає інституційну, інструментальну, правову, технологічну та організаційну складові.

З метою проведення її аналізу було введено поняття «інституціональна одиниця», під якою розуміється організаційний елемент, що здатний володіти активами, брати зобов'язання, приймати участь в економічній діяльності та здійснювати операції з іншими одиницями. Аналізуючи склад інституціональної інфраструктури пенсійної системи та групуючи її суб'єкти, було виявлено такі класифікаційні ознаки, як: функції, що виконуються; організаційно-правовий статус; варіативність надання послуги; обсяг охоплення клієнтів; особливості фінансових послуг; форми пенсійного забезпечення.

Характерною рисою методології інституціоналізму є врахування взаємозв'язків економічних інститутів із політичними, юридичними, соціальними, етичними та іншими нормами, а також – відродження інтегрованого підходу та аналізу взаємопроникнення цих інститутів.

2. Побудова національної пенсійної системи, яка буде повноцінно функціонувати в XXI ст., неможлива без аналізу існуючих пенсійних систем інших країн. Це спонукало здійснити класифікацію моделей пенсійних систем, в основу якої покладено такі ознаки: концепція створення, рівень централізації фінансових ресурсів, рівень розвитку економіки, цілі, метод фінансування, вид інституту соціального захисту, джерела фінансування, стратегії, тип проведення реформ, дослідження Світового банку тощо. Обґрунтовано, що ідеї Бісмарка і Беверіджа щодо реалізації пенсійного забезпечення покладені в основу двох ключових методологічних підходів, на основі яких були сформовані і в подальшому розвивалися пенсійні системи західних країн.

3. Ретроспективний аналіз розвитку пенсійних систем дозволив констатувати різноманітність підходів, що використовуються різними державами при проведенні змін пенсійної політики. Перший заснований на

обов'язках громадянина держави брати участь у колективному страхуванні, заснованому на принципах солідарності, на випадок таких ризиків, як старість, інвалідність, хвороба. Другий рівень полягає у тому, що кожна людина відповідальна за формування умов свого життя, тобто здійснює страхування ризиків самотійно.

4. Розвиток пенсійної системи, як перехід на більш досконалий та якісний рівень, характеризується багатоваріантністю та нелінійністю. Тому на процес розвитку пенсійних систем як у світі, так й в Україні впливають політичні, соціальні, економічні, бюджетні, організаційні, інституційні, методико-інформаційні, мотиваційні, демографічні, управлінські, правові, ідеологічні та морально-психологічні чинники. До параметрів корегування національних пенсійних систем у процесі реформування відносяться: вік виходу на пенсію; розмір необхідного страхового стажу; підхід до індексації пенсійних виплат; розмір коефіцієнта за вихід на пенсію раніше чи пізніше встановленого пенсійного віку; стимулювання розвитку професійних накопичувальних пенсійних програм і схем тощо.

5. Провідними тенденціями розвитку сучасних пенсійних систем є: посилення впливу недержавних об'єднань і послаблення впливу держави на здійснення соціального захисту; розширення участі громадянського суспільства у здійсненні соціальної політики, що виявилось у підтримці комунітарної ідеології; розвиток недержавних форм соціального захисту, поступове зростання ролі та значення самої особи у забезпеченні власного добробуту.

У динаміці еволюції пенсійних систем спостерігається загальносвітова тенденція зміни пенсійної системи від розподільчих до змішаних систем, і від змішаних – до приватно-накопичувальних систем. Заходи держав спрямовані на стимулювання та розвиток потенційних можливостей особи до самозабезпечення. Роль держави полягає у регулюванні, збалансованості, підтримці, гарантуванні мінімальної пенсії. Тенденції зниження народжуваності та старіння населення ускладнюють вирішення державою

цього завдання та спричинюють пошук шляхів удосконалення існуючої пенсійної системи.

6. Пенсійні системи практично усі країни світу потребують подальшого удосконалення, що зумовлене такими причинами: демографічними тенденціями, які ведуть до змін співвідношення чисельності осіб працездатного віку та пенсіонерів, до старіння населення; ускладненням економічних систем, що потребує постійних та адекватних змін у пенсійних системах; поширенням межі невизначеності та соціальних ризиків, які сприяють необхідності виконання упереджених дій органами пенсійного забезпечення, зростанням нерівності у суспільстві, що перешкоджає чіткій роботі пенсійної системи.

Сьогодення характеризується складною ситуацією: повністю накопичувальні пенсійні системи виявилися недієспроможними та не забезпечили зростання коефіцієнта заміщення, а високий рівень витрат на утримання приватних пенсійних фондів знижують їх ефективність.

Україна в контексті загальносвітових тенденцій розвитку пенсійних систем потребує розробки стратегічної спрямованості її пенсійної системи з урахуванням глобалізаційних процесів, а також страхування від ризиків невизначеності тривалості життя.

Основні положення і результати другого розділу представлено у двох статтях у наукових фахових виданнях [27; 32], а також – у матеріалах науково-практичних конференцій як в Україні, так і за кордоном [21; 33].

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

3.1 Моніторинг поточного стану пенсійної системи

Для оцінки сучасного стану пенсійної системи в Україні скористаємося методом моніторинга дослідження і презентації інформації, якою найчастіше користуються при проведенні конкретних дій або певних змішаних заходів, здійснюваних на основі теоретичних і практичних розробок, що використовуються для з'ясування ситуації у певній практичній сфері. Роль моніторингу важлива ще й тому, що він виявляє контекст реальної ситуації та відповідає на запитання: чому виникають ті чи інші проблеми і яким є розвиток у майбутньому [14]. Моніторинг є досить ефективним засобом ще й тому, що він – органічна складова не лише в сфері «соціальної інженерії», а й механізму передачі інформації та повідомлень, а і у вирішенні кризових проблем, а також – питань проектування, перебудови та прогнозування системи, що досліджується.

У цілому моніторинг можна охарактеризувати як перспективний метод пізнавальної практики та науки, як інструмент для вирішення конкретних життєвих завдань і управління ситуацією, особливо – в умовах сучасної соціальної модернізації українського суспільства.

Моніторинг поточного стану пенсійної системи України – це сукупність дій, коли потрібно виявити «слабку ланку» в тій чи іншій програмі, здійснити контроль за середовищем діяльності та соціальними процесами, які відбуваються в суспільстві.

Головні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України були визначені ще у Посланні Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України у 2001 році [175], де було зазначено, що для України законодавчо закріпленою є багаторівнева

пенсійна система. З урахуванням цього, пенсійну реформу слід проводити за трьома напрямками: удосконалення солідарної системи, розвиток недержавної та добровільної накопичувальної системи.

Метою розвитку пенсійної системи України в майбутньому є забезпечення належного рівня життя осіб похилого віку на принципах соціальної справедливості, гармонізації відносин між поколіннями та сприяння економічному зростанню країни. Для досягнення цієї мети створено потужне правове поле, яке визначає розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, критерії оцінки стану недержавних пенсійних фондів, та надає органам Пенсійного фонду України нові функції з призначення та виплати пенсій тощо.

Для забезпечення успішного вирішення визначених завдань пенсійної системи необхідно також досягти паритету між надходженнями та державними зобов'язаннями. Тому найважливішими завданнями пенсійної системи є досягнення довгострокової фінансової рівноваги та соціально належного рівня пенсійного забезпечення; запобігання бідності серед пенсіонерів і компенсація заробітку, втраченого у зв'язку з настанням подій, визначених законодавством, а саме – досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрата годувальника тощо.

Результати аналізу мінливих умов, в яких діє пенсійна система (нові законодавчі акти, політична нестабільність, низький рівень заробітної плати, зростання обсягів тіньових виплат тощо), можна підсумувати таким чином.

1. Система обов'язкового пенсійного страхування не є збалансованою за страховими внесками і пенсійними виплатами. Вона не є власне страховою, тому що містить інші нестрахові виплати. Страхових внесків, які сьогодні надходять у розподільну систему на виплату трудових пенсій, не вистачає. Як наслідок – відсутність достатніх джерел для підтримки розміру трудових пенсій на соціально прийнятному рівні в довгостроковій перспективі (табл. 3.1).

2. Пенсійна система України містить різномірні підсистеми, як за своєю соціально-економічною основою, так і за джерелами фінансування, які між собою не завжди узгоджуються.

Таблиця 3.1

Динаміка доходів та видатків ПФУ за 2006-2016 роки

Рік	Номінальний ВВП, млн. грн.	Доходи ПФУ, млн. грн.	Власні доходи ПФУ, млн. грн.	Видатки ПФУ, млн. грн.	Дефіцит бюджету ПФУ	
					млн. грн.	%
2006	544 153,00	72 197,10	54 292,80	74 007,50	17 904,30	11,6
2007	720 731,00	101 379,80	75 531,60	99 940,50	25 848,20	0
2008	949 864,00	143 488,20	101 949,90	150349,1	41 538,30	0
2009	1 046 500,00	148 372,70	99 781,70	165590	48 591,00	8,6
2010	1 086 935,00	183 565,20	119 342,70	191472,7	64 086,50	16,2
2011	1 177 000,00	193 452,40	150 214,30	209007,8	36 019,9	9,2
2012	1 408 889,00	222 631,80	157 980,40	233695,9	15323,90	7,1
2013	1 454 931,00	250 539,30	166 863,90	250350	21763,80	9,6
2014	1 566 728,00	241 871,70	165 923,30	248945,1	14 683,20	6,8
2015	1 751 000,00	236 124,00	172 457,20	253398,9	18 995,60	7,5
2016		257 207,6		257 207,6		

Джерело: офіційний сайт ПФУ [83; 164]

Аналізуючи пенсійну систему України, можна виділити такі її складові:

- однокомпонентна система (Закон «Про пенсійне забезпечення»);
- трикомпонентна (Закон «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»);

– чотирьохкомпонентна, запропонована дослідниками Національного інституту стратегічних досліджень (рис. Е.1 Додатку Е).

Але реально, з урахуванням досвіду зарубіжних країн, можна визначити дві основні складові на сучасному етапі розвитку пенсійної системи в Україні (табл. Е.1 Додатку Е).

3. Процес розвитку пенсійної системи України не є послідовним. Спостерігається певна хвилеподібність, циклічність та взаємозалежність реформ у політичній, економічній, духовній та соціальній сферах суспільства у процесі реформування пенсійної системи [7].

4. Спостерігається низький розмір трудових пенсій, який сьогодні наблизився до 1,2 прожиткових мінімумів, що є недостатнім для гідного рівня життя сучасного пенсіонера (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рівень життя пенсіонерів України у 2006-2015 рр.

Показники	Роки									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Прожитковий мінімум, грн.	472	532	607	701	875	953	1095	1176	1176	1330
Коефіцієнт рівня життя пенсіонерів, %	86,2	89,9	127,8	133,3	117,9	120,9	114,5	125,0	129,7	119,5

Джерело: офіційний сайт ПФУ [164]

5. Ринок соціальних послуг для пенсіонерів не є розвинутим. Проблема щодо розширення спектру послуг, що надаються особам похилого віку та іншим непрацездатним за рахунок державних коштів і коштів недержавних організацій, є актуальною для пенсійної системи України.

6. В умовах обмеженості ресурсів для забезпечення гідної старості за рахунок пенсії не створено підґрунтя для усунення дискримінації літніх людей на ринку праці.

7. Розрахунки, виконані за даними таблиць Е.2–Е.3 Додатку Е, є підтвердженням того, що віковий рівень населення України в 2014 році дорівнював 21,6%, що за шкалою Ж. Боже-Гарньє-Е. Россета (табл. Е.4 Додатку Е) відповідає дуже високому рівню демографічної старості. Згідно зі статистичними даними, середня тривалість життя в Україні за період із 1960 року до 2010 року зросла на 2,64 року – із 68,3 років до 70,94 років [47; 211]. На погіршення демографічної ситуації звертала увагу Е. Лібанова, яка підкреслювала, що «питома вага осіб, старших за 65 років, за прогнозом, у 2050 році становитиме 24,2%, а кожний третій українець матиме вік понад 60 років» [111, с. 57]. Тому витрати на виплату пенсії збільшуються.

В Україні сформувалося три напрямки подальшого розвитку пенсійної системи:

1. Збереження класичної системи, яка передбачає використання параметричного підходу та корегування її окремих параметрів, зокрема:

- підвищення пенсійного віку та скасування пенсійних;
- підвищення ставок пенсійних внесків, розширення бази їх отримання через преміальні виплати та відпускну допомогу, залучення нових джерел для збільшення доходів пенсійного фонду;
- оптимізація доходів і видатків шляхом модифікації формул для розрахунку пенсій;
- удосконалення процедури збирання пенсійних внесків.

Параметричний підхід означає, що в умовах старіння населення та зміни співвідношення працюючих і пенсіонерів на користь останніх, перевага надається зміні параметрів розподільної системи, яка є ефективною при незначних ризиках. Починаючи з 1991 року, коли були здійсненні перші кроки пенсійної реформи, пенсійна система України перебуває в стані постійних перетворень. За останні 25 років параметри системи істотно змінювалися, що наведено у таблиця Е.5 додатку Е.

2. Збереження основ солідарної системи з повільним введенням накопичувального елемента. У різних варіантах паралельно вдосконалюється розподільна система та накопичувальна частина як надходження певної частки пенсійних внесків на накопичувальні рахунки недержавних пенсійних фондів.

При певному рівні заробітної плати використовуються різні схеми відрахувань у накопичувальну частину пенсійної системи.

3. Запровадження повністю накопичувальної пенсійної системи з передачею прав управління пенсійними коштами приватним пенсійним фондам. Цей варіант спричинює виникнення «ефекту подвійного тягаря»: із внесків працівників одночасно сформується пенсії для нинішнього покоління пенсіонерів і забезпечуються накопичення пенсійного капіталу діючих. Це проявляється за умов швидкого впровадження накопичувальної системи і діє тим довше, чим більш послідовно це відбувається. Для впровадження системи трирівневого пенсійного забезпечення, передбаченої Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [173], було підготовлено нормативно-правове забезпечення нової пенсійної системи яке систематизовано автором та представлено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Нормативно-правове забезпечення трирівневої пенсійної системи

Рік	Нормативно-правове забезпечення	Дії
2004	Закон України від 09.07.2003 № 1058 «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»	Закладені правові підвалини пенсійної реформи в Україні
	Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV «Про недержавне пенсійне забезпечення»	Закладені правові підвалини недержавного пенсійного забезпечення в Україні
2005	Розпорядження КМ України від 15.12.2005 № 525-р «Про стратегію розвитку пенсійної системи»	Стратегія передбачала заміну діючої системи пенсійного забезпечення на сучасну страхову трирівневу пенсійну систему
2007	«Проект закону № 2854 «Про запровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування»	Не був прийнятий Верховною Радою України, що є ще одним свідченням «пробуксовування» пенсійної реформи
		Створення системи НПФ, адміністраторів НПФ та компаній із управління активами
2008	Закон України від 31.10.2008 № 639 «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до законів України»	Закон спрямований на забезпечення конституційних прав громадян, мінімізації можливих збитків для економіки та фінансової системи України від фінансової кризи

Продовження табл. 3.3

Рік	Нормативно-правове забезпечення	Дії
2009	Розпорядження КМУ від 14.10.2009 № 1224-р «Проект Концепції подальшого проведення пенсійної реформи в Україні»	Етапи реалізації пенсійної реформи у Концепції були перенесені з 2009 року на 2017 рік, а більшість її положень дублюють напрями скасованої стратегії
2010	Проект Закону № 7455 від 13.12.2010 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»	
2014	Закон України від 08.07.2011 № 3668 VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»	Визначено, що запровадження II рівня розпочнеться за умов досягнення бездефіцитності бюджету ПФУ
2015	Закон України від 28.12.2014 року № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України»	Оподаткування пенсій, що перевищують 3 мінімальної заробітної плати; встановлено обмеження пенсій працюючим пенсіонерам 85% та призупинення виплати спеціальних пенсій у період їх роботи на посадах, які дають право на ці пенсії.

На основі аналізу нормативно-правового забезпечення встановлено, що протягом 2006 року та на початку 2008 року створилися позитивні умови для впровадження трирівневої пенсійної системи в Україні. У ці роки спостерігалось зростання реального внутрішнього валового продукту в середньому на 7% на рік, а реальної заробітної плати – на 14%. Однак, уряд не використав період сталого економічного розвитку для запровадження накопичувальної пенсійної системи.

Проведені реформи першого рівня пенсійної системи містили такі зміни:

- збільшення пенсійного віку та страхового стажу для призначення пенсії за віком й мінімальної пенсії;
- обмеження максимального розміру пенсії (у 2016 році – 10740 грн.);
- підвищення розміру пенсії залежно від коефіцієнту страхового стажу;

- визначення фонду заробітної плати для нарахування пенсії, враховуючи середню заробітну плату за 5 останніх років перед виходом на пенсію.

Внаслідок того, що другий рівень пенсійного страхування фактично не діє, унеможлиблюється ефективна робота щодо повного пенсійного забезпечення. Схема функціонування другого рівня є досить складною та розгалуженою, тому існує безліч перешкод на шляху щодо її впровадження. Причинами перешкод є:

- фінансова неспроможність громадян до накопичення;
- неврегульованість законодавства щодо діяльності суб'єктів на ринку недержавного пенсійного забезпечення;
- незацікавленість роботодавців щодо участі у фінансуванні недержавних пенсійних програм;
- відсутність роз'яснювальної та консультаційної роботи органів державної влади щодо змісту накопичувальної системи;
- недофінансування заходів реформування тощо [15].

Сьогодні, в умовах дефіциту бюджету Пенсійного фонду, другий рівень запроваджувати досить складно – відсутні кошти на його фінансування. Для цього необхідно впорядкувати солідарну систему. Але джерела збалансування бюджету ПФУ потрібно шукати не у відстроченні запуску другого рівня, а виключно в економії – законах та пропорціях її розвитку.

Стратегія розвитку пенсійної системи, яка схвалена розпорядженням КМУ № 525-р у 2005 році [229] та передбачала створення умов для фінансової стабільності та паритетності пенсійної системи, не була впроваджена у встановлені терміни, а згодом – і взагалі втратила чинність після прийняття у 2009 році розпорядження КМУ № 1224-р, яким була прийнята Концепція подальшого проведення пенсійної реформи в Україні [194]. У 2015 році була схвалена «Стратегія сталого розвитку Україна - 2020» [230], а у 2016 році –

«Стратегія модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року» [228].

Терміни початку впровадження другого рівня пенсійної системи вже двічі переносився – із 2007 року на 2009 рік, потім – на 2012 рік. Сьогодні він перенесений на 2017 рік. Однак, між формальним рішенням про запровадження накопичувального пенсійного страхування та терміном його практичної реалізації існує певна часова «прірва»: щонайменше – два роки. На це вказує досвід впровадження добровільного недержавного пенсійного забезпечення (третій рівень), який почав приймати перші внески у 2005 році, тоді як закон був прийнятий у 2003 році [165].

На нашу думку, впровадження накопичувального пенсійного страхування з 2017 року теж не є реальним терміном навіть за умови прийняття закону, який передбачить створення певних умов. Якщо ж відповідний закон ще не прийнятий, то технологічно він не зможе почати свою дію з 2017 року. Але навіть за умови його прийняття для втілення в життя накопичувального пенсійного забезпечення потрібен час і фінансовий ресурс.

Із 2015 року у Верховній Раді України перебувають два альтернативних законопроекти, що регламентують запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення (законопроект № 2767 і № 2767-1). Наступний проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій (№ 4608) був внесений до розгляду 06.05.2016, у якому уточнені певні поняття цієї системи, зокрема накопичувальний пенсійний фонд, недержавний пенсійний фонд, одиниця пенсійних активів, введено поняття «працюючий пенсіонер» тощо.

Таким чином, за останні роки у законодавчо-нормативній базі пенсійного забезпечення відбулися суттєві зміни, що спрямовані на усунення правових «білих плям» у процесі формування бюджету Пенсійного фонду, але вона не

відповідає основним принципам, передбаченими законом № 1058 від 09 липня 2003 року «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є неуніфікованим та нестабільним [173]. Порушення при формуванні бюджету Пенсійного фонду принципів залежності видатків споживання від отриманих доходів та ВВП зумовило великі обсяги його дефіциту та призвело до певної зміни структури доходів і видатків бюджету Пенсійного фонду.

На нашу думку, враховуючи значні обсяги бюджету Пенсійного фонду та його постійну залежність від державного бюджету, затвердження бюджету Пенсійного фонду України доцільно здійснювати не постановою КМУ, а відповідним законом, який би посилив контроль за спрямованістю та ефективністю використання пенсійних коштів.

Зміни, що внесені Законом України № 639 до розділу XV «Прикінцеві положення» Закону № 1058, спричинили те, що перетворення Пенсійного фонду України в самоврядну організацію було відкладено на невизначений термін – до прийняття окремого закону. У наслідок цього спостерігається затримка реформування пенсійної системи України.

Розглянемо послідовність дій щодо реформування пенсійної системи України (табл. Ж.1 Додатку Ж). На наш погляд, виникає необхідність у забезпеченні відповідного якісного планування з визначенням чітких термінів для виконання плану реалізації реформування пенсійної системи, беручи до уваги, те, що ні стратегія розвитку пенсійної системи, ні концепція її розвитку не знайшли подальшої реалізації.

Ураховуючи висновки проекту розвитку фінансового сектору (USAID-FINPER) [47], можна визначити таку послідовність впровадження II рівня пенсійної системи в Україні: створення накопичувального фонду, визначення зобов'язань ПФУ, проведення навчання працівників та освітньої кампанії (табл. Ж.2-Ж.5 Додатку Ж).

У багатьох країнах сьогодні пенсійна реформа з соціального сектору перемістилася до економічного. Таким чином, функція реалізації пенсійної

реформи переходить від Міністерства соціальної політики (або в інших країнах – органу з іншою назвою) до регуляторів фінансового сектору. Це передбачено статтею 104 Закону України № 1058 від 2003 року, в якому визначаються основні цілі та завдання Нацкомфінпослуг щодо нагляду за накопичувальною системою пенсійного страхування.

У той же час, завершення передачі відповідальності від Міністерства соціальної політики, Міністерство фінансів та Міністерство економіки повинні розпочати планування своїх дій у діяльності накопичувальних фондів, особливо щодо розробки певних інвестиційних продуктів, щоб інвестувати внески, які стануть доступними.

Міжнародний досвід [78] свідчить про те, що впровадження пенсійних схем другого рівня потребують значних ресурсів, які повинні бути в розпорядженні регулятора як основного джерела захисту активів учасників другого рівня.

Розглянемо основні заходи щодо стимулювання довгострокових інвестицій.

1. Перш за все, необхідне реформування нормативно-правової бази для прискорення переходу до фінансової системи, в якій інституційні інвестори та фінансовий сектор працювали б на довгострокових відносинах. Необхідно удосконалити інформаційно-аналітичні системи, провести навчання персоналу, а також забезпечити регулятору відповідні повноваження з правозастосування.

Побудова системи експертизи передбачає підвищення кваліфікації інституційних інвесторів. Інформований інвестор, володіючий знаннями, є основою для якісного управління та правильного визначення пріоритетів. Підвищення рівня управління пенсійними фондами сприятиме створенню дієвих стимулів для компанії з управління активами для того, щоб вони краще відповідали довгостроковим інтересам бенефіціарів. Інвестування в менш ліквідні, довгострокові активи: інфраструктура та венчурне фінансування, – вимагає певних навичок. Незважаючи на те, що інвестори експертують

спеціальних консультантів, все одно потрібне чітке розуміння проектів, в які вони інвестують. Також необхідна ефективна система моніторингу дій компанії з управління активами.

2. Створення умов для заохочення реалізації інституціональними інвесторами спільних стратегій і об'єднання ними своїх ресурсів.

Невеликі інституціональні інвестори залежать від консультантів, що значно обмежує їх можливості детально контролювати процес. Тому нормативне регулювання повинно заохочувати об'єднання інституціональних інвесторів та інші форми концентрації ресурсів. Це сприятиме створенню інститутів, спроможних здійснювати досить великі інвестиції, а також використовувати більш широкий спектр інвестиційних стратегій та ефективний ризик-менеджмент із урахуванням довгострокових ризиків.

3. Проведення змін у нормативному регулюванні, спрямованих на заохочення та підтримку довгострокової контрциклічної поведінки, сприяння інвестуванню менш ліквідних активів, таких як інфраструктура.

4. Створення сприятливих умов для збільшення кількості інституційних інвесторів. Необхідно запровадити відповідні нормативні, наглядові та податкові стимули для розвитку інституційних інвесторів. Диверсифікація активів допоможе посилити конкуренцію та стимулювати фінансові інновації. При реформуванні пенсійного регулювання або введенні нового регулювання страхового ринку треба передбачати можливість розвитку довгострокового фінансування.

5. Стимулювання інституціональних інвесторів – активних акціонерів. Обов'язково потрібно забезпечити більшу прозорість у питаннях корпоративного управління та голосування. Щоб стимулювати інституційних інвесторів до дотримання довгострокової стратегії, регулятор повинен проводити гнучку політику [158], це може сприяти перенесення акценту на довгострокове фінансування, встановлюючи більш тривалий період звітності, в межах якого інвестор повинен забезпечити необхідний рівень прибутковості.

Резерви пенсійних систем [142] створюються для попереднього фондування частини майбутніх пенсійних зобов'язань і згладжування демографічних та економічних хвиль.

Система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) становить третій рівень пенсійної системи. Функціонування вітчизняних недержавних пенсійних фондів бере свій початок із прийняттям Закону України від 9 липня 2003 року № 1057-IV «Про недержавне пенсійне забезпечення» [183], який став єдиним нормативним актом, що визначає правовий статус недержавних пенсійних фондів і умови їх діяльності.

Незважаючи на відсутність практично у всіх країнах законодавчо закріпленого зобов'язання роботодавця брати участь у пенсійному забезпеченні своїх працівників, третій добровільний професійний рівень пенсійного забезпечення може становити основну частку в пенсійному забезпеченні працівників, при цьому, внески роботодавця можуть досить високими і перевищувати 15%.

Станом на 2015 р. у Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 72 НПФ та 23 адміністратори НПФ (довідково: станом на 2014 р. у Державному реєстрі нараховувалось 80 НПФ та 27 адміністраторів НПФ) [165]. Згідно з даними Державного реєстру, фінансових установ НПФ зареєстровано у 9 регіонах України [84] (рис. 3.1).

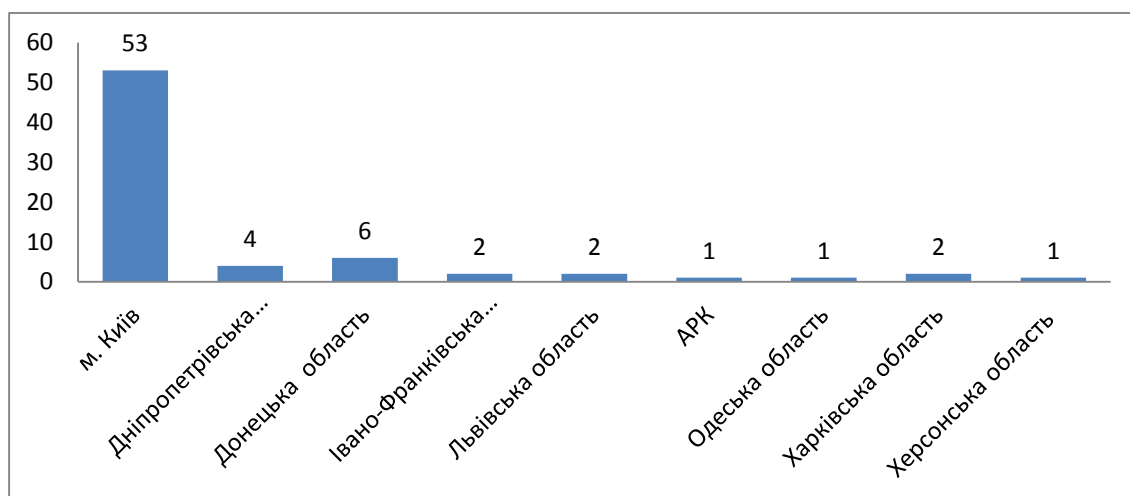

Рис. 3.1. Територіальний розподіл недержавних пенсійних фондів (шт.)

Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 53, або 73,6%. Беручи до уваги негативні моменти економічної історії України, зокрема – знецінення вкладів колишнього Ощадбанку СРСР та важке фінансове становище більшості населення країни, можна стверджувати, що недержавне пенсійне забезпечення доцільно впроваджувати переважно через побудову корпоративних пенсійних програм. Проведемо аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів (НПФ) України за 2011-2015 роки (табл. Ж.6 Додатку Ж).

У 2015 р. адміністраторами НПФ укладено 56,5 тис. од. страхових контрактів, що на 2,5% (1,4 тис. од.) більше у порівнянні з кінцем 2014 року. Основну частину застрахованих осіб становлять особи віком до 50 років (63,6%), особи вікової групи від 50 до 60 років становлять 25,8%. Всього НПФ, станом на 2015 р., пенсійні виплати (одноразових та на визначений термін) були виконані для 79,7 тисячі учасників, тобто – 9,6%.

Станом на 30.06.2015 р. структура пенсійних контрактів складається з:

- вкладників – фізичних осіб – 48,7 тис. осіб;
- вкладників – підприємців – 0,1 тис. СПД;
- вкладників – юридичних осіб – 7,7 тис. організацій.

Частка учасників НПФ старшої вікової групи (більше 60 років) становила 7,1%, молодшої вікової групи (до 25 років) – 3,5%. Пенсійна виплата на одного вкладника НПФ за той же період, становить: 5,8 тис. грн. (одноразово) та 18,8 тис. грн. (на визначений строк).

Таким чином, слід зазначити, що третій рівень пенсійної системи працює. Активи НПЗ, внески та пенсійні виплати поки що нестабільні. На це вплинуло:

- зменшення пенсійних внесків від вкладників-фізичних осіб на 34,3% (39,1 млн. грн.) та на 10,1% (162,2 млн. грн) порівняно з відповідним періодом 2014 року;
- збільшення пенсійних внесків від вкладників-юридичних осіб на 81,8% (51,3 млн. грн.) та на 16,6% (228,5 млн. грн) порівняно з 2013 року.

Для НПФ доцільно формувати портфель із об'єктами інвестування, які мають мінімальний рівень ризику [84]. При цьому, особливий акцент робиться на вибір інвестиційних інструментів, які можуть забезпечити захист грошових коштів вкладників від інфляції й отримувати певний приріст капіталу.

У 2015 році основними напрямками інвестування пенсійних активів були:

- депозити (34,8%);
- цінні папери (24,5%);
- облігації підприємств (20,8%);
- акції українських емітентів (10,3%).

– Дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, станом на 30.06.2015 р. дорівнював 1014,6 млн. грн, але зменшився порівняно з 2014 роком на 152,9 млн. грн., або на 13,1%. Основною метою інвестування пенсійних активів є, перш за все, збереження пенсійних заощаджень вкладників. Це призводить до того, що стратегія інвестування НПФ повинна бути більш консервативною, аніж у інших фінансових установах.

Підсумовуючи вище викладені аспекти функціонування пенсійної системи, слід виділити такі негативні моменти:

– система недержавного пенсійного забезпечення (третій рівень) не досягла очікуваних масштабів розвитку з причин загальної недовіри українців до фінансових інститутів (процес переорієнтації людської свідомості є дуже інерційним);

– накопичувальна система державного пенсійного страхування (другий рівень) не була впроваджена;

– перший рівень пенсійної системи (державне пенсійне страхування) не повною мірою виконує прийняті зобов'язання, а дефіцит коштів покривається з державного бюджету;

Першочергові кроки у цій ситуації – це ухвалення законодавчих актів для запровадження другого рівня пенсійного забезпечення. Крім того, необхідно розвивати регуляторне середовище третього рівня пенсійного забезпечення.

3.2 Стратегія розвитку та інституційна матриця пенсійної системи

Будь-які цілісні системи, яким притаманна стійкість, відповідають на впливи, що підбурюють, порушують режим їх динаміки, розвиток процесів, спрямованих на компенсацію та нейтралізацію цих впливів. Це так званий принцип Ле- Шательє-Брауна [143]. При цьому внутрішня доцільність устрою системи входить у протиріччя з дією зовнішніх факторів, середовища проживання, і розвивається неузгодженість відносин між складовими елементами системи (стан хаосу).

Проте, на певному етапі цілісні системи піддаються руйнуванню через невідповідність внутрішнього їх стану (змісту) зовнішнім умовам, перш за все, інституціональній матриці держави. Мінливі умови є не що інше, як зміна вихідних характеристик систем більш високих рівнів.

Однак, в даний час стосовно пенсійної системи використовується поняття «реформування» та «гармонізація», що відображає систему перетворень, спрямованих на здійснення завдань переходу до нового типу суспільства, яке вводиться законодавчим шляхом.

Модернізація пенсійної системи неможлива без взаємодії з іншими інститутами. Сукупність інститутів утворює інституціональну матрицю, яка визначає рівномірність розвитку суспільства. При цьому, стабільність у суспільстві можна досягти за умови домінування певної групи інститутів. Вважаємо, що для більш комплексного охоплення різних аспектів формування пенсійної системи доцільно побудувати певну матрицю.

Агрегованою формою інституціонального наповнення пенсійної системи є така інституціональна матриця, яка, в свою чергу, вбудована в систему суспільних відносин і є невіддільною від них. У контексті інституціональної теорії матриця розвитку пенсійної системи, на нашу думку, може бути представлена у вигляді, наведеному у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Інституціональна матриця пенсійної системи

Інституційні компоненти			Форма прояву	Нормативи розвитку	Критерії оцінки	Механізм контролю
І н с т и т у т и	Ф о р м л ь н і	<i>Інститути-правила</i>	Закони, нормативні акти	Прожитковий мінімум. Коефіцієнт заміщення	Мінімальний розмір пенсій Розмір пенсії за видами. Рівень матеріальної допомоги, утримання	Адміністративна та кримінальна відповідальність
		<i>Інститути-установи:</i> - Світові; - Політико-адміністративні; - Права; - Економічні; - Громадянського суспільства; - Демографічні; - Соціального розвитку	Законодавче оформлення базових і компенсаторних інститутів конкретного історичного періоду			
	Н е ф о р м а л ь н і	<i>Інститути-правила</i>	Інститут довіри населення Звички, традиції, стереотип поведінки, табу		Підвищення статусу пенсіонерів	Соціальна відповідальність (остракізм, втрата репутації)
		<i>Спонтанні інституційні рамки</i>				
Інституційні елементи пенсійної системи			Розподільний, накопичувальний, недержавний			
Інституційні чинники пенсійної системи			Темпи зростання економіки, рівень і якість життя пенсіонерів, динаміка кількості платників внесків та одержувачів пенсії, ризики підприємницької діяльності, інвестиційна політика, створення нових робочих місць, стимулювання родинних форм підтримки, зайнятості та збільшення доходів громадян, самозайнятості і самозабезпечення, платоспроможність населення			

Її основу складає сукупність інституціональних компонентів, зокрема, формальні та неформальні інститути, інституціональні елементи та інституціональні чинники пенсійної системи. Інститути-правила містять Конституцію України, закони, нормативні акти, зокрема концепцію та стратегію розвитку пенсійної системи. Щодо формальних інститутів, то розвиток пенсійної системи неможливо без взаємодії з різними інститутами-організаціями, до яких відносяться:

- світові (інститут співробітництва, інститут безпеки);
- політико-адміністративні (інститути державної влади і самоврядування);
- права (інститут відповідальності);
- економічні (інститут оподаткування - у вигляді соціальних податків мобілізуються кошти для виплати пенсій, інститут інвестицій - дозволяє за допомогою недержавних пенсійних фондів сформувати накопичувальну складову пенсійної системи, спрямовану на становлення приватної пенсії);
- демографічні (інститут сім'ї – дає можливість визначити основні орієнтири для ефективного функціонування пенсійної системи);
- громадянського суспільства (громадські організації, релігійні організації, благодійні організації);

До інституціональних елементів пенсійної системи відносять:

- страхові – обов'язкова солідарна, обов'язкова накопичувальна, недержавне пенсійне забезпечення;
- нестрахові – соціальна сітка мінімального рівня соціального захисту, підтримка людей похилого віку всередині родини або іншими поколіннями.

Щодо чинників розвитку пенсійної системи, то їх доцільно поділити на дві групи – екзогенні та ендогенні. До найважливіших екзогенних чинників пенсійної системи віднесемо: демографічні тенденції в країні, трансформацію соціальних цінностей, динаміку доступності соціальних послуг для пенсіонерів і розвиток ринку праці. Серед ендогенних чинників реформування пенсійної

системи виокремлено: проблеми формування пенсійних ресурсів, динаміка кількості платників зборів і одержувачів пенсій та ухвалення рішень.

Неформальні інститути-правила – це суспільні умовності та кодекси поведінки. В неформальних інститутах суттєву роль відіграють спонтанні інституціональні рамки, в яких індивіди діють за угодами або за інтуїцією. Адекватне інституційне наповнення та поєднання складових розвитку пенсійної системи створить умови для її оптимального функціонування.

Удосконалення концепції та стратегії розвитку пенсійної системи переважним чином визначається інституційним наповненням її компонентів та їх сполучуваністю на основі інституціональної теорії. До інституціональних компонентів слід віднести також інструменти і моделі, відповідно до яких здійснюється прийняття рішень на різних рівнях пенсійної системи.

Основну роль в інституціональній концептуалізації вітчизняної пенсійної системи відіграє основний інститут – держава. Саме від держави залежить встановлення директивних інституційних компонентів національної пенсійної системи.

У попередньому розділі цієї роботи встановлено, що пенсійні системи постійно розвиваються під впливом політичних і соціально-економічних умов країни. І тому зміни у зовнішньому по відношенню до пенсійної системи Україні середовищі вимагають вибудувати нову модель відносин суб'єктів пенсійної системи, засновану як на перерозподілі доходів для запобігання бідності серед людей похилого віку, так й на технологіях реального страхування, що дозволить підвищити рівень пенсійного забезпечення громадян, а також фінансову стійкість пенсійної системи.

В сучасних умовах розвиток пенсійної системи потребує врахування основних стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку країни. При розробці пенсійної системи і планів щодо її реформування необхідно усвідомлювати, що пенсійні виплати будуть проводитися за рахунок майбутніх результатів економічної діяльності [37]. Для того щоб забезпечити досягнення

основних цілей пенсійних систем, вони мають бути спрямовані на сприяння економічному зростанню і розвитку, на мінімізацію можливих недоліків у функціонуванні ринків капіталу і робочої сили.

Слід відзначити, що інституціональна матриця пенсійної системи не є статичною. З огляду на це заслуговують на увагу процеси оновлення інституціональної матриці та інституціонального середовища. Означені наміри знайшли відображення в нормативно-правових актах, які в контексті впливають на розвиток пенсійної системи, зокрема: «Стратегія розвитку пенсійної системи» (2005 р.), «Концепції подальшого проведення пенсійної реформи» (2009 р.), «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.), «Концепція розвитку інформаційно-аналітичних систем Пенсійного фонду України тощо» (2015 р.), «Стратегія модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року» (2016 р.) [97; 194; 228; 229; 230].

Збалансування складових елементів Стратегії закінчується створенням інституціональної рівноваги, станом, коли немає необхідності змінювати новостворені формальні правила, що має істотне значення для забезпечення виконання встановлених правил і створює умови для їх функціонування. Якщо стратегічне управління пенсійною системою здійснюється за допомогою формальних правил, спрямованих на забезпечення досягнення заданих стійких станів, режимів функціонування і розвитку, то настройка такого управління, проводиться шляхом моделювання уявлення деякого реального процесу або концепції.

Основною метою діяльності пенсійної системи є забезпечення надійних і достатніх пенсійних виплат при одночасній реалізації програм підвищення добробуту населення. Така система повинна відповідати наступним вимогам:

- достатньою – здатною забезпечити пенсійні виплати, які гарантують захист від бідності осіб похилого віку, і вирівнювати споживання протягом всього циклу життя;

- прийнятною по рівню витрат, що відповідає фінансовим можливостям вкладникам і суспільства та не витісняє інші соціальні пріоритети;
- стійкою – функціонування системи може бути забезпечене на певну перспективу;
- надійною – здатною протистояти шоківим впливам різних факторів, у тому числі в результаті змін економічної, демографічної та політичної ситуації.

Тому погоджуємося з думкою Ю. Кулькова [104], що подальший розвиток пенсійної системи з урахуванням державних заходів підтримки має базуватися на наступному:

- забезпечувати пенсіонерам гідний рівень життя, а, не обмежуватись тільки завданням боротьби з бідністю;
- комплексно реформувати такі важливі для пенсійної системи розвитку складові, як система заробітної плати, ринок праці тощо;
- взаємоузгоджуватися з розвитком системи публічних фінансів, оподаткування, соціальної політики, тощо.

Стратегічний вектор розвитку пенсійної системи України на законодавчому рівні має бути визначеним як впровадження страхових принципів у функціонуванні пенсійної системи і становленні повноцінного пенсійного страхування в Україні. На наш погляд, вирішення посталих питань виходить за межі проголошеної трирівневої пенсійної системи, яка не враховує цілої низки проблем пенсійного забезпечення й потребує змін з використанням досвіду реформування пенсійних систем інших країн. Вибір кращої моделі пенсійної системи в Україні має бути заснований на ідеї багатокомпонентних інститутів пенсійного забезпечення, яка дозволить розподілити ризики між інститутами пенсійної системи і її суб'єктами, доповнити функції і сфери захисту, пов'язати джерела виникнення ризиків з фінансовим забезпеченням.

Тому перегляд основних компонентів проголошеної трирівневої системи й поступове розширення елементів пенсійної моделі є неминучим [235]. Її роль

при цьому буде полягати у визначенні чотирьох-п'яти базових інститутів пенсійної системи і координації їх діяльності, включаючи:

- формування принципів і моделі побудови інституційної бази пенсійної системи;
- встановлення кола суб'єктів правовідносин, їх функцій, ролі державних органів влади, включаючи повноваження і відповідальність державних органів влади;
- визначення механізмів гарантій реалізації пенсійних прав;
- розробку проекту програми щодо формування інфраструктури пенсійної системи (актуарні центри, центри діагностики втрати працездатності, реабілітації тощо);
- створення фінансових механізмів кожного інституту пенсійної системи.

В Україні створені умови для впровадження багатоукладної багатокомпонентної пенсійної системи, яка передбачає ті чи інші об'єднання п'яти основних елементів:

- «нульова складова», яка формується без будь-яких внесків з боку громадян (у вигляді демогранта або соціальної пенсії) і забезпечує мінімальний рівень соціального забезпечення;
- «перша складова», яка формується за рахунок внесків і пов'язана з тим чи іншим рівнем заробітної плати та покликана компенсувати працівникові частину його заробітку;
- обов'язкова «друга складова», що представляє рахунок заощаджень самого працівника, але використовується в різних варіантах;
- добровільна «третья складова», яка також передбачає різні схеми (індивідуальні внески працівника, внески роботодавця, системи з встановленим розміром виплат або до встановленого розміру внесків), при цьому всі можливі схеми повинні характеризуватися великим ступенем гнучкості і здійснюються дискреційно;

– неформальні сімейні або міжпоколінні джерела фінансової та нефінансової допомоги особам похилого віку, включаючи забезпечення житлом і доступ до послуг охорони здоров'я та інших послуг.

На наш погляд, пенсійна система, що включає найбільшу кількість вищезазначених елементів, здатна з урахуванням переваг окремих країн, рівня і поширеності транзакційних витрат, більш ефективно і раціонально забезпечити громадянам пенсійний дохід на основі диверсифікації. Можливості поліпшення фінансового стану пенсійної системи необхідно передбачити, враховуючи поточну демографічну ситуацію, реалізацію заходів щодо розвитку ринку праці, розширенню зайнятості населення тощо.

П'ятикомпонентна структура пенсійної системи має більшу гнучкість і чітко орієнтована на основні цільові групи населення, краще пристосована для вирішення завдань пенсійного забезпечення, найважливішими з яких є скорочення бідності і вирівнювання доходів, а також нейтралізації економічних, політичних і демографічних ризиків, з якими стикається будь-яка пенсійна система [248].

Багатокомпонентна структура передбачає наявність певної складової для довічно бідних, а також прийнятною за розмірами загальної накопичувальної системи, заснованої на внесках, з метою скорочення масштабів бідності, забезпечення базового доходу і страхування ризику довголіття, надання доступу до накопичувального компоненту пенсійного забезпечення, який повинен передбачати достатню гнучкість і систему стимулів, розвиток добровільних накопичувальних схем на додаток до обов'язкових державних систем пенсійного забезпечення (табл. Ж.7 додатку Ж).

Солідарний рівень може трансформуватися у систему соціального захисту і залежить від рівня добробуту пенсіонера і його сім'ї (домогосподарства та домоволодіння). Пенсійна система має включати в себе елементи, що забезпечують гарантію певного базового рівня доходів, і скорочення бідності по всьому спектру розподілу доходів. При наявності

відповідних бюджетних можливостей це означає, що в країні має існувати базова складова пенсійної системи, яка забезпечувала б базовий рівень соціального забезпечення в старості для всіх осіб, що мали протягом життя низький рівень доходу або невеликий стаж роботи.

Це забезпечення може здійснюватися у вигляді програм соціальної допомоги, виплати невеликих соціальних пенсій незаможним або виплати демогранта всім особам старше певного віку (наприклад, від 70 років і більше). Один з кроків у цьому напрямку зроблено у постанові КМУ № 908 «Про підвищення рівня соціального захисту ветеранів війни та деяких інших осіб, яким виповнилося 100 і більше років» [189], де вказується, що «особам, яким виповнилося 100 і більше років, встановлюється підвищення до пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії». Забезпечити фінансування цієї складової дуже складно, тому що необхідно ретельно оцінювати потреби з урахуванням конкуруючих потреб інших соціально вразливих верств населення – дітей, молоді, інвалідів.

Реалізація цього підходу, а також вибір конкретних форм, рівнів, критеріїв для одержувачів такої допомоги, порядку їх виплати – все це залежить від чисельності інших соціально вразливих категорій населення, наявності бюджетних коштів, структури додаткових елементів пенсійної системи. Потрібно організувати контроль за застосуванням кваліфікаційних критеріїв, а також раціональну систему виплати невеликих сум населенню, головним чином, сільським жителям, які не охоплені фінансовими системами або установами.

Для населення з низьким рівнем доходів існує потреба у базовій (нульовій, накопичувальній) складовій, яка відрізняється від першої складової тим, що спрямована, головним чином, на скорочення бідності з метою поширення системи страхування за віком.

Для населення із середнім рівнем доходів, важлива розробка і впровадження третьої, добровільної, складової, яка може ефективно доповнити базові елементи пенсійної системи, забезпечуючи прийнятні коефіцієнти відшкодування для груп населення з більш високими доходами і в той же час стримувати податково-бюджетні витрати на забезпечення базових елементів.

Четверта складова передбачає поєднання таких факторів, як доступ до різних видів неформальної підтримки (наприклад, у сім'ях), до інших офіційних програм соціальної підтримки (наприклад, послуг охорони здоров'я), володіння різними індивідуальними фінансовими і нефінансовими активами (наприклад, власним житлом). Наявність всіх цих факторів або їх відсутність необхідно враховувати при розробці пенсійної системи.

Але, на нашу думку, ніякі заходи не принесуть результату, поки не буде сформовано якісно новий світогляд відповідно до мінливих умов суспільного розвитку. Тому побудова сучасної моделі пенсійної системи має поєднувати в собі всі нові тенденції сучасного розвитку суспільства і трансформуватися разом з ними. Не можна не враховувати те, що в Україні достатньо сильна традиція державного патерналізму, яка породжує очікування того, що держава повинна щось робити для населення [125]. Для підвищення довіри до Пенсійного фонду та вдосконалення поточної інституційної структури пенсійної системи доцільно розробити та затвердити Етичний кодекс пенсійних фондів, яким би керувалися учасники цієї сфери у своїй діяльності.

Вважаємо також, що державне регулювання і стабілізація ринку праці повинні бути спрямовані, аналогічно досвіду західних країн, з одного боку, на стимулювання збільшення ціни робочої сили, чисельності населення, здатного до трудової діяльності, з другого – на більш широке залучення цього населення до економічно активного життя, на створення нових робочих місць, легалізацію трудових відносин і заробітної плати. Якщо держава зацікавлена у створенні дієвої пенсійної системи і забезпеченні старості майбутніх поколінь, вона повинна звертати увагу на інвестування в освіту, охорону здоров'я тощо.

Випереджаюче (накопичувальне) фінансування доцільне і в рамках цієї системи, але більш чітко виявляються обмежені в деяких обставинах можливості фінансування. На нашу думку можливі варіанти реформи пенсійної системи багато в чому визначаються такими факторами, як успадкована від минулого пенсійна система, а також економічні, інституційні, фінансові і політичні умови країни. Пенсійна система формується з урахуванням специфіки економічного, соціального і культурного розвитку країни [227]. Зараз виявляється глибока зацікавленість до здійснення вироблених інноваційних підходів розробки, реалізації, підтримки пенсійних реформ. Такі інноваційні підходи включають наступне:

- введення нефінансових систем з встановленим розміром внесків (умовно-накопичувальних систем) як перспективний крок;
- створення інформаційно-розрахункових центрів з метою скорочення транзакційних витрат за накопичувальними компонентами пенсійної системи;
- перетворення системи вихідної допомоги в єдині накопичувальні рахунки для виплат допомоги по безробіттю та пенсійному забезпеченню.

Основне питання при визначенні доцільності накопичувального фінансування – наскільки такий вид фінансування сприяє чистому приросту національних заощаджень. У політичному плані накопичувальне фінансування може з більшим ступенем надійності гарантувати виконання товариством своїх пенсійних зобов'язань, тому як при цьому пенсійні зобов'язання забезпечуються активами, які захищені юридичними правами власності, незалежно від того, яким чином здійснюється фінансування майбутніх пенсій – шляхом випуску державних боргових зобов'язань або з використанням інших фінансових активів.

Крім того, пенсійна система має передбачати мінімальний перерозподіл доходів, діяти на принципах самофінансування без використання бюджетних коштів. Будь-який перерозподіл доходів на користь малозабезпечених категорій населення може здійснюватися за рахунок коштів категорії населення, яка вже

включена в цю систему [239]. Якщо накопичувальне фінансування може бути використано ефективно, обов'язкова накопичувальна складова пенсійної системи може бути корисним орієнтиром для оцінки реформи.

Як орієнтир цей компонент може служити відправною точкою при обговоренні напрямків політики і засобом, що дозволяє знайти відповідь на найважливіші питання підвищення добробуту населення, а також можливості фінансування переходу від розподільчих схем до накопичувальних. У рамках великомасштабних систем перерозподіл доходів, особливо при впровадженні накопичувальних схем, може забезпечуватися за рахунок бюджетних коштів, відбуватися в момент виникнення відповідних зобов'язань, носити прозорий характер.

Для покращення діяльності НПФ необхідно на законодавчому рівні відрегулювати:

- забезпечення прав учасників цих програм;
- закріплення цільового характеру пенсійних накопичень;
- встановлення вимог до корпоративних пенсійних програм, виконання яких дозволить розраховувати на отримання податкових пільг;
- встановлення загальних правил інвестування пенсійних коштів контрагентами пенсійної системи;
- виконання умов вестінгу (закріплення за працівником пенсійних накопичень або пенсійних прав), обумовлених виплатою за нього страхових внесків роботодавцем, навіть в разі, якщо застрахований змінює місце роботи.

У майбутньому вважаємо за доцільне:

- поширити на іноземних громадян обов'язкове соціальне страхування (зараз добровільний порядок);
- розробити додаткові заходи, що стимулюють тривалу трудову діяльність;
- запропонувати заходи, які спонукали і дозволяли б літнім працівникам продовжувати трудову діяльність;

– опрацювати питання про оптимальний механізм підвищення пенсійного віку.

Першочергові кроки – це ухвалення законодавчих актів, які необхідні для запровадження другого рівня пенсійного забезпечення. Крім того, необхідно провести розвиток регуляторного середовища другого та третього рівня пенсійного забезпечення.

Роль і потенціал кожного з компонентів пенсійної системи з точки зору скорочення масштабів бідності, вирівнювання рівнів споживання, перерозподілу доходів (довічно) багатих груп населення на користь тих, кому загрожує бідність в літньому віці, залежать не тільки від структури системи і пов'язаних з нею позитивних і негативних стимулів, але і від адміністративного потенціалу. По кожному з компонентів пенсійної системи в межах інституційної структури необхідно приймати окремі рішення щодо вибору варіантів і координувати їх з рішеннями по інших компонентах, що дозволить уникнути небажаних результатів.

Обов'язкові системи пенсійного забезпечення, організовані за родом занять або професійною ознакою, доцільно не застосовувати, оскільки вони обмежують рухливість трудових ресурсів і можуть призводити до виплати надмірно високих пенсій окремим групам населення. Додаткові схеми пенсійного забезпечення можуть створюватися тільки з використанням накопичувальних підходів. Але, незважаючи на відмінності в шляхах розвитку та особливості організації, а також методах фінансування, пенсійна система функціонує на основі єдиних принципів, які дозволяють вирішити питання покриття певних ризиків [46] (рис. 3.2).

Соціальний захист та вирівнювання споживання населення досягається за рахунок того, що люди страхуються незалежно від ймовірності настання ризику. Особливою відмінністю соціального страхування від особистого чи добровільного є перерозподіл доходів через систему солідарного забезпечення на користь членів, які фінансово менш забезпечені. Суспільний характер фондів соціального

страхування передбачає обов'язковий характер участі населення в системі соціального захисту.

Рис. 3.2 Принципи і основні форми покриття ризиків в пенсійній системі

Принцип соціального страхування має на увазі взаємозалежність пенсійного забезпечення з попереднім внеском. Фінансування такого страхування може проводитися не тільки із внесків працівників і роботодавців, а й за рахунок бюджету, кредитів або дотацій держави. По суті, цей принцип передбачає, що побудована таким чином пенсійна система сприймається громадянами, особливо коли мова йде про групи осіб з відносно гомогенним складом. Що стосується принципу соціального забезпечення, то певні соціальні послуги та виплати надаються на інших підставах і фінансуються із надходжень до державного бюджету.

Фінансування із бюджетних коштів залежить від стану економіки, наповнення державного бюджету і може привести до таких негативних

результатів, як перевантаження державних фінансів [256]. Застосовувати цей принцип необхідно у випадках, коли неможливо надати гарантії по відношенню до таких ситуацій, де принцип страхування не доцільно використовувати.

Невід'ємним елементом системи соціального захисту пенсіонерів в ринковій економіці є соціальна допомога, оскільки за допомогою тільки принципів соціального страхування і соціального забезпечення складно передбачити всі можливі страхові ризики та побудувати всеохоплюючу, багатопланову систему соціального захисту населення. Недосконала організація соціального захисту на основі цього принципу пов'язана з відсутністю визначеності в обсягах потрібних соціальних послуг і необхідністю перевірки нужденності в них.

Відповідно до принципу допомоги соціальні послуги і виплати може отримати кожен, хто потребує, в тому випадку, якщо він не може самостійно вийти з складного фінансового становища. Цей принцип передбачає фінансування соціальних потреб за рахунок оподаткування. Особливістю програм, заснованих на принципі допомоги, так само, як і на принципі соціального забезпечення, є необхідність перевірки нужденності в послугах.

Щодо принципу соціальної солідарності, то він передбачає взаємодопомогу між усіма учасниками соціального захисту, яка пов'язана з перерозподілом коштів між різними демографічними і соціальними верствами населення. Виділимо три складові цього принципу. Перша розглядає соціальну солідарність як комплекс різних ризиків при однакових страхових внесках. Друга пов'язана з уявленням соціальної солідарності як інтертемпорального (міжчасового) перерозподілу пенсійних коштів. Мова йде про певний договір, який необхідний для перерозподілу доходів від працездатних молодих до працездатних старих учасників пенсійної системи. Третя складова розуміє соціальну солідарність як основу інтерперсонального перерозподілу [161]. В даному випадку перерозподіл доходів має здійснюватися:

- між найбагатшими і найбіднішими учасників соціального захисту;

- між застрахованими суб'єктами;
- між застрахованими і незастрахованими суб'єктами.

Стійкість пенсійної системи в значній мірі залежить від її законодавчого та нормативного забезпечення, що враховує економічні і соціальні реалії і в той же час захищає право пенсіонерів на гідне життя. Тому одним з головних орієнтирів при розробці нової пенсійної системи є вдосконалення її правового регулювання. В результаті проведеної нами систематизації, враховуючи світовий досвід впровадження недержавних пенсійних програм, доцільно внести певні зміни до чинного законодавства України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (табл. 3.5).

Вказані зміни сприятимуть підвищенню активності роботодавців усіх форм власності щодо пенсійного забезпечення своїх працівників та подальшому розвитку пенсійної системи України за рахунок формування нової пенсійної культури, яка ґрунтується на досвіді країн світу. Крім того, на наш погляд, в нових проектах пенсійного законодавства доцільно уточнити такі поняття, як:

- професійні пенсійні системи і контроль за ними;
- джерела приватного фінансування;
- нестрахові періоди тощо.

Необхідно більш чітко визначити правовий статус ПФУ, який дає можливість йому ефективніше виконувати функції страхування, збору страхових внесків, призначення та виплати пенсій. Також потрібно вирішити проблему про включення в нову пенсійну систему осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, – приватних підприємців без утворення юридичної особи, людей творчих і вільних професій, фермерів тощо. Зараз ця категорія економічно активного населення або ухиляється від пенсійного страхування, або бере участь в ньому частково. У той же час їх загальна чисельність в 2015 році склала, за статистичними даними, вже понад 10% від числа зайнятих в народному господарстві і має чітко виражену тенденцію до зростання.

Таблиця 3.5

Запропоновані зміни у Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»

Діюче поняття	Система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового пенсійного страхування пенсійних виплат.
Запропоноване поняття	Система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка створює систему взаємовідносин між страхувальником, застрахованою особою і недержавним пенсійним фондом відповідно до пенсійної програми роботодавця за довгостроковим пенсійному забезпеченню за договором дострокового недержавного пенсійного забезпечення, що встановлює умови та порядок сплати страхувальником пенсійних внесків на користь застрахованої особи за період її трудової діяльності на певних роботах на певних робочих місцях.
Стаття 4. Принципи недержавного пенсійного забезпечення	
Діюче поняття	добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
Запропоноване поняття	добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення, крім випадків, коли працівники зайняті на певних роботах, на певних робочих місцях, умови праці на яких за результатами спеціальної оцінки визнані шкідливими або небезпечними; рішення про здійснення пенсійних внесків приймається обов'язково.

Великою проблемою для України є пенсійне забезпечення робітників мігрантів, переважна більшість з яких не набувають пенсійних прав в країнах їх трудової діяльності, і для яких існує висока ймовірність зіткнутися з ризиками бідності при настанні пенсійного віку [12]. Існуюча міждержавна правова і договірна база регулювання цих питань знаходиться ще в зародковому стані і вимагає для свого вирішення серйозних зусиль на рівні держави.

У цих ситуаціях невизначеність з порядком страхування цієї частини населення в нових умовах має бути подолана. Було б помилкою будувати систему пенсійного забезпечення осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, тільки як систему добровільного страхування:

- по-перше, цим вони позбавлялися б конституційного права на обов'язкове державне пенсійне забезпечення.

- по-друге, невирішеність даного питання може породити у цих людей в майбутньому домагання на соціальні пенсії. Адже відповідно до моделі пенсійної реформи для громадян, які не зуміли накопичити необхідні кошти за рахунок страхових внесків та іншими джерелами засобів існування в пенсійному віці, передбачається забезпечення у вигляді соціальної пенсії. Для досягнення поставлених цілей необхідно конкретизувати і законодавчо закріпити взаємопов'язані між собою завдання, в тому числі:

- визначення форм, рівнів і механізмів реалізації пенсійних прав, які забезпечуються різними інститутами пенсійної системи у взаємозв'язку з соціальною політикою держави;

- встановлення пропорцій особистої і взаємної відповідальності працівників і роботодавців, їх професійних груп і об'єднань, державних структур влади за пенсійним забезпеченням громадян;

- обґрунтування оптимальної частки ВВП, що використовується на пенсійне забезпечення, пропорцій між сегментами пенсійної системи, правовими інститутами і її економічними механізмами, їх у взаємозв'язку між собою, а також з податковою системою і системою заробітної плати;

- розподіл повноважень і відповідальності між ними за стабільне й ефективне функціонування пенсійної системи;

- визначення форм і методів досягнення суспільної злагоди щодо формування пенсійної системи України – однієї з базових конституційних гарантій особистості;

- вибір і обґрунтування пенсійної формули, основних її елементів – мінімально необхідного страхового стажу, величин коефіцієнтів заміщення, верхньої межі заробітної плати, прийнятої за обмеження при нарахуванні максимальної пенсії, способів і механізмів індексації пенсій;

- визначення і правове повноважень державних органів влади за розпорядженням фінансових засобів, механізмів захисту пенсійних коштів від інфляції і незаконних посягань.

Ще один важливий висновок дослідження полягає в тому, що відповідальність за стійке фінансове майбутнє пенсійного забезпечення повинні взяти на себе три основних суб'єкти: держава, роботодавці і профспілки. Провідну роль в даному випадку відіграє високий рівень професійного управління соціально-трудовими, економічними та страховими процесами, як єдиним і взаємопов'язаним цілим.

В концептуальному плані результатом реформи пенсійної системи має стати така система, яка б відповідала основним параметрам пенсійних систем розвинених країн ЄС [38]. Вона має:

- по-перше, поєднувати ефективність і економічну самодостатність з соціальною орієнтованістю;

- по-друге, раціонально поєднувати розподільні і накопичувальні елементи. При цьому розподільний рівень системи повинен істотно покращитися, щоб упорядкувати і збільшити виплати тим громадянам (соціально незахищеним, малозабезпеченим), які не змогли протягом трудового життя забезпечити собі пенсію в рамках додаткового професійного або індивідуального пенсійного забезпечення;

- по-третє, сформувати відповідальне і мотивоване ставлення більшості громадян до своїх пенсійних заощаджень як до форми турботи про своє майбутнє. Причому держава тут має відігравати головну роль, заохочуючи і стимулюючи таке ставлення. Це можливо (як показує досвід зарубіжних країн) шляхом розробки законодавчих актів, які підтримують розширення

інвестиційного потенціалу в країні, що сприятиме створенню привабливого інвестиційного клімату і в перспективі – поступового поліпшення пенсійного забезпечення.

На наш погляд доцільно використовувати нові підходи до визначення моменту виходу на пенсію. Основними критеріями мають бути сфера діяльності, в якій працює майбутній пенсіонер, і його біологічний вік, визначення якого сьогодні не викликає ніяких складнощів. Для людини наукової праці 60 років – це далеко не показник його нездатності продовжувати свою трудову діяльність, а для людини, що працює в шахті під землею, пенсійний вік, очевидно, повинен наступати і в більш ранньому віці.

Крім того, необхідна розробка і здійснення державної програми формування нових інститутів соціального захисту громадян похилого віку, таких як оцінка ризиків старості і система геріатричного страхування пенсіонерів старших вікових груп, що передбачає оплату страховиком із страхових фондів лікарських препаратів, проведення моніторингу стану здоров'я та медичного консультування, а також інші послуги медичного та соціального характеру для літніх людей, як це реалізується в Республіці Білорусь [145; 150].

Важливо відзначити, що для приведення пенсійної системи у відповідність з реаліями сьогодення і майбутнього в Україні повинні повноцінно запрацювати механізми страхування, а держава повинна гарантувати збереження хоча б купівельної спроможності грошей, що перераховуються застрахованими громадянами.

Розвиток пенсійної системи в ринкових умовах не буде успішно реалізований, якщо не спиратиметься на підприємницьку діяльність невеликих фірм, малих підприємств. Створення залежності між пенсією кожної людини, розвитком приватного бізнесу і економіки в цілому – це означає використовувати унікальний шанс створити суспільство зацікавлених людей.

Необхідно здійснити державну програму гармонізації систем пенсійного страхування, систем заробітної плати і податкової системи. На цій основі потрібно концептуально обґрунтовувати та законодавчо закріпити новий договір поколінь за розмірами страхових внесків, нову схему розподілу страхового навантаження і розміри пенсій. Щоб почати мислити по-новому стосовно пенсій, в межах пенсійної системи треба передбачити можливість вибору найманим працівником тієї чи іншої системи та ввести мінімальну базову пенсію, яка буде збільшуватися за рахунок приватних внесків. Для скорочення дефіциту пенсійної системи та системи соціального страхування слід:

- змінити формулу розрахунку, на підставі якої обчислюється необхідний трудовий стаж;
- перерозподілити навантаження зі сплати внесків між найманими працівниками і роботодавцями.

Для скорочення витрат, які виходять за межі фонду заробітної плати, доцільно стимулювати заощадження, запроваджувати приватні програми, а саме:

- розподілити витрати між підприємцями та найманими працівниками;
- реформувати систему стимулювання заощаджень і нарощування щорічних внесків;
- ввести систему рейтингу інститутів, які виплачують приватні пенсії, і гарантії на випадок банкрутства.

Головним завданням на сучасному етапі є раціоналізація і оптимізація пенсійної системи, її реформування з метою ув'язки рівня трудових пенсій з часткою участі кожного конкретного застрахованого в фінансуванні пенсійної системи. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розвиток пенсійної системи на принципах соціального страхування і, безумовно, опрацювання нових варіантів і додаткових форм пенсійного страхування.

Розглянемо напрямки раціоналізації та реформування пенсійного забезпечення України. До раціоналізації параметрів пенсійної системи можна віднести:

- збільшення межі пенсійного віку;
- стимулювання повної зайнятості;
- встановлення для працівника права самостійно здійснювати вибір часу виходу на пенсію – раніше нормативного пенсійного віку, при його досягненні, або пізніше.

З урахуванням світового досвіду [141] необхідно законодавчо ввести пропорційну залежність розміру пенсії від часу фактичного виходу на пенсію із застосуванням у необхідних випадках механізмів додаткової індексації пенсії. Реформування пенсійної системи, перш за все, пов'язано з формуваннями інституцій недержавного пенсійного забезпечення, яке створене згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Тому головним напрямом нової стратегії пенсійної реформи [228] має бути стимулювання працівників і роботодавців до накопичення коштів для фінансування майбутніх пенсій в рамках як обов'язкових, так і добровільних форм пенсійного страхування та пенсійного забезпечення.

Подальший розвиток пенсійної системи має враховувати наступне:

- відповідати історичним і культурним традиціям країни;
- відповідати суспільному устрою, інститутам соціально-економічної сфери, демографічному стану суспільства і політиці зайнятості, так само як і соціальній політиці в цілому.

Отже, тільки за умови подолання недоліків діючої пенсійної системи, її кардинального реформування можуть бути досягнуті Конституційні положення про соціальну державу і реалізоване Конституційне право громадян на соціальне забезпечення в старості.

3.3 Модель функціонування та розвитку пенсійної системи України на основі інформаційно-аналітичного забезпечення її діяльності

При проведенні моніторингу пенсійної системи важливо виявити не тільки кількісні, а й якісні зміни в ній. З цих причин виникає потреба в достовірній та об'єктивній інформації про те, які цілі реалізованих програм, які соціальні результати вони дають суспільству, хто несе відповідальність за їх реалізацію і як саме використовуються кошти.

З цією метою застосовуються традиційні статистичні та соціологічні методи, а також результати так званої «комп'ютерної науки» (computer science). Комунікації в соціальній сфері практично неможливі без використання сучасних інформаційних технологій. Нові технології є не тільки джерелом інформації, а й засобом інтерактивних комунікацій. У соціальній сфері їх взаємодія очевидна, тому їх об'єднують в одне поняття – інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). В умовах мінливого середовища ХХІ ст. інформаційно-аналітична діяльність набула особливої актуальності проблема адекватного і оперативного відстеження, обробки і аналізу нескінченних інформаційних потоків.

Методологія процесу інформаційно-аналітичного забезпечення вимагає дотримання певних принципів [126], а саме:

- цілеспрямованості – орієнтація на досягнення цілей;
- системності – комплексний аналіз проблем, що вирішуються з оглядом їх місця, ролі та взаємозв'язків у структурі;
- актуальності – відповідність потребам практики, своєчасність отримання і видачі результатів аналітичної діяльності в необхідні терміни, в зручних формах і вигляді;
- активності – виконання аналітичної діяльності та видача її результатів незалежно від запитів користувачів;
- безперервності постійний моніторинг ситуації;

- ініціативності – виявлення проблем, формулювання завдань і способів їх вирішення;
- достовірності – облік справжності вихідних даних, точність кількісних даних і розрахунків, ступінь обґрунтованості висновків, оцінок і пропозицій;
- об'єктивності – неупереджене ставлення до дослідження і його результатів;
- повноти – обробка всієї наявної інформації, що відноситься до завдань;
- гнучкості – швидка адаптація до змін ситуації;
- обґрунтованості – отримання аргументованих результатів.

Більшість з цих принципів часто використовується швидше інтуїтивно, ніж на науковій основі. Але в той же час організація інформаційно-аналітичної діяльності відповідно до них здатна зробити її відповідною завданням пенсійної системи.

У Концепції розвитку інформаційно-аналітичних систем Пенсійного фонду України [97] вказано, що «в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій належний рівень автоматизації основних функціональних процесів ПФУ розглядається, як один з інструментів реалізації державної політики з питань пенсійного забезпечення, забезпечення діяльності органів ПФУ у відповідності із сучасними умовами розвитку суспільства, належного рівня інформаційного обміну з органами державного управління та суб'єктами системи соціального страхування».

Інформаційно-аналітична підтримка стає невід'ємною частиною процесу роботи пенсійної системи України, так як обґрунтовані прогнози ситуації, що базуються на аналізі інформації, використовуються для ведення успішної діяльності. Мова при цьому йде про постійну потребу збору і аналізу великих обсягів інформації, тому наразі наявність інформаційно-аналітичної підтримки при прийнятті рішень в пенсійній системі стає не тільки бажаною, а й необхідною умовою роботи.

Підвищення результативності реформи вирішується за допомогою одного з ключових кроків процесу – організація системності інформаційно-аналітичного забезпечення, тому необхідно виконувати такі завдання, як::

- оцінювати соціальні проблеми і добробут населення держави (трудова зайнятість, динаміка рівня життя різних верств населення, заробітна плата, пенсійне забезпечення тощо);
- розробити систему заходів, спрямованих на підвищення зацікавленості громадян у формуванні накопичувального елемента пенсії;
- відстежувати процес відрахувань, вироблених роботодавцями;
- формувати інвестиційні знання тощо.

Всі завдання вирішуються для реалізації основної мети інформаційно-аналітичної діяльності – забезпечити керівників даними, що містять аналіз інформації, необхідної для прийняття рішення; зведення в єдину систему пенсійного забезпечення різні інструменти аналізу і моделювання, що сприяє розширенню теоретичної та методичної бази, необхідної для вироблення ефективного механізму функціонування пенсійної системи взагалі і пенсійного фонду України зокрема.

На основі аналізу інформаційно-аналітичного забезпечення, який використовується в пенсійній системі, можна констатувати, що, в основному, ця дія спрямована на накопичення інформації і вирішення завдань обліково-звітнього характеру. При цьому слід зазначити, що існуючі аналітичні засоби володіють достатнім набором функцій для забезпечення завдань, що стоять перед пенсійною системою. Крім цього наразі не використовується наявний інформаційно-технологічний потенціал створеної бази персоніфікованого обліку в пенсійній системі.

В цілому ці інформаційно-аналітичні технології спрямовані на досягнення наступних цілей:

- розробка варіантів рішень і аналіз їх наслідків;
- прискорення процесів прийняття рішень;

– аналіз і вчасне попередження щодо можливих загроз.

Базу інформаційно-аналітичної діяльності становить система обробки трансакцій – основний постачальник інформації з джерел як зовнішньої (Держкомстат України, Міністерство фінансів України і інших), так і внутрішньої інформації (дані «Персоніфікованого обліку»).

Один з найскладніших компонентів інформаційно-аналітичної діяльності – це моделювання, що становить фундамент системи. Складність пенсійного забезпечення як об'єкта управління не дозволяє досягти довгострокової оптимізації за допомогою лише зміни одного з управлінських параметрів. Тому повинні бути передбачені розрахунки різних сценаріїв розвитку пенсійної системи у взаємозв'язку з параметрами макропрогнозів бюджетно-податкової та грошово-кредитної політик, забезпечувати можливість порівняння розрахунків за кількома сценаріями і вибір оптимального напрямку з урахуванням необхідності досягнення заданих критеріїв.

Стратегічний рівень передбачає виявлення проблемних зон в різних напрямках діяльності пенсійної системи, прогноз довгострокових суспільно-політичних тенденцій, а також тенденцій соціально-економічного розвитку країни. На даному рівні генеруються засоби вирішення проблем, розробляються концептуальні підходи, створюються моделі і сценарії розвитку пенсійної системи в Україні.

На оперативному рівні виконується відстеження і аналіз поточного стану елементів суспільно-політичної та соціально-економічної сфер діяльності країни, формуються плани реалізації концепцій, моделей і сценаріїв розвитку пенсійної системи, здійснюється оперативний контроль і коригування виконання планів і проектів.

В інформаційно-аналітичній системі пенсійної системи слід виділити наступні основні компоненти: джерела інформації, сховище даних, прикладні підсистеми, споживачі інформації тощо. Інформаційно-аналітична система пенсійної системи має дати відповіді на питання:

- яка ситуація існує в пенсійному забезпеченні;
- що відбувається із зовнішнім середовищем і як можливі зміни впливатимуть на внутрішні процеси;
- «що буде, якщо ...» (моделювання).

У процесі розробки структури інформаційно-аналітичної системи потрібно враховувати наступне: цілі і завдання що стоять перед нею, доступність інформації, світовий досвід розробки такої системи.

Під час вилучення вмісту з усієї маси вихідних даних, пошуку причинно-наслідкових і просторово-часових зв'язків між ними зіставляються відомості, виробляється нова інформація, яка є інформаційним продуктом.

Інформаційний продукт у даному контексті – це документована інформація, підготовлена відповідно до потреб користувачів і представлена в формі товару. Для продуктів інформаційно-аналітичної діяльності характерні такі параметри, як сувора форма опису, наочність, логічність, стислість, ясність і відповідність цілям і завданням інформаційно-аналітичної діяльності.

Існує ряд різних назв, якими називають продукти інформаційно-аналітичної діяльності: база даних, дайджест, доповідь, записка, огляд, звіт, зведення, довідка, стаття [97]. Теоретично можна виділити характерні особливості кожного з них, однак на практиці часто побачити і пояснити відмінності (або їх відсутність) між довідкою, запискою, звітом, оглядом та іншими перерахованими вище продуктами інформаційно-аналітичної діяльності буває дуже складно.

На даний час термін «аналітичний документ» в нормативній та нормативно-методичній бази не представлений, хоча широко використовується на практиці; не існує єдиної, чітко оформленої системи класифікації інформаційно-аналітичних продуктів. Кожен підрозділ сам визначає параметри розроблених документів, орієнтуючись на потреби безпосередніх споживачів продуктів інформаційно-аналітичної діяльності. Уніфікація продуктів у сфері

інформаційно-аналітичної діяльності сприяла б впорядкуванню і спрощенню роботи та підвищенню її ефективності в цілому.

З точки зору розгляду продуктів інформаційно-аналітичної діяльності як інформаційного базису для прийняття управлінських рішень можна використовувати наступну класифікацію:

- документи інформаційного характеру, які відрізняються такими загальними особливостями: інформують про предмет, тобто за характером є первинними (без глибокого аналізу) і масовими документами, тому повинні складатися максимально лаконічно і точно, дозволяти швидко отримати адекватну інформацію, що дає можливість прийняти попереднє рішення. Такі документи, зазвичай, представлені у вигляді довідок, зведень;

- документи аналітичного характеру, які носять дослідницько-проблемний характер. Від інформаційних повідомлень їх відрізняє комплексна мета: описати, пояснити, виробити рішення, обґрунтувати, переконати. Такі документи представлені у вигляді оглядів, звітів про дослідження та висновків.

Продукти інформаційно-аналітичної діяльності в пенсійній системі є інформаційним базисом, або вихідною основою для розробки і прийняття управлінських рішень, що втілюються в організаційно-правових, планових та розпорядчих документах. Саме в продуктах інформаційно-аналітичної діяльності зосереджується основний обсяг відомостей про фактичний стан справ проблем, про виникнення тенденції в пенсійній системі.

Особливістю цих документів є те, що вони не містять обов'язкових для виконання доручень, не зобов'язують суворо діяти, а подають відомості, які спонукають до прийняття рішень, до розробки та впровадження в дію організаційно-правової документації. Для таких документів характерна спрямованість знизу вгору (від співробітників до керівників, від підрозділу до організації, від організації до вищестоящої структури).

При розробці інформаційної моделі пенсійної системи формується потокове уявлення, що дозволяє визначити склад і напрямки руху основних

фінансових потоків в рамках системи формування пенсії через Пенсійний фонд України і недержавні пенсійні фонди. На рис. Ж.1 додатку Ж представлений фрагмент потокового уявлення пенсійної системи, що описує рух фінансових потоків при формуванні пенсії. Розглянемо стисло підсистеми цієї моделі.

Підсистема «Пенсійне законодавство» охоплює механізм формування пенсії залежно від тарифних ставок, різних формул розрахунку пенсії, соціальних характеристик пенсіонерів. Підсистема має риси продукційної моделі, в якій для кожного застрахованого, в залежності від його характеристик (віку, зарплати, стажу, стану здоров'я, умов праці, сімейного стану) встановлюється свій механізм формування пенсії.

У підсистемі «Фінансовий ринок» задається структура і динаміка фінансових активів: державні цінні папери, корпоративні цінні папери, іпотечні цінні папери, міжнародні цінні папери, депозити, грошові кошти на рахунках тощо. Враховується вплив на прибутковість фінансових активів таких факторів, як профіцит бюджету, ставка рефінансування, ставка вкладу до запитання, курс долара США, ціна на нафту, прибуток українських організацій, середня заробітна плата, індекс цін на житло, дюрація казначейських облігацій, індекс Dow Jones тощо.

У підсистемі «Пенсійний фонд України» формуються доходи і витрати пенсійної системи, укладаються договори з компанією стосовно управління активами та передаються їй кошти пенсійних накопичень відповідно до договорів довірчого управління коштами пенсійних накопичень і заявами застрахованих осіб.

Підсистема «Компанії з управління активами» моделює діяльність компаній щодо інвестування пенсійних накопичень, формування сукупного інвестиційного портфеля, що складається з активів, в які інвестуються кошти пенсійних накопичень.

Для параметризації підсистеми використовуються експертні та статистичні дані про пенсійну систему, зарубіжний досвід тощо.

Страхувальники – роботодавці та інші особи, які відповідно до закону сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, або є платниками відповідно до закону. У підсистемі «Страхувальники» включена динаміка показників діяльності роботодавців у галузях: середня заробітна плата, страхові внески, інвестиції в основні фонди, чисельність зайнятих в галузі, характеристики зайнятості – частка зайнятих у важких і шкідливих умовах праці, частка самозайнятих тощо.

У підсистемі «Населення» моделюється природний рух населення, трудова діяльність, процес вибору способу формування пенсії, процес набуття пенсійних прав, право на пільги. Загальні закономірності природного руху населення та міграція розглядаються системної моделлю, в якій визначені методи і алгоритми поведінки агентів в соціальних системах і деталізовані сторони життєдіяльності людини, що торкаються проблеми пенсійного забезпечення, та представлені відповідними аналітичними блоками «Трудова діяльність», «Місце проживання», «Сім'я», «Здоров'я», «Формування пенсійних прав», «Вибір недержавного пенсійного фонду», «Призначення пенсії» тощо.

Застрахована особа – фізична особа (в окремих випадках, визначених Законом № 1058-IV [173], – члени її сім'ї та інші особи), яка відповідно до цього Закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування або до недержавного пенсійного фонду.

Підсистема формування пенсійних прав є інформаційним аналогом індивідуального особового рахунку застрахованої особи (агента), в якому враховуються надходження страхових внесків, що формують пенсійні зобов'язання держави перед майбутнім пенсіонером, залежні від тарифів і бази нарахування, встановлених в підсистемі «Пенсійне законодавство», а також заробітної плати, яка визначається в підсистемі «Страхувальники». Пенсійні

накопичення індексуються відповідно до прибутковості обраного застрахованою особою інвестиційного портфеля.

Запропонуємо спрощену діаграму станів, що розкривають трудову діяльність людини. З точки зору трудової діяльності протягом життя людина знаходиться в чотирьох станах (рис. 3.3): непрацездатний, працюючий, працюючий пенсіонер, пенсіонер.

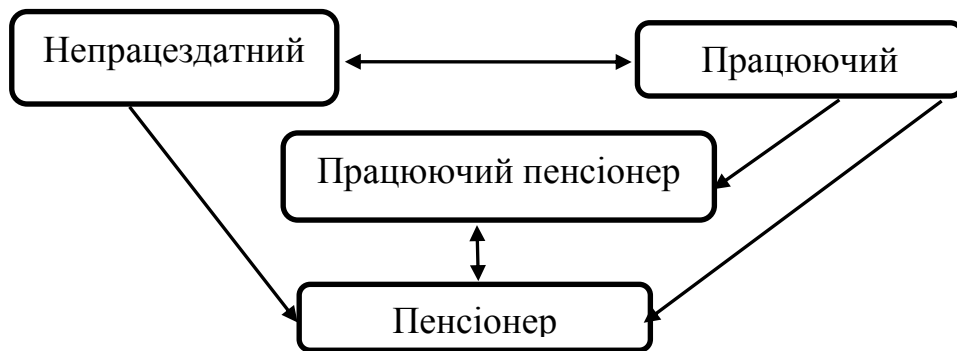

Рис. 3.3. Стани, що розкривають трудову діяльність людини

Інформаційна модель надає можливість сформувати морфологічну модель пенсійної системи у вигляді матриці, в якій для кожної із підсистем вказуються різноманітні варіанти її реалізації, і з яких формується багато конфігурацій системи, що досліджується.

Морфологічний опис повинен давати уявлення про побудову системи. На рис. 3.4 представлена морфологічна модель пенсійної системи України, на основі якої можуть бути обґрунтовані різні сценарії розвитку пенсійної системи. Запропонована морфологічна модель може бути покладена в основу реінжинірингу пенсійної системи і включена в різні варіанти його вивчення. Для цього виділимо ключові аналітичні завдання пенсійної системи як сучасного соціально-фінансового інституту: проведення комплексного аналізу чинників, що визначають розвиток пенсійної системи; обґрунтування пропозицій щодо організації фінансових потоків в пенсійній системі. Останнє завдання - нове для пенсійної системи України [246], тому для його вирішення необхідно

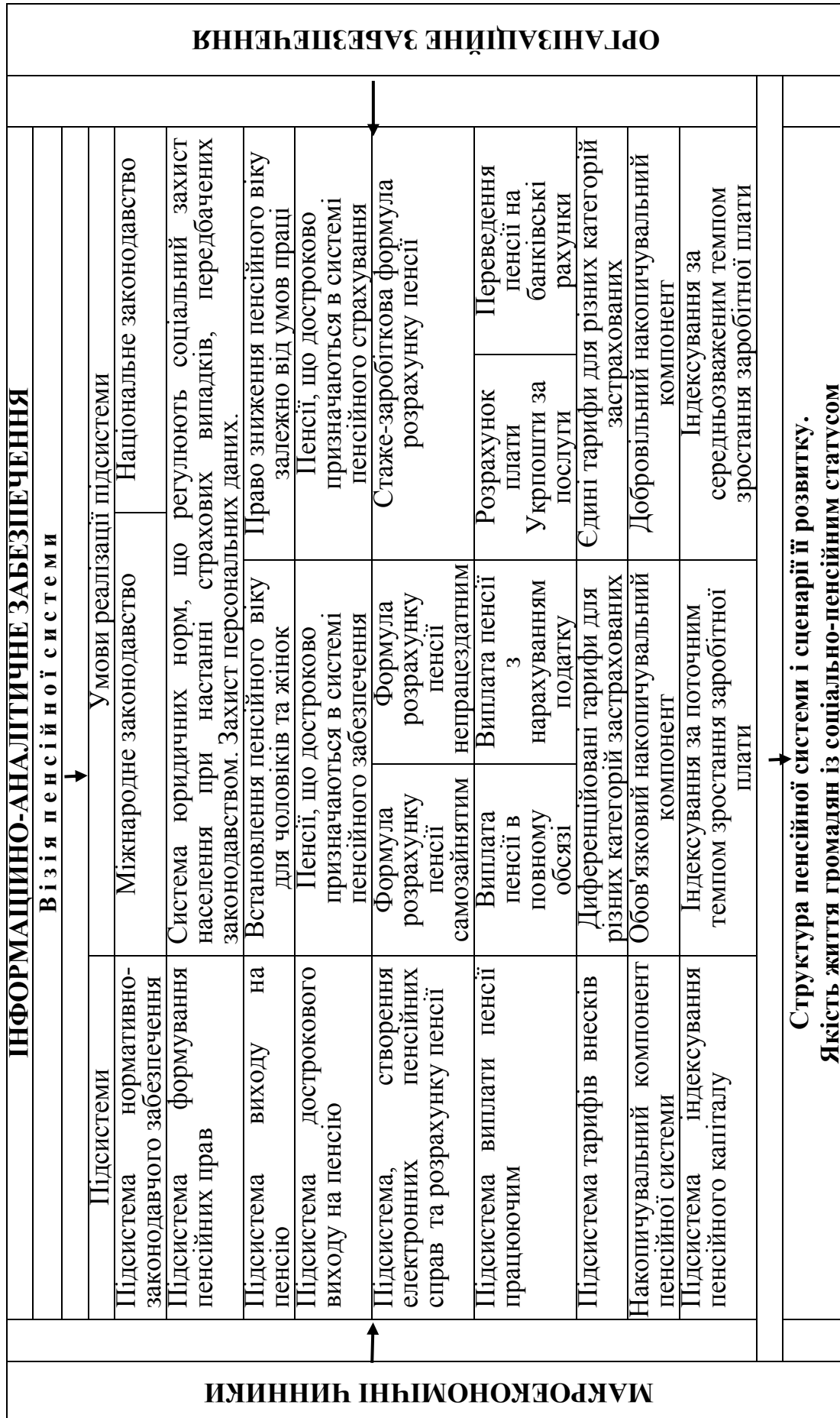

Рис. 3.4. Морфологічна модель пенсійної системи України

аналізувати зарубіжний досвід, де інвестування коштів пенсійних фондів йде вже десятиліття.

Моделюючи поведінку пенсійної системи, необхідно визначити, що впливає на її стійкість. Зауважимо, що розвиток пенсійної системи в рамках ідеології, що відносить людину до категорії вищої цінності суспільного розвитку, має бути спрямований на відповідне інституційне наповнення.

В рамках даного напрямку розвитку повинні бути сформовані критерії оцінки пенсійної системи. На нашу думку стійкість пенсійної системи залежить від усього комплексу функціонування держави: ідеології, нормативно-правової бази, соціально-економічного розвитку, культурно-морального виховання, суспільно-політичної стабільності. Індикатори якості життя населення із соціально-пенсійним статусом систематизовані автором та наведені на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Методичний підхід до оцінки ефективності пенсійної системи

З метою кращого розуміння громадянами необхідності пенсійної реформи та забезпечення інформаційної прозорості суб'єкти пенсійної системи повинні постійно проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу. Інформаційна прозорість проведення змін пенсійної системи необхідна, оскільки успішний її хід можливий тільки при схваленні і активній участі всього суспільства. Для забезпечення інформаційної відкритості пенсійної системи необхідно:

- постійно надавати громадянам широкої інформації щодо пенсійних фондів (передбачає проведення інформаційної кампанії серед населення для того, щоб домогтися його активності);
- систематично публікувати інформації про підсумки роботи суб'єктів пенсійної системи (в першу чергу про прибутковість, про пенсійні нагромадження, які забезпечують недержавні пенсійні фонди).

Сукупний ефект вдосконалення пенсійної системи полягає в підвищенні рівня пенсійного забезпечення населення за рахунок фінансової збалансованості і стійкості до впливу зовнішнього середовища діючих механізмів формування, обліку та реалізації пенсійних прав і характеризується соціальними (ступінь і форма соціальної нерівності в умовах реалізації пенсійних права, залученість працездатного населення в систему формування пенсійних прав) та економічними (фінансова автономність інститутів пенсійної системи, збалансованість фінансових потоків) складовими.

Економічний ефект полягає в зростанні рівня і якості життя населення; фінансової автономності інститутів системи пенсійного забезпечення; обґрунтованості методів і інструментів реалізації пенсійного забезпечення і страхування; збалансованості фінансових розподільно-накопичувальних потоків; фінансової стійкості.

Соціальний ефект полягає в соціальній стійкості суспільства; залученості працездатного населення у систему формування пенсійних прав; інформованості населення про соціальні програми.

Таким чином, в умовах постійного розширення інформаційних потоків і впровадження нових технологій в сферу інформатизації потреба в

інформаційно-аналітичній діяльності значно зростає. Використовувати адекватні та прогнозовані рішення без інформаційно-аналітичної підтримки стає практично неможливо. В пенсійній системі можливості розвитку інформаційно-аналітичній діяльності як виділеного напрямку далеко не вичерпані. В міру зростання завдань інформаційно-аналітичні відділи можуть розширюватися і структуруватися. Перспективною видається розробка певних схем класифікації інформаційно-аналітичних продуктів, що буде сприяти оптимізації інформаційно-аналітичної діяльності.

Висновки до розділу 3

У розділі 3 здійснено оцінку поточного стану пенсійної системи України та обґрунтовані державні заходи її підтримки на базі певного інформаційно-аналітичного забезпечення. На підставі опрацьованих матеріалів автор дійшов таких висновків.

1. Більшість нинішніх пенсіонерів отримують трудову пенсію по старості, яка виплачується з системи обов'язкового пенсійного страхування. Однак дана система не є збалансованою по страхових внесках і пенсійних виплатах. Вона не є власне страховою, так як включає в себе різні нестрахові виплати. При розвитку пенсійної системи спостерігається хвилеподібність, циклічність та взаємозалежність реформ в політичній, економічній, духовній та соціальній сферах. Всі ці негативні процеси в пенсійній системі розгортаються на тлі зростання демографічного навантаження на працездатне населення, невисоких заробітних плат для більшості зайнятого населення.

2. Вибір пенсійної системи належить до стратегічних питань життєдіяльності декількох поколінь. Тому першочерговим завданням для уряду у реформуванні соціальної сфери є створення системи трирівневого пенсійного забезпечення. Підготовлено вагоме нормативно-правове забезпечення нової пенсійної системи. Впродовж 2006-2007 років та на початку 2008 року склалися сприятливі умови для впровадження трирівневої пенсійної системи

в Україні, але цим періодом відносно сталого економічного розвитку для запровадження нової пенсійної системи уряд не скористався.

3. Дослідження сучасного стану недержавного пенсійного забезпечення, що становить третій рівень пенсійної системи, доводить, що на розвиток системи НПЗ сьогодні впливає достатньо велика кількість чинників, вплив яких окремо один від одного однозначно оцінити досить складно. Це викликає необхідність розвитку регуляторного середовища третього рівня пенсійного забезпечення.

4. Обґрунтовано, що основною метою пенсійної системи є забезпечення достатніх, прийнятних з точки зору витрат, стійких і надійних пенсійних виплат при одночасній реалізації програм підвищення добробуту населення з урахуванням специфіки країни. Розвиток пенсійної системи України має взаємоузгоджуватися з розвитком системи публічних фінансів, системи оподаткування, соціальної політики, фінансового ринку тощо. Модернізація пенсійної системи неможлива без взаємодії з іншими інститутами, сукупність яких утворює інституціональну матрицю, яка, в свою чергу, вбудована в систему суспільних відносин і є невіддільною від них.

5. В умовах мінливого середовища інформаційно-аналітична діяльність пенсійної системи набуває особливої значимості. У цій ситуації найбільш актуальною є проблема адекватно і оперативно відстежувати, обробляти і аналізувати відповідні інформаційні потоки. Існує необхідність в методологічному опрацюванні концепції створення інформаційно-аналітичної системи, що забезпечує інформаційну, технологічну і аналітичну підтримку діяльності пенсійної системи та її адаптації до нового інформаційного простору.

Обґрунтовано: якщо стратегічне управління пенсійною системою здійснюється за допомогою формальних правил, зафіксованих в певній моделі і спрямованих на забезпечення досягнення заданих стійких станів, режимів функціонування і розвитку, то настройка такого управління, по суті, являє собою цілеспрямовану зміну інституційної матриці пенсійної системи.

На основі інформаційної моделі запропонована морфологічна модель пенсійної системи України, на базі якої можуть бути отримані можливі сценарії розвитку пенсійної системи. Вона може бути покладена в основу реінжинірингу пенсійної системи. При моделюванні поведінки пенсійної системи були визначені чинники, які впливають на її стійкість, рівень доходів та витрат. Визначено, що стійкість пенсійної системи залежить від усього комплексу функціонування держави: ефективності врядування, нормативно-правової бази, соціально-економічного розвитку, ідеології, культурно-морального виховання, суспільно-політичної стабільності тощо.

Основні положення і результати третього розділу представлено у двох статтях у наукових фахових виданнях [28; 30], а також матеріалах науково-практичних конференцій як в Україні так і за кордоном [25; 29].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та вирішення актуального завдання науки державне управління щодо удосконалення управління розвитком пенсійної системи в Україні, що має відповідати головним принципам пенсійних систем розвинених країн з урахуванням вітчизняних реалій. За результатами проведеного дослідження сформульовано висновки, що мають теоретичне і прикладне значення для державних і громадських інституцій, які зацікавлені у вирішенні даного завдання.

1. Пенсійна система як складова системи соціального захисту є важливою частиною державної соціальної політики і надійним індикатором ступеня соціальної спрямованості держави та виконує ключову роль у реалізації соціальної та економічної політики держави. Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел за темою дослідження засвідчив, що теоретичні і практичні проблеми пенсійного забезпечення є предметом розвідок фахівців різних галузей наукового знання. Водночас, значний обсяг невирішених теоретичних завдань становлять питання, що знаходяться в площині історико-культурних, національних, інституціональних та багатьох інших проблемних аспектів у процесі реформування пенсійної системи. Продуктивне дослідження проблем вітчизняної пенсійної системи як специфічного об'єкту наукового пізнання можливе на основі сукупності взаємопов'язаних загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, а саме: системного, комплексного, інституціонального, методів аналізу теорії публічного управління тощо.

2. Пенсійну систему можна визначити як сукупність правових, організаційних та фінансово-економічних інструментів і механізмів, що мають на меті надання непрацюючим громадянам особливих соціальних виплат у вигляді пенсій та реалізацію заходів, пов'язаних з компенсацією громадянам втраченого доходу. У такому контексті пенсійне забезпечення постає як система законодавчих, соціально-економічних і морально-психологічних

гарантій особам похилого віку, засобів і заходів, завдяки яким забезпечується гідний рівень життя. Пенсійне страхування розглядається як метод захисту працівників у наслідок належної відповідності характеру страхового випадку.

У сучасних умовах роль держави як суб'єкта пенсійної системи суттєво змінюється – зводиться до безпосереднього управління пенсійним забезпеченням і одночасно зростає стосовно організаційно-правового регулювання всієї сукупності пенсійних відносин. Забезпечення адекватності пенсійної системи її соціальному призначенню постає як мета всіх інститутів системи державного управління. Особливої актуальності набуває виконання всіма суб'єктами пенсійної системи гарантованих державою соціальних зобов'язань, дотримання принципу соціальної справедливості.

3. Становлення систем пенсійного забезпечення відбувалося впродовж тривалого історичного періоду – від початкових форм релігійної соціальної допомоги і добровільних страхових кас до національних систем соціального захисту, що створюються і регулюються державою. За посередництвом процесів еволюції форм соціального захисту відбувалося становлення і пенсійної системи в Україні. При цьому позначилося перебування українських земель у певні історичні періоди в складі різних держав. Виявлено, що глибокі традиції мають накопичувальний принцип пенсійного забезпечення та практику організації недержавного пенсійного страхування.

У цілому в становленні вітчизняної пенсійної системи можна виділити чотири великі періоди: «доісторичний»; зародження і становлення як організаційного, економічного й правового інституту (друга половина XVIII – початок XX ст.); «радянський» (1917-1991 рр.); період після набуття Україною незалежності. Шість етапів, пов'язаних з визначенням концептуальних підходів до пенсійного забезпечення, відображають трансформацію сучасної пенсійної системи, так і державних механізмів управління нею. Це дало змогу сформулювати головні вимоги до побудови інваріантів інституціональної матриці інфраструктури майбутньої пенсійної системи України.

4. Інституціональна інфраструктура пенсійної системи є сукупністю

державних і недержавних інституцій, основним видом діяльності яких є забезпечення або сприяння збору, обліку, адмініструванню пенсійних внесків, управлінню пенсійними активами та здійсненню виплат пенсій, а також регулюванню й нагляду у цій сфері. Проведена класифікація суб'єктів пенсійної інфраструктури за такими ознаками, як функції, організаційно-правовий статус, варіативність надання послуг, масштаб охоплення клієнтів, особливість фінансових послуг, форми пенсійного забезпечення, дозволяє виділити інструментальну, інституціональну, правову та технологічну складові пенсійної системи. Визначальною особливістю інституціональної інфраструктури пенсійної системи в Україні є тісний взаємозв'язок формальних та неформальних інститутів, що відображають національну специфіку функціонування правового, економіко-організаційного та господарського устрою українського суспільства.

5. Провідними тенденціями розвитку зарубіжних пенсійних систем в останні роки є: послаблення впливу держави на здійснення соціального захисту; розширення участі громадянського суспільства в процесі формулювання завдань соціальної політики, що привело до поширення в суспільстві «лівої» ідеології; розвиток недержавних форм соціального захисту, поступове зростання ролі самої особи у створенні власного добробуту, розбудовою сфери надання пенсіонерам нефінансових послуг. Ці тенденції реалізуються через диверсифікацію джерел формування пенсійної виплати і поступове збільшення накопичувального компоненту пенсійних програм.

З метою запровадження досвіду, що може бути адаптований до українських реалій у процесі реформування пенсійної системи, доцільною є класифікація найбільш поширених моделей пенсійних систем за критеріями: концепція створення, рівень централізації фінансових ресурсів, рівень розвитку економіки, цілі, метод фінансування, вид інституту соціального захисту, джерела фінансування, механізми проведення реформ, ступінь відповідності вимогам Світового банку. При цьому належить враховувати, що кожна країна має свою специфічну пенсійну систему, обумовлену рівнем економічного

розвитку, демографічними показниками, моделлю соціальної політики держави.

6. Для розвитку пенсійної системи в сучасній Україні характерні непослідовність і циклічність, залежність від низької результативності реформ у політичній, економічній, духовній і соціальній сферах. Зростає демографічне навантаження на працездатне населення, негативний вплив справляють невисока для більшості зайнятого населення заробітна плата, великі обсяги тіньових виплат. Система обов'язкового пенсійного страхування не є збалансованою між страховими внесками й пенсійними виплатами. У результаті реформування в Україні має бути створена така пенсійна система, що буде відповідати основним принципам побудови пенсійних систем країн ЄС та таким вимогам: по-перше, вона має поєднувати ефективність і економічну самодостатність із соціальною орієнтованістю; по-друге, раціонально поєднувати розподільні і накопичувальні елементи; по-третє, формувати відповідальне і мотивоване ставлення працівників і роботодавців до накопичення коштів для фінансування майбутніх пенсій. Роль держави полягає у створенні організаційно-правових основ надійного функціонування системи, накопичення працездатним населенням власних пенсійних заощаджень, гарантуванні їх збереження.

7. Визначення стратегічних напрямів розвитку пенсійної системи великою мірою обумовлюється інституціональним наповненням її структури, гармонійною взаємодією її складових на основі теорії інституціоналізму і вимагає закріплення формальних та неформальних інститутів суспільства у відповідній інституціональній матриці. В умовах формування інформаційного суспільства, великої кількості особистих персоніфікованих даних учасників пенсійного процесу особливої актуальності набуває інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування пенсійної системи. Відповідно обсяги інформації, що зростають, складність і багатогранність проблематики становлення і функціонування вітчизняної пенсійної системи обумовлюють доцільність вдосконалення інструментарію її аналітичного дослідження на основі морфологічної моделі, адаптованої до сучасних економічних реалій і

специфіки соціально-економічних відносин, що склалися в Україні, завдань державного управління в даній сфері. Розроблені інституціональна матриця пенсійної системи і морфологічна модель її розвитку дозволяють розширити теоретичну базу для аналізу і модернізації пенсійної системи, а також створення умов для її оптимального функціонування.

Ця модель, за допомогою якої враховуються не тільки параметричні, а й структурні зміни системи, заснована на комбінуванні різних варіантів функціонування підсистем.

8. На основі проведеного теоретичного аналізу складових інституціональної матриці пенсійної системи, з метою конкретизації та уточнення окремих напрямів Стратегії розвитку пенсійної системи в Україні є доцільним доповнити окремі законодавчі акти у сфері пенсійного забезпечення такими положеннями, а саме:

- стратегічний вектор розвитку пенсійної системи має бути визначений на законодавчому рівні шляхом упровадження переважно страхових принципів у функціонування пенсійної системи;
- вибір національної моделі пенсійної системи має ґрунтуватися на принципі «багатокомпонентних» надбудов головних інститутів пенсійного забезпечення, що дозволить розподілити ризики між окремими інститутами пенсійної системи, її суб'єктами, доповнити їх функції захисту, пов'язати джерела виникнення соціальних ризиків, порядок їх компенсації та збалансування з системою фінансового забезпечення;
- опрацювання і запровадження інноваційних підходів до розробки, реалізації, підтримки пенсійних реформ, що передбачають запровадження нефінансових інструментів і механізмів у системі забезпечення осіб пенсійного віку. Як засвідчує досвід зарубіжних країн, однією з ключових умов досягнення цієї мети є прийняття та імплементація законодавчих актів, що сприятимуть створенню привабливого інвестиційного клімату в країні, та, як наслідок, нарощуванню економічного потенціалу держави.

Доцільно внесення змін і доповнень до Закону України «Про недержавне

пенсійне забезпечення» щодо уточнення визначення поняття «система недержавного пенсійного забезпечення» і змісту принципу добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників.

9. Подальші наукові дослідження проблем розвитку пенсійної системи України необхідно здійснювати насамперед у напрямках: опрацювання нормативно-правових засад діяльності недержавних пенсійних фондів як важливої складової пенсійної системи, запровадження зарубіжного досвіду щодо встановлення відповідних функцій пенсійної системи, створення належного інституціонального забезпечення пенсійної системи з метою надійної і повної компенсації соціальних ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк П. П. Класифікація небанківських фінансово-кредитних установ у системі соціального захисту / П. П. Антонюк, І. М. Михайловська // Наукові записки. Серія «Економіка» / Нац. ун-т «Острозька академія». – 2008. – Вип. 10, ч. 3. – С. 13–21.

2. Антропов В. В. Экономические модели социальной защиты населения в государствах ЕС [Текст]: автореф. дис. докт. экон. наук: спец. 08.00.14 – мировая экономика / В. В. Антропов; – М. : МГУ им. Н.В Ломоносова. 2007. – 36 с.

3. Астапович А.З. Институциональная инфраструктура пенсионной реформы в России: (негос. пенс. фонды) / А.З. Астапович, У. Бирмингхем, Л.М. Григорьев и др. М. : Бюро экон. анализа, 1998. – 157 с.

4. Бабенко А. Пенсійне забезпечення громадян – складова соціальної політики держави [Електронний ресурс]. / А. Бабенко. – Режим доступу : www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/.../12.pdf 136. – Назва з екрану.

5. Бакуменко В. Д. Державне управління: основи теорії, історія і практика: навчальний посібник / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішний, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи // Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.

6. Баранова Е. А. Особенности развития пенсионного обеспечения в России в XVI -XIX вв. : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Спец. 12.00.01 – теория и история права и государства / Е. А. Баранова. – Краснодар : 2010. – 30 с.

7. Баранова Н. Оцінка системи соціального забезпечення в Україні у 2008-2009 роках: відповідь на кризу та майбутні реформи / Н. Баранова. – К. : Хіросе; МОП-Geneva: ILO, 2010. – 18 с.

8. Барр Н. Пенсионная головоломка. Предварительные условия и возможные варианты политики при разработке систем пенсионного обеспечения [Електронний ресурс] / Н. Барр // Вопросы экономики : наук.-практ. журнал. – 2002. – № 29. – Режим доступу : <http://imf.jrg/External/Pubs/FT/issues/issues29/rus/issue29r.pdf>. 145. – Назва з екрану.

9.Басанцов І. В. Управління процесом формування і функціонування пенсійного фонду України в умовах ринкових перетворень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання економікою / І. В. Басанцов; Харківський нац. універ. ім. В.Н. Каразіна. – Харків – 2001. – 24 с.

10.Бачинська О. В. Роль недержавних пенсійних фондів у системі пенсійного забезпечення / О. В. Бачинська, О. М. Кравчук // Вісник Хмельницького національного університету: наук. журн. – Хмельницьк : 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 177–182.

11.Бевзенко О. В. Ефективність функціонування пенсійного фонду України / О. В. Бевзенко // Науковий вісник ЧДЕУ, 2012. – № 3. – С. 224–230.

12.Белоусов В. М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України / В. М. Белоусов // Держава та регіони. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 37–42.

13.Богущая О. А. Подходы к определению и классификации финансового посредничества / О. А. Богущая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdie/2009_1/files/8.pdf.

14.Большой экономический словарь: 25000 терминов / Под общ. ред. А. Н. Азрилияна. – 7-е издание, доп. – Москва : Правовая культура, 2010. – 1472 с.

15.Бондалетова Т. О. Етапи становлення системи пенсійного забезпечення України [Електронний ресурс] / Т. О. Бондалетова, А. С. Харченко // Десята Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасної науки». – Режим доступу: <http://konf.org.bondsletova-to-harchenko-to-harchenko-as-etagi-stanovlennya-sistemu-pensiynogo-zabezpechennya-v-ukrayini>. – Назва з екрану.

16.Борисенко Н. Ю. Построение национальной системы пенсионного обеспечения: теория и практика / Н. Ю. Борисенко // Финансы и кредит. – М. : ООО «Издательский дом ФИНАНСЫ и КРЕДИТ», 2007. – № 17. – С. 54–65.

17.Бородіна Н. Державне регулювання у сфері пенсійного забезпечення – розвиток та основні положення / Н. Бородіна // Економіст, 2010. – № 11. – С. 26–29.

18.Брагін С. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку: приклад України [Електронний ресурс] / С. Брагін, О. Макаренко // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 18–24. – Режим доступу: http://www/nbul.gov.ua/portal1/soc_gum/Vnbu/2011/_1/2011_01_13.145. – Назва з екрану.

19.Бурлака Н. П. Мировой опыт формирования и эволюции пенсионных систем / Н. П. Бурлака // Международный университет природы, общества и человека «Дубна», 2009. – № 1. – С. 57–65.

20.Буряченко О. Є. Витоки зародження пенсійного страхування на Півдні України / О. Є. Буряченко, С. А. Яроміч // Приоритети стратегії регіонального розвитку України : матеріали наук.-практ. семінару: Херсон. : Вид-во «ЛТ-ОФІС», 2015. – С. 30–36.

21.Буряченко О. Є. Дослідження кращих пенсійних систем світу / О. Є. Буряченко // Materiały X Międzynarodowej naukowo–praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy - 2014» Volume 14. Historia. Politologia.: Przemysł. Nauka i studia – P. 92–95.

22.Буряченко О. Є. Дослідження принципів організації сучасної пенсійної системи [Електронний ресурс] / О. Є. Буряченко // Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи : матеріали VI міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів з державного управління (Одеса, 22 трав. 2015 р) / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін.-т держ. упр., каф. держ. упр. та місц. самовряд. – Одеса, 2015. – С. 8–10.

23.Буряченко О. Є. Еволюційні напрямки розвитку системи державного соціального захисту та пенсійного забезпечення населення / О. Є. Буряченко // Реформування публічного управління: теорія, практика, міжнародний досвід : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар участю (Одеса, 31 жов. 2014 р.) /

Нац. акад. держ.упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін.-т держ. упр. – Одеса, – С. 115–117.

24.Буряченко О. Є. Історичний досвід розвитку пенсійної системи [Електронний ресурс] / О. Є. Буряченко // Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи : матеріали V Міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів з державного управління (Одеса, 15 трав. 2014 р.) / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін.-т держ. упр., каф. держ. упр. та місц. самовряд. – Одеса, 2014. – С. 16–20. – Режим доступу :

25.Буряченко О. Є. Організація ефективної роботи пенсійної системи України / О. Є. Буряченко // Актуальні проблеми та перспективи розвитку публічного управління : матеріали Всеукр підсум. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Одеса, 25 жов. 2013 р.) / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін.-т держ. упр. – Одеса, 2013. – С. 424–426.

26.Буряченко О. Є. Пенсійна система України: еволюція розвитку [Електронний ресурс] / О. Є. Буряченко // Демократичне врядування : електр. збірник. – Львів, 2015. – Вип. 15. – Режим доступу:http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Burjachenko.pdf. 145. – Назва з екрану.

27.Буряченко О. Є. Повышение эффективности пенсионной системы как основное направление социально-экономической политики Украины / О. Є. Буряченко // Legea și Viata. Молдова, 2015. – № 10. – С. 10–14.

28.Буряченко О. Є. Проблеми реформування пенсійної системи України в історичному дискурсі / О. Є. Буряченко, С. А. Яроміч // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. – Вип. 3(46). – С. 29–32.

29.Буряченко О. Є. Розвиток професійної компетенції фахівців пенсійного фонду / О. Є. Буряченко // Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар.участю (Київ, 29 трав. 2015 р.) / Нац. акад. держ.упр.

при Президентіві України ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, А. І. Семенченка, С. В. Загороднюка. – К. : НАДУ, 2015. – С. 44–46.

30.Буряченко О. Є. Сучасний стан пенсійного забезпечення населення України / О. Є. Буряченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. – Вип. 3(59). – С. 50–54.

31.Буряченко О. Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі / О. Є. Буряченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Харків. : ХарРІДУ НАДУ, 2015. – Вип. 2(49). – С. 90–98.

32.Буряченко О. Є. Сучасні пенсійні формули: можливості та обмеження використання закордонного досвіду / О. Є. Буряченко, С. А. Яроміч // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2015. – Вип. 3(63). – С. 151–156.

33.Буряченко О. Є. Управління фінансовими ресурсами пенсійного фонду з використанням принципів БОР / О. Є. Буряченко // Реформування публічного управління: теорія, практика, міжнародний досвід. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю, присвяченої 20-річчю утворення інституту 29-30 жовтня 2015 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2015. – С. 350–351.

34.Вайс Г. Взаимные фонды и пенсионные сбережения / Г. Вайс, Дж. Фридман // Бизнес Уик, – 1993. – № 6. – С. 12–26.

35.Вінер М. Пенсійні системи країн Латинської Америки / М. Вінер // Україна: аспекти праці : некомерційне фахове видання. – К. : 2000. – № 5. – С. 35–45.

36.Водолажченко Д. С. Тіньова економіка сьогодні: причини та наслідки [Електронний ресурс] / Д. С. Водолажченко. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2010-1/doc/09.pdf>. 145. – Назва з екрану.

37.Волгин Н. А. Социальная политика : учебник / Н. А. Волгин. - 2-е изд., стереотип. – М. : Экзамен, 2004. – 736 с.

38.Волошина А. Ю. Пенсионные системы в современном мире: основные тенденции и причины реформирования в странах в различным уровнем

экономического развития / А. Ю. Волошина // Научные труды Вольного экономического общества России. – М. : 2006. – Т. 72. – С. 174–180.

39. Выборных М. В. Генезис и эволюция государственных пенсионных систем / М. В. Выборных // Вестник государственного социального страхования : науч.-информ. издание. – М. : 2004. – №1. – С. 26–29.

40. Гаврилишин Б. Д. Економічна енциклопедія [уклад. : Б. Д. Гаврилишин, С. В. Мочерний, А. О. Усенко]. – К. : Видавничий центр «Академія». – 2001. – Тернопіль, Академія народного господарства. – 2001. – 828 с.

41. Гайдар Е. Т. История пенсий: становление и кризис системы социальной защиты в современном мире [Электронный ресурс] / Е. Т. Гайдар // Вестник Европы. – 2003. – № 9, 10. – Режим доступа к журн. : <http://magazines.russ.ru/vestnik/2003/10/gaid2.html>. 145. – Назва з екрану.

42. Галеева Т. А. Реформирование системы пенсионного страхования в Германии : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.14 «Мировая экономика» / Т. А. Галеева. – Моск. гос. универ. им. М.В. Ломоносова. – М. : 2005. – 21 с.

43. Геренчер Л. Последние новости пенсионной реформы в Венгрии / Л. Геренчер // Пенсия, — 1997, — №11. — С. 63–72.

44. Глущенко В. В. Стан та проблеми інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні в умовах економічної кризи / В. В. Глущенко, І. А. Левченко // Социальная экономика. – 2010. – № 1. – С. 275–282.

45. Гнибіденко І. В. Пенсійна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / І. В. Гнибіденко // Економіка України : Всеукр. щоміс. наук. журнал. – 2007. – № 4. – С. 4–11.

46. Голева О. И. О системе показателей деятельности институциональных инвесторов в регионе / О. И. Голева // Актуальные проблемы функционирования финансового рынка РФ: сб. науч. ст. – Пермь : 2010. – Вып. 6. – С. 10–22.

47. Горюк Н. Пенсійна реформа в Україні: рух до обов'язкової накопичувальної пенсійної системи [Электронный ресурс] – Режим доступа

http://pensions.kuev.ua/files/presentation_roundtable%2018jun2012_ua.pdf. – Назва з екрану.

48.Грызлова А. Обзор зарубежных пенсионных систем / А.В. Грызлова, Е. Яненко // Отечественные записки. – 2005. – № 3. – С. 45–48.

49.Грудзевич У. Я. Регіональні особливості формування і розвитку інфраструктури фінансового ринку : автореф. дис. ... к.е.н. / У. Я. Грудзевич // НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л. : 2002. – 20 с.

50.Гура М. Пенсійна реформа: виклик для України / М. Гура ; за ред. М. Свенчіцкі, І. Чапко, А. Єрмошенко. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 68 с.

51.Гурвич Е. Т. Перспективы российской пенсионной системы / Е. Т. Гурвич // Вопросы экономики : Всеукр. щоміс. наук. журнал. – 2007. – № 9. – С. 78–83.

52.Гурвич Е. Т. Пенсионная политика в долгосрочной перспективе – общий взгляд / Е. Т. Гурвич // Журнал Новой экономической ассоциации : науч. журнал. – 2012. – № 3 (15). – С. 178–180.

53.Гурьева О. Ю. Пенсионное дело: взаимосвязь политико–экономического и институционального подходов : монография / О. Ю. Гурьева. – М. : Дашков и К, 2009. – 272 с.

54.Гурьева О. Ю. Институциональные основы социального страхования / О. Ю. Гурьева // Управление в социальных и экономических системах : материалы V междун. науч.-практ. конф. – Пенза : РИО ПГСХА, 2007. – С. 19–20.

55.Гутник В. Пенсионная реформа в Германии / В. Гутник, А. Зимаков // Современная Европа. – 2001. – № 2. – С. 49–60.

56.Гущак А. В. Проблеми державного регулювання недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Гущак, О. О. Прутська. – Режим доступу: <http://intkonf.org/2008/12>. – Назва з екрану.

57.Далимов Р. Мировой опыт реформирования пенсионных систем и его использование в условиях переходной экономики / Р. Далимов. – М. : Право, 2007. – 321 с.

58.Данилюк О. І. Теоретическая сущность понятий «пенсия» и «пенсионное обеспечение» / О. І. Данилюк // Науковий вісник НЛТУ України : наук. період. журнал. – 2012. – Вип. 22. – С. 256–261.

59.Даценко В. В. Роль пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення / В. В. Даценко // Наукові праці НДІ. – 2002. – №3. – С. 97–104.

60.Дегтярь Л. С. Мировой опыт пенсионных реформ и реформирование пенсионной системы в России. [Електронний ресурс] / Л. С. Дегтярь // Аналит. вестн. Совета Федерации ФС РФ. – 2002. – № 33(189). – Режим доступа : http://www.budget.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2002/VSF_new20080214155555/VSF_NEW200802141555_p_006.htm. – Назва з екрану.

61.Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз-2050: проект фінанс. ЄС, співфінанс. та виконується ПРООН. – К. : Аналіт.-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.

62.Динь І. М. Угорський досвід реалізації пенсійної реформи: можливості для України / І. М. Динь // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2008. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 330–336.

63.Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку / Т. О. Дідковська // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 253–257.

64.Дорош Е. Украине важен второй уровень пенсионной системы / Е. Дорош, А. Нечай // Пенсионный курьер. – 2009. – 24 июля. – № 30. – С. 4.

65.Дубіна М. В. Удосконалення класифікації фінансових посередників в Україні / М. В. Дубіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vcndtu/Ekon/2009_39/25.htm

66.Європейський кодекс соціального забезпечення [Електронний ресурс] : Кодекс, Міжнародний документ. від 16.04.1964. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_329. – Назва з екрану.

67.Єлагін В. П. Сучасна парадигма розбудови соціальної держави в Україні : монографія / В.П. Єлагін – Х : Вид-во ХарРі НАДУ «Магістр», 2011. – 244 с.

68. Єлагін В. П. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку соціальної держави : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 «Теорія та історія держ. упр.» / Єлагін Віктор Павлович – К. : 2014. – 39 с.

69. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

70. Енциклопедія державного управління у 8-ми томах. / Нац. акад. держ. упр. При Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В.М. Князєв (співголова), І.В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.

71. Енциклопедія державного управління у 8-ми томах / Нац. акад. держ. упр. При Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – 2011. – 692 с.

72. Енциклопедія державного управління у 8-ми томах. / Нац. акад. держ. упр. При Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 3: Історія державного управління / наук.-ред. колегія : А. М. Михненко (співголова), М. М. Білінська (співголова) та ін. – 2011. – 408 с.

73. Енциклопедія державного управління у 8-ми томах. Том 4: Галузеве управління / наук.-ред. колегія : М.М. Іжа (співголова), В.Г. Бодров (співголова) та ін. – Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. 2011. – 648 с.

74. Ермаков Д. Н. Пенсионные системы западных стран: особенности и отличия / Д. Н. Ермаков // Человек и труд : наук.-практ. журнал. М. : Человек и труд, 2011. – №10. – С. 35–38.

75. Ермилов В. Очерк истории медицинского страхования и страховой медицины на юге Украины [Електронний ресурс] / В. Ермилов. – Режим доступу: <http://www.medicine.ck.ua/?p=28>. – Назва з екрану.

76.Ермолаев И. П. Свод законов Киевской Руси : учеб пособ. / И. П. Ермолаев, Р. Г. Кашафутдинов. – Казань : КГУ, 1985. – 89 с.

77.Ерошенков С. Г. Переход к накопительной пенсионной системе в России : диссертация на соискание ученой степени док. эконом. наук по специальности 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / С. Г. Ерошенков. – М. : АНХ, 2002. – 350 с.

78.Женчик О. В. Розвиток пенсійного забезпечення та його вплив на економіку України на основі європейського досвіду [Електронний ресурс] / О. В. Женчик. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/7831/1/41.Pdf>. – Назва з екрану.

79.Жернаков В. В. Диференціація пенсійного забезпечення та перспективи законодавчого регулювання соціальної політики в Україні / В. В. Жернаков // Вісн. Акад. праці і соц. відносин ієдер. проф. України : наук. зб. – К. : Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2006. – № 4(37). – С. 20–27.

80.Загорський В. Концептуальні засади державної соціальної політики [Текст] / В. Загорський, Г. Лопушняк // Ефективність державного управління [Текст] : зб. наук. пр. – Вип. 21 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – С. 13–20.

81.Загорулько І. Б. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / І. Б. Загорулько // Національний лісотехнічний університет України : наук. період. журнал. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2005. – Вип. 15.4. – С. 372–379.

82.Зайчук Б. О. Пенсійний фонд України. Організаційно–правові та соціально-економічні засади функціонування / Б. О. Зайчук, О. Б. Зарудний, С. Б. Березіна, В. Т. Александров. – Київ : АВТ, 2006. – 284 с.

83.Звіт Рахункової палати України про результати аналізу формування та використання бюджету ПФУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16727325;jsessionid=6187D81FAEA4A846A2AB740640200244>. – Назва з екрану.

84.Звітність недержавних пенсійних фондів (2005-2011 рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/732>. – Назва з екрану.

85.Зотов В. В. Институциональные проблемы реализации системных функций экономики / В. В. Зотов, В. Ф. Пресняков, В. О. Розенталь // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 53–61.

86.Иншаков О. В. Институты – ключ к пониманию экономических институтов / О. В. Иншаков, Д. П. Фролов // Экономическая теория. – 2011, № 1. – С. 52–62.

87.Інформаційно-аналітична довідка Про деякі параметри соціального (пенсійного) забезпечення в світі [Електронний ресурс]: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. – К. : 2010. – 9 с. – Режим доступу: http://brc.undp.org/ua/img/publications/Dovidka_Social_payment_MLSP.pdf. – Назва з екрану.

88.Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua>. – Назва з екрану.

89.Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян України / А. А. Казанчан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 3 (62). № 1. 2010. – С. 142–149.

90.Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // Антология экономической классики, – М. : Эконов, 1993. – 349 с.

91.Клейнер Г. Б. Системно-интеграционная теория предприятия и эволюционный подход: доклад на VI Международном Симпозиуме по эволюционной экономике / Г. Б. Клейнер. – Пущино : Центральный экономико-математический институт РАН, 2005 – 15 с.

92.Коваль О. П. Огляд законопроектів щодо концептуальних засад запровадження накопичувальної пенсійної системи / О. П. Коваль // Вісник пенсійного фонду України, 2015, № 6 (156). – С. 6-11.

93.Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 240 с.

94. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 208 с.

95.Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрану.

96.Концепція соціального забезпечення населення України : постанова Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року № 3758-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mlsp.gov.ua/ladour/control/uk/publish/article%3Bjsessionid=436C042474BD31ACF95C386454562D5B?art_id=36166&cat_id=36 114 – Назва з екрану.

97.Концепція розвитку Інформаційно-аналітичних систем Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kontzeptziya-rosvytku-informatziyino-analituchnuh-sistem-pensiinogo-fondu-Ukrajinu> – Назва з екрану.

98.Корнаи Я. Путь к свободной экономике: страстное слово в защиту экономических преобразований / Я. Корнаи. – М. : Экономика, 1990. – 259 с.

99.Королевська Н. К. Стара нова пенсійна реформа / Н. К. Королевська // Економічна правда. – 2011. – № 6. – 19 с.

100.Котликофф Л. Пенсионная система перед бурей / Л. Котликофф, С. Бернс. – М. : Букинист, 2008. – 352 с.

101.Кравченко С. О. Теоретико-методологічні засади здійснення державно-управлінських реформ : Автореферат доктора наук з держ. управління, спец. 25.00.01 – теорія та історія державного управління / Кравченко Сергій Олександрович – К. : НАДУ, 2010. – 36 с.

102.Кремень В. М. Фінансові конгломерати в системі фінансових посередників / В. М. Кремень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/pprbsu/texts/2009_25/25.1.32.pdf – назва з екрану.

103. Криклій В. А. Періодизація становлення національних систем пенсійного забезпечення західних країн [Електронний ресурс] / В. А. Криклій. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Economics/59630.doc.htm. – Назва з екрану.

104.Кульков Ю. А. Формування збалансованої системи пенсійного забезпечення / Ю. А. Кульков, Р. Б. Тяг // V Міжнародна науково-практична конференція аспірантів, молодих учених та науковців «Проблеми та перспективи розвитку регіональної ринкової економіки» – КІДУЕП, К. : 2010. – С. 22–24.

105.Куценко В. В. Пенсионное обеспечение в России: история, состояние и перспективы : текст лекций / В. В. Куценко, С. В. Ровбель. – Новосибирск : НГЗУ, 1996. – 46 с.

106.Лаврухіна Н. О. Шляхи вдосконалення державного управління системою пенсійного забезпечення / Н. О. Лаврухіна // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 2. – С. 37–44.

107. Левченко І. А. Зарубіжний досвід діяльності систем пенсійного забезпечення та можливості його використання в українських умовах / І. А. Левченко // Інвестиції: практика та досвід : наук. фах видання. К. : 2012. – № 8 – С. 79–82.

108.Левченко І. А. Недержавне пенсійне забезпечення як складова частина соціально орієнтованої моделі національно-економічного розвитку України / І. А. Левченко // Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни : матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (Макіївка, 16-17 лют. 2011 р.) / Макіївськ. економ.-гуманит. універ. – Макіївка : Макіївський економічно-гуманітарний інститут, 2011. – Т. 2. – С. 166–167.

109.Левченко І. А. Формування та використання коштів недержавних пенсійних фондів в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук :

спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / І. А. Левченко; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків : 2013. – 215 с.

110.Линдюк О. А. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства / О. А. Линдюк [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-4-38.pdf>. – Назва з екрану.

111.Лібанова Е. М. Підвищення пенсійного віку: необхідність чи вигадка лібералів? / Е. М. Лібанова // Людина і політика. – 2000. – № 6. – С. 54–61.

112.Логінов О. Механізм охорони та захисту права військовослужбовців на пенсійне забезпечення / О. Логінов, О. Полонська // Підприємництво, госп-во і право : загальноукр. наук.-практ. господ.-правов. журнал. – К. : 2008. – № 7. – С. 79–82.

113.Лондар С. Л. Вплив фактора вікової структури населення на збалансованість пенсійної системи у довгостроковому періоді. / С. Л. Лондар, В. Й. Башко // Фінанси України – 2011. – № 10. – С. 44–58.

114.Лопаків В. С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Лопаків // Інтелігенція і влада : наук. зб. / Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса. : 2011. – Вип. 22 Сер.: Історія. – С. 132–138.

115.Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу / Р. П. Луцький // Університетські наукові записки : наук. фах. видання Хмельницького університету управління та права. – Хмельницький, 2005. – № 4 (16). – С. 176–179.

116.Макаренко О. М. Державне управління пенсійним забезпеченням осіб похилого віку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 – механізми державного управління / О. М. Макаренко; Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Х. : 2009. – 20 с.

117.Мак Таггарт Г. Досвід реформування пенсійної системи у країнах Східної Європи та СНД у порівнянні з проведенням пенсійної реформи в Україні

[Електронний ресурс] / Г. Мак Таггарт. – Режим доступу : www.pension.kiev.ua/files/dosvid-porivn-Ukr.pdf. – Назва з екрану.

118.Малева Т. М. Пенсионная реформа в России: история, результаты, перспективы : аналит. доклад / Независимый институт социальной политики. / Т. М. Малева, О. В. Синявская. – М. : Поматур, 2005. – 268 с.

119.Мальований М. Історичний розвиток системи пенсійного забезпечення в світі / М. Мальований // Економіка АПК : наук.-вироб. журнал. – К. : 2005. – №3. – С. 31–36.

120.Мальований М. І. Розвиток пенсійного страхування сільського населення: дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. І. Мальований. – Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» Української академії аграрних наук. – Київ. : 2007. – 203 с.

121.Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения / Т. Мальтус // Антология экономической классики: В 2 т. – М. : МП «Эконов», 1993. – Т. 2. – С. 5–134.

122.Малюга Л. Ю. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : монографія / Л. Ю. Малюга. – К. : Хай-ТЕК Прес, 2013. – 264 с.

123.Малютина Н. Н. Развитие системы пенсионного обеспечения в зарубежных странах / Н. Н. Малютина // Труд за рубежом : науч.-аналит. журнал. – М. : 2005. – № 3. – С. 104–106.

124.Медведчук О. О. Реформування системи пенсійного забезпечення в Україні / О. О. Медведчук // Економіка & держава : наук. фах видання. – К. : 2009. – №3. – С. 58–60.

125.Мелешко О. В. Історіографія виникнення сучасної системи пенсійного забезпечення як виду соціального захисту населення / О. В. Мелешко // Вісник СНАУ. Серія «Економіка та менеджмент» : наук. журнал. – Суми, 2008. – Вип. 12/1 (33). – С. 115–120.

126.Мельніков С.А. Розвиток системи пенсійного страхування України в контексті інформаційної економіки / С. А. Мельніков // Науковий економічний журнал «Актуальні проблеми економіки» – ВНЗ «Національна академія управління». – 2008. – №5 (83). – С. 231–237.

127.Михалкина Е. В. Принципы, механизмы и эффекты современной системы пенсионного обеспечения / Е. В. Михалкина, С. А. Писанка // Terra economicus : науч. журнал. – Ростов : 2013. – Том 11. – № 3. – С. 54–63.

128.Міжнародний пенсійний вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/newsletter_issue15_mar2010_ua.pdf. – Назва з екрану.

129.Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи / О. Морозова // Вісник пенсійного фонду України : інформ.-аналіт. журнал. – К. : 2004. – № 12. – С. 17–19.

130.Мосейко В. В. Генезис пенсионных систем как проявление социальной функции государства [Електронний ресурс] / В. В. Мосейко. – Режим доступу : www.rusrand.ru/Doklad5/Moseiko.pdf. – Назва з екрану.

131.Москаленко О. В. До питання про правові витoki соціального страхування населення в Україні / О. В. Москаленко // Вісник Національної академії правових наук України: наук. фак. видання. – Х : 2014. – № 2 (77). – С. 81–90.

132.Москаленко О. В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки : монографія / О. В. Москаленко. – Х. : Юрайт, 2013. – 400 с.

133.Надточій Б. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект / Б. Надточій, В. Яценко // Україна: аспекти праці : некомерційне фахове видання. – К. : 2000. – №1. – С. 8–15.

134.Надточій Б. Пенсійне страхування в Україні: історичний аспект [Електронний ресурс] / Б. Надточій, В. Яценко // Інтернет-журнал про

страхування «Соціальний захист». – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public>. – Назва з екрану.

135.Назаров В. Будущее пенсионной системы: параметрические реформы или смена парадигмы? / В. Назаров // Вопросы экономики : науч.-практ. журнал. – 2012. – № 9. – С. 67–87.

136.Назарова Г. В. Нова пенсійна система в Україні / Г. В. Назарова, С. Ю. Гончарова, О. О. Тарасенко. – Х. : Ксилон, 2008. – 228 с.

137.Нарожна Н. І. Доходи пенсійного фонду: оптимізація формування та резерви зростання / Н. І. Нарожна // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля : наук. журнал. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2013. – № 16. – С. 145–149.

138.Неліпович О. В. Посилення ролі накопичувальної складової як основний напрям реформування пенсійної системи України / О. В. Неліпович // Вісник Хмельницького національного університету : наук. журн. – Хмельницьк : 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 65–68.

139.Нікітчина О. В. Реформування пенсійної системи України в аспекті зарубіжного досвіду / О. В. Нікітчина // Економіка. Управління. Інновації : електр. наук. фах. видання. – 2009. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/rui/2009/1/09novszn.pdf>. – Назва з екрану.

140.Новиков А. А. Эволюция пенсионной системы России : автореф. дис. на соиск. науч. спени док. эконом. наук : спец. : 08.00.01 «Экономическая теория» / А. А. Новиков; Рос. эконом. акад. им. Г. В. Плеханова. – М. : 2008. – 44 с.

141.Новиков А.А. Особенности эволюции зарубежных пенсионных систем / А. Новиков // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 5. – С. 65–72.

142.Новікова І. В. Принципи побудови ефективних корпоративних пенсійних програм в Україні // І. В. Новиков / Економічна система України: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21-22

жов. 2005 р.) / Львів. нац. універ. ім. Івана Франка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – С. 249–250.

143.Новый энциклопедический словарь / Под ред. М. В. Белопольского. – М. : Экзамен, 2005. – 893 с.

144.Норт Д. К. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. К. Норт // М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 190 с.

145.О Концепции реформы системы пенсионного обеспечения в республике Беларусь и плане по реализации ее основных положений [Электронный ресурс] : постановление Совета Министров Республики Беларусь от 17 апреля 1997 г. № 349, Минск. – Режим доступа : <http://pravo.ltonevsky.org/bazaby11republic540/next540.htm>. – Назва з екрану.

146.О мерах по дальнейшему повышению материальной заинтересованности трудоспособных пенсионеров по старости в продолжении работы после назначения пенсии [Электрон. ресурс] : постановление Совета Министров СССР № 995. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7223.htm. – Назва з екрану.

147.О минимальных нормах социального обеспечения [Электронный ресурс] : конвенция Международной Организации Труда от 4 июня 1952 г. №102. – Режим доступа : <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convl02.htm>. – Назва з екрану.

148.О пенсионном обеспечении граждан СССР [Электронный ресурс] : закон СССР от 15.05.1990 г. – Режим доступа : <http://docs.cbtd.ru/document/901700237>. – Назва з екрану.

149.О первоочередных мерах по переходу к рыночным отношениям : указ Президента Союза ССР от 04.10.90 г. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_523.htm. – Назва з екрану

150.О профессиональном пенсионном страховании : закон Республики Беларусь от 05.01.2008 № 322-З [Электронный ресурс].– Режим доступа :

http://www.ssf.gov.by/priside/prof_insurance/norm_doc/lawpps/~page__m17=1~news__m17=262. – Назва з екрану.

151. О трудовых пенсиях в Российской Федерации : федеральный закон от 17.12.2001 № 173-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34447. – Назва з екрану.

152. Об обязательном пенсионном страховании в Российской Федерации : Федеральный закон от 15.12.2001 № 167-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34447. – Название с экрана.

153. Оверчук В. С. Історичний аспект розвитку пенсійної системи в Україні [Електронний ресурс] / В. С. Оверчук, Є. В. Калюга. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe. – Назва з екрану.

154. Огляд світового досвіду запровадження пенсійних реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article;jsessionid=E0163150BDEC5F2C1B48BC1F14D20A51?art_id=94986&cat_id=99092. – Назва з екрану.

155. Окле́й І. В. Страховий стаж, його зміст та значення в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування / І. В. Оклей // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр.. – К. : 2006. – Вип. 32. – С. 332–338.

156. Ольсевич Ю. О специфике экономических институтов социальной сферы : (теоретический аспект) / Ю. Ольсевич, В. Мазарчук // Вопросы экономики. – 2005, № 5. – С. 50–64.

157. Опарін В. Фінансова інфраструктура ринкової економіки: концептуальні підходи / В. Опарін, С. Львовчкін, В. Федосов // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 57–71.

158. Орел М. Накопительная система: время дискуссий / М. Орел // Пенсионный курьер. – 2010. – 14 мая. – № 20. – С. 3–5.

159.Орлова И. Ю. Субъекты экономического поведения в пенсионной системе / И. Ю. Орлова // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2014. – № 6. – С. 313–317.

160.Орловський О. Я. Правова природа пенсії як основного виду соціального забезпечення / О. Я. Орловський // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту: Правознавство: зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 273. – С. 63–66.

161.Оробчук М. Управління процесами формування коштів пенсійного фонду України / М. Оробчук, В. Зеленко, Н. Зеленко // Вісник Львів. ун-ту. Серія екон. – Львів : 2008. – Вип. 39. – С. 363–369.

162.Особова О. Актуальне інтерв'ю. На Луганщині лише 0,5% жителів беруть участь у пенсійних накопичувальних програмах [Електронний ресурс] / О. Особова // Українське національне інформаційне агентство. Пенсійна реформа. – Режим доступу : <http://pension.ukrinform.ua>. – Назва з екрану.

163.Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні 2004 года : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец. 08.09.01 «Демографія, економ. праці, соц. економ. і політ.» / М. М. Папієв ; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. – К. : 2004. – 22 с.

164.Пенсійний фонд України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/index>. – Назва з екрану.

165.Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://NPF_Iriv.2015.pdf. – Назва з екрану.

166.Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Відомості Верховної Ради України від 2011, № 13–14, № 15–16, № 17, ст.112. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. – Назва з екрану.

167.Приходченко Л. Л. Принципи державного управління як теорія та забезпечення ефективності [Електронний ресурс] / Л. Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С. 50-59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_2_8. – Назва з екрану.

168.Про акціонерні товариства: закон України від 17.09.2008 № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514/08> – Назва з екрану.

169.Про внесення змін до Закону України «Про збір на обов’язкове державне пенсійне страхування: закон України від 22.10.98 № 208-XIV. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1093>. – Назва з екрану.

170.Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс] : закон України від 28.12.2014 № № 76-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2857-17>. – Назва з екрану.

171.Про господарські товариства : закон України від 19.09.1991 № 1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-17>. – Назва з екрану.

172.Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців: закон України від 04.11.2012 № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=755-15>. – Назва з екрану.

173.Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс] : закон України від 30.10.2003 № 1058-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15>. – Назва з екрану.

174.Про затвердження Положення про медикосоціальну експертизу (МСЕК)”; Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, які надають право на пенсію за віком (старості) на пільгових умовах: закон України від 09.07.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.

175.Про затвердження заходів щодо реалізації Послання Президента України Л.Д. Кучми до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України» на 2001-2004 роки [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету

Міністрів України від 14.12.2001 № 583-р. – Режим доступу : <http://socinform.vn.ua/nra.htm>. – Назва з екрану.

176.Про затвердження Змін до Порядку формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] : постанова Правління Пенсійного фонду України від 22.07.2013 № 12-1. – Режим доступу: www.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

177.Про затвердження Критеріїв оцінки фінансового стану недержавного пенсійного фонду [Електронний ресурс] : розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України від 27.06.2006 № 5945.. – Режим доступу : http://www.finger.kirv.ua/download/fsr_5945_27jun2006.pdf . – Назва з екрану.

178.Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : закон України від 08.07.2011 № 3668-VI // Офіційний вісник ВР України. – 2011. – № 71 – С.11–14.

179.Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] : закон України від 07.11.2012 № 2464-VI. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17>. – Назва з екрану.

180.Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 13.12.1991 № 1977-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15>. – Назва з екрану.

181.Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс] : указ Президента України від 12.03.2013 № 128/2013. – Режим доступу: www.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

182.Про невідкладні заходи щодо погашення заборгованості з виплати пенсій : указ Президента України від 31.08.98 р. № 957 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/957/98>. — Назва з екрану.

183.Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47-48. — Ст. 376.

184. Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 03.04.1998 № 291/98/. — Режим доступу: www.rada.gov.ua. — Назва з екрану.

185.«Про організацію формування та обігу кредитних історій» : закон України від 01.10.2011 № 1788-XII. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1788-12>. — Назва з екрану.

186.Про пенсійне забезпечення [Електронний ресурс] : закон України від 01.10.2011 № 1788-XII. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1788-12>. — Назва з екрану.

187.Про передачу органам Пенсійного фонду України функцій з призначення і виплати пенсій деяким категоріям громадян [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 № 22/. — Режим доступу: www.rada.gov.ua. — Назва з екрану.

188.Про підвищення рівня соціального захисту ветеранів війни та деяких інших осіб, яким виповнилося 100 і більше років [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2012 № 908. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/908-2012-%D0%BF>. — Назва з екрану.

189.Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 23.11.2011 № 1210. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1210-2011-%D0%BF>. — Назва з екрану.

190.Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 28.12.2011 № 1381. — Режим

доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1381-2011-%D0%BF>. – Назва з екрану.

191.Про підвищення рівня соціального захисту населення [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2012 № 327. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1048.131.0>. – Назва з екрану.

192.Про проведення у Львівській області експерименту з призначення та виплати пенсій органами Пенсійного фонду України : указ Президента України від 20.10.1998 р. № 1156. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1156/98>. — Назва з екрану.

193.Про створення Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.1992 № 39. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.

194.Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.10.2009 № 1224-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1224-2009-%F0>. – Назва з екрану.

195.Про схвалення Стратегії розвитку пенсійної системи : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2005 р. № 525. – Офіційний вісник України, 2005, № 51, ст. 3205.

196.Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР [Електронний ресурс] : постанова Ради Міністрів Української РСР від 11.02.1991 № 25. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/25-91-%D0%BF>. – Назва з екрану.

197.Про цінні папери та фондовий ринок : закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>. – Назва з екрану.

198.Рад Н. С. Пенсионная система и исследовательский потенциал современной науки: актуальные аспекты / Н. С. Рад // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ. – 2014. – № 6;

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://fund-issled-intern.esrae.ru/6-89>. . — Назва з екрану.

199.Райзер М. Чому Україні потрібно негайно реформувати пенсійну систему? [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244057350. — Назва з екрану.

200.Райта Ю. В. Роль недержавних пенсійних фондів у інвестиційному процесі / Ю. В. Райта // Фінансова сфера та її роль у зростанні конкурентних переваг національних економік : матеріали наук.-практ. конф.. — Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2009. — Ч. 1. — С. 490–494.

201.Результати опитування українців про пенсійну реформу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=245&Item. — Назва з екрану.

202.Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / М.Б. Ріппа // Світ фінансів. — 2007. — №1 (10). — С. 45–49.

203.Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка та інш. ; за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. — Тернопіль : ТНЄУ, 2013. — 350 с.

204.Розвиток пенсійних систем країн Східної Європи [Електронний ресурс] // Цінні папери України. — 2009. — № 11 (553). — 19 берез. — Режим доступу : http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=553&pub=3941. — Назва з екрану.

205.Роик В. Эволюция пенсионных систем: мировые тенденции и опыт России / В. Роик // Человек и труд. — 2008. — № 8, 9. — С. 45–52.

206.Роик В.Д. Пенсионная система России: вызовы XXI века и пути модернизации / В. Роик. — СПб. : Питер, 2012. — 374 с.

207.Романенко Є. Реформування пенсійного забезпечення на досвіді Угорщини / Є. Романенко // Персонал. — 2005. — № 2. — С. 82–86.

208.Романченко В. С. Сравнительный анализ международного опыта развития пенсионных систем / В. С. Романченко // Вестник Международного института экономики и права. – 2015. – № 3 (20) – С. 58–73.

209.Россет Э. Продолжительность человеческой жизни / Э. Россет. – М. : Прогресс, 1981. – 383 с.

210.Рудик В. К. Особливості формування інституціональної структури загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування в Україні / В. К. Рудик // Бизнес информ : наук. журнал. – Х. : 2013. – № 4. – С. 38–42.

211.Румянцева С. Реформування пенсійної системи України [Електронний ресурс] / С. Румянцева. – Режим доступу : http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=717&pub=5. – Назва з екрану.

212.Рябиченко А. В. Междисциплинарный анализ развития пенсионной системы Швеции / А. В. Рябиченко // Демоскоп Weekly, 2012. – № 511–512, 21мая – 3 июня. С. 43-48.

213.Сандлер Д. М. Огляд сучасних систем пенсійного забезпечення / Д. М. Сандлер // Економіка та держава : наук. фак. видання. – К. : 2007. – № 12. – С. 92–94.

214.Свенчіцкі М. Виправлення пенсійної системи / М. Свенчіцкі. – Дзеркало тижня №17(797) за 30 квітня-4 травня 2010 р. – С. 32-41.

215.Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (1991-2016 р.). // Офіційний сайт Державної служби статистики України (розділ «Статистична інформація. Соціальне забезпечення») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.

216.Сікора В. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення «Нового Консенсусу» і теорії про «Соціальний Капітал» [Електронний ресурс] / В. Сікора. – Режим доступу : <http://spilka.us.org.ua/library/sikora.html>. – Назва з екрану.

217.Сільченко С. Правове регулювання пенсійної реформи // С. Сільченко // Підприємництво, госп-во і право : наук.-практ. госп.-правов. журнал. – К. : 2010. – № 10. – С. 141–143.

218.Синявская О. В. История пенсионной реформы в России [Електронний ресурс] / О. В. Синявская. – Режим доступу : <http://devoscope.ru/weekly/2012/0511/analit02.php>. – Назва з екрану.

219.Сирота И. М. Все о пенсиях, пособиях, социальной защите граждан Украины (научно–практический комментарий и сборник нормативных актов) / И. М. Сирота. – 5-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Одиссей, 2004. – 704 с.

220.Скоробагатько А. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників / А. В. Скоробагатько. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова, 2006. – 161 с.

221.Скуратівський В. А. Соціальна політика : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. - К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 365 с.

222.Современный словарь иностранных слов ; под редакцией Л. П. Крысина. – М. : Изд-во Советская энциклопедия, 2012. – 416 с.

223.Соловьев А. К. Актуарное обоснование совершенствования пенсионной системы / А. К. Соловьев // SPERO: Социальная политика: экспертиза, рекомендации, обзоры. – М. : 2006. – № 4. – С. 24–43.

224.Соловьев А. К. Пенсионная реформа: иллюзии и реальность : учеб. пособ. / А. К. Соловьев. – М. : Издательство РАНХиГС, 2011. –296 с.

225.Сорокина Л. В. Институциональные аспекты пенсионной реформы в Украине [Электронный ресурс] / Л. В. Сорокина, А. В. Гурнак. – Режим доступа : <http://www.ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/27197>. – Назва з екрану.

226.Стецюк Т. Новації пенсійного забезпечення в Україні / Т. Стецюк // Страхова справа. – 2012. – № 2. – С. 51–53.

227.Стопчак А. Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні / А. Ю. Стопчак // Вісник Хмельницького

національного університету: наук. журн. – Хмельницьк : 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 60–64.

228. Стратегія модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2016 р. № 672-р. – Режим доступу : www.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

229. Стратегія розвитку пенсійної системи [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.12.2005 № 525-р. – Режим доступу : www.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

230. Стратегія Сталого розвитку «Україна-2020» : указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5.

231. Сурмін Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие / Ю. П. Сурмін. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.

232. Теоретико-методологічні засади державного управління: формування понятійного апарату : метод. рек. / авт. кол. : В. В. Корженко, В. В. Говоруха, О. Ю. Амосов та ін. ; за заг. ред. В. В. Корженка. – К. : НАДУ, 2009. – 56 с.

233. Тищенко О. В. Соціально-правові аспекти реалізації пенсійної реформи в Україні та країнах Європейського Союзу : монографія / О. В. Тищенко, Є. Ф. Томін. – К. : Обрії, 2009. – 186 с.

234. Ткач О. Й. Уроки пенсійної історії / О. Й. Ткач // Пенсія. – 2005. – № 3. – С. 32–34.

235. Толуб'як В. С. Державна політика пенсійного забезпечення: сутність та функції / В. С. Толуб'як // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. ХарПІ НАДУ. – Х. : ХарПІ НАДУ – Магістр. – 2009. – № 4 (27). – С. 232–238.

236. Толуб'як В. С. Трансформація фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні : Дис... докт. наук з держ. управл.: 25.00.02 / Толуб'як Віталій Семенович. – НАДУ при Президентові України. К. : 2012. – 469 с.

237.Толуб'як В. С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення : монографія / В. С. Толуб'як. – Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2011. – 336 с.

238.Трубич С. Ю. Формування системи соціального страхування / С. Ю. Трубич, В. С. Швець // Фінанси України : науч.-теорет., інф.-практ. журнал. – К. : 2000. – № 2. – С. 110–115.

239.Тулебаев Е. Б. Организация и экономическая эффективность работы пенсионных фондов [Электронный ресурс] / Е. Б. Тулебаев. – Режим доступа: <http://fan-5.ru/na5/1278.php>. – Назва з екрану.

240.Уайтхауз Э. Пенсионная панорама. Пенсионные системы 53 стран Пер. с англ. / Э. Уайтхауз. – М. : Издательство «Весь Мир», 2008. – 224 с.

241.Филимонова И. В. Пенсионная система Российской Федерации: стратегические проблемы и направление развития : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. экон. наук спец. : 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / И. В. Филимонова ; Акад. труда и соц. отношений. – М. : 2012. – 20 с.

242.Філіпчук П. В. Системи пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду [Електронний ресурс] / П. В. Філіпчук. – Режим доступу: http://www/academy/gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf. – Назва з екрану.

243.Фролов Д. Институциональная эволюция постсоветского институционализма / Д. Фролов // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 12–21.

244.Харлашин Ф. О. Международный опыт организации финансового механизма пенсионных систем и его применение в России / Ф. О. Харлашин // Финансы и кредит, 2010. – № 9 (393). – С. 75-81.

245.Хаустов Ю. И. Общественные фонды потребления в системе производственных отношений социализма / Ю. И. Хаустов. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1984. – 336 с.

246.Хить Л. В. Комплексная оценка эффективности пенсионной системы как приоритетное направление социально-экономической политики России / Л. В. Хить // Теория и практика общественного развития : міжнар. науч. журнал. – Краснодар : 2011. – № 2. – С. 271–275.

247.Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М. : 2003. – 548 с.

248.Хольцман Р. Обеспеченная старость в XXI веке: Пенсионные системы и реформы – Режим доступа :__http://siteresources.worldbank.org/INTRENSIONS/Resources/Old_Age_Inc_Supp_Full_rus.pdf – Назва з екрану.

249.Хуторян Н. М. Нова пенсійна реформа чи наступ на пенсійні права громадян України? / Н. М. Хуторян // Правова держава : наук. журнал. –Одеса : 2011. – Вип. 22. – С. 311–316.

250.Хуторян Н. М. Пенсійні правовідносини в Україні : монографія / Н. М. Хуторян та ін. ; відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна. – К. : Юрид. думка, 2013. – 276 с.

251. Хуторян Н. М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Н.М. Хуторян, М.М. Шуміло, М.П.Стадник. – К. : Ін Юре, 2012. – 540 с.

252.Чернявська О. В. Класифікація національних моделей пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / О. В. Чернявська, О. А. Горбунова. // Економіка та держава: наук. фах. видання. – К. : 2013. – № 2. – С. 38–43.

253.Четыркин Е. М. Пенсионные фонды. Зарубежный опыт для отечественных предприятий, актуарные расчеты / Е. М. Четыркин. – М. : 2003. – 100 с.

254.Шапиро Р. Прогноз на будущее / Р. Шапиро ; пер. с англ. М. Жуковой. – М. : АСТ МОСКВА, 2009. –125 с.

255.Шатохин И. Г. Институциональная концепция реформирования пенсионной системы: Монография / И. Г. Шатохин. – Ярославль : ЯрГУ, 2006. – 192 с.

256.Шевчук Н. В. Сучасний стан фінансового забезпечення пенсійної системи України в умовах реформування / Н. В. Шевчук // Вісник ОГУ ім. І.І. Мечнікова : зб. наук. праць. – Одеса : 2014. – Том 19. – Вип. 2/5. – С. 233–236.

257.Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення : монографія / А. А. Ширант. – К. : ДІА, 2012. – 192 с.

258.Шумило М. М. Современное состояние пенсионного законодательства в Украине / М. М. Шумило // Социал. и пенс. право. – 2011. – № 4. – С. 38–40.

259.Экономика и право: словарь-справочник / Л. П. Кураков, В. Л. Кураков, А. Л. Кураков. – М. : Вуз и школа. 2004. – 567 с.

260. Экономико-математическая модель системы общеобязательного государственного пенсионного страхования / Г. Бондарчук, В. Середа, С. Шеметов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : data/upload/file/ EkMod-1.pdf. – Назва з екрану.

261.Юрах В. М. Історіко-правовий аналіз страхування / В. М. Юрах // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Юрид. л-ра, 2005. – С. 165–172.

262.Якимів А. І. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец. : 08.01.01 «Економічна теорія»/ А. І. Якимів ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів : 2004. – 246 с.

263.Якимова Л. П. Еволюція пенсійної системи України / Л. П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2010. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 37–46.

264.Якушев Е. Л. Основные тенденции развития негосударственных пенсионных фондов в Российской Федерации [Электронный ресурс] / Е. Л. Якушев. – Режим доступа : <http://www.pension reform /pensi.> – Назва з екрану.

265.Ярошенко О. М. Недержавні пенсійні фонди як професійні учасники інвестування інноваційного розвитку України / О. М. Ярошенко // Актуальні

питання правового регулювання інвестиційних відносин. – К. : Ред. журн. «Право України». – С. 138–158.

266. Яшник Г. Л. Зарубіжний досвід реформування системи пенсійного забезпечення / Г. Л. Яшник // Державне управління : теорія та практика : електр. наук. фах. журнал. – 2011. – № 1. – С. 1–9.

267. Aaron G. Assessing the sustainability of pension reforms in Europe Centre for Analysis of Social Exclusion September 2010. London School of Economics.

268. Abel Smith, Brian. The Beveridge report: Its origins and outcomes. International Social Security Review. –1992. – 45#1- 2. – pp 5–16.

269. Adverting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth. World Bank Policy Research Report. 1994.

270. Barr N., Diamond P. (2006). The economics of pensions. Oxford review of economic policy. – Vol. 22. – № 1. – P. 15–39.

271. Barr N. Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy Choices // International Social Security Review. 2002. – Vol. 55. – N 2. – P. 3–36.

272. Cote R. The Countries With The Best Pension Systems In The World / R. Cote // <http://www.therichest.com/business/economy/the-countries-with-the-best-pension-systems-in-the-world/3/> December 5, 2013.

273. Croatian pension system: past, present and future [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rba.hr/documents/10279/548508/Croatian+Pension+System-past,%20present+and+future.pdf/c011035e-14fd-4886-a1a1-b7a88b6e5fd8>. – Назва з екрану.

274. Gora M. Reintroducing International Equilibrium: Key Concepts and the Example of the New Polish Pension System // William Davidson Working Paper, 2004.–N574.

275. Hirschman A. The Strategy of Economic Development. New Haven, 1958. 568 p.

276. Holzmann, Robert, and Edward Palmer, eds. 2005. Pension Reform through NDCs: Issues and Prospect for Non-Financial Defined Contribution Schemes. Washington, DC: World Bank.

277.Marioni P. Accroître l'emploi des seniors: Entre volontés et difficultés / P. Marioni // Premières synthèses. – P. : 2005. – № 4. – P. 335–341.

278.Palmer E. (2000). The Swedish Pension Reform Model – Framework and Issues // SP Discussion paper. № 0012.

279.Palmer E. (eds.) (2006). Pension Reform: Issues and Prospects for Non-Financial Defined Contribution (NDC) Schemes. P. 449–466.

280.Pension funds in figures OECD: Country Profiles. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oecd.org/finance/Pension-funds-pre-data-2015.pdf>. – Назва з екрану.

281.Pensions at a Glance 2015. OECD and G20 Indicators — OECD. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.oecd.org>. – Назва з екрану.

282.Pestieau P. Contrevertes sur le départ a la retraite / P. Pestieau // Rev. d'économie polit. – P., 2005. – P. 163–172.

283.Pestieau P. The Welfare State in the European Union. New York: Oxford University Press; Feldstein M. (2005).

284.Report of the ILO at the 100th Session of the International Labour Conference [Электронный ресурс]. – Режим доступа : (Geneva, 1-17 June 2011) <http://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/100thSession/lang--en/index.htm>. – Назва з екрану.

285.Rubin Michael B. Beyond Paycheck to Paycheck: A Conversation About Income, Wealth, and the Steps in Between (Total Candor) Paperback – July 12, 2010.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток А.1

Довідки про впровадження результатів наукового дослідження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор
Одеського регіонального інституту
державного управління НАДУ при
Президентіві України,
кандидат.н., професор, Заслужений
викладач освіти України

[Signature] Іжа М.М.

« 11 » 04 2016 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Буряченка Олександра Євгеновича на тему: «Розвиток державної пенсійної
системи в Україні: теоретико-методологічні засади» на здобуття наукового
ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 –
теорія та історія державного управління

Комісія у складі:

Голова комісії

- *М.П. Попов*, перший заступник директора ОРІДУ НАДУ при
Президентіві України, к. держ. упр., доцент;

Члени комісії:

- *С.А. Попов*, заступник директора з наукової роботи ОРІДУ НАДУ при
Президентіві України, д. держ. упр., професор;
- *В.П. Марущак*, завідувач кафедри права і законотворчого процесу,
д. держ. упр., професор;
- *Н.Є. Красностанова*, завідувач кафедри менеджменту організацій,
к.е.н., доцент;
- *С. О. Липовська*, начальник управління підвищення кваліфікації кадрів,

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження
Буряченко О. Є. на тему «Розвиток державної пенсійної системи в Україні:
теоретико-методологічні засади» використані при розробці навчально-
методичного забезпечення:

– з питань підвищення науково-методичного рівня викладачів інституту, зокрема, дисертант підготував та провів круглий стіл за тематикою «Соціальний захист населення на сучасному етапі. Нове в пенсійному законодавстві України»;

– навчального процесу факультету менеджменту, зокрема, результати досліджень покладені в основу розробки навчальних посібників «Адміністративний менеджмент» (розділи «Теорія адміністративно-державного управління», «Управлінські рішення» та «Лідерство, стилі керівництва») та «Корпоративне управління» (розділ «Учасники корпоративних відносин та органи корпоративного управління»);

– підвищення кваліфікації публічних службовців за темами розвитку професійної компетенції фахівців Пенсійного фонду України та еволюційних напрямів розвитку системи державного соціального захисту та пенсійного забезпечення населення.

Дисертаційні розробки Буряченко О. Є. є актуальними для визначення сучасних пріоритетів реформування пенсійної системи України, а також затребувані в навчальному процесі та сприяють розвитку професійної компетенції викладачів, слухачів та студентів інституту.

Перший заступник директора

Попов М.П.

Заступник директора з наукової роботи

Попов С.А.

Завідувач кафедри права і законотворчого процесу

Марущак В.П.

Завідувач кафедри менеджменту організацій

Красностанова Н.Є.

Начальник управління підвищення кваліфікації кадрів

Липовська С. О.

Додаток А.2

Довідки про впровадження результатів наукового дослідження

ДОВІДКА

про участь у науково-дослідних роботах

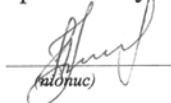
Видана Буряченко Олександр Євгенійовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

з підтвердженням про те, що він дійсно брав участь у виконанні
господарської науково-дослідної роботи між ОРІДУ НАДУ при
Президентів України та Херсонським обласним ЦППК за темою
“Реалізація окремих пріоритетів комплексного розвитку регіону: науково-
методичний супровід”, Вказується назва науково-дослідної роботи, номер державної реєстрації та
номер державної реєстрації 0114U002604, а саме як
виконавець підрозділів 1.4, 2.3, згідно договору про виконання науково-
дослідних робіт № 03/14 від 03 березня 2014 року.

рівень участі (виконавець, відповідальний виконавець, керівник, співвиконавець тощо), номер договору

Керівник науково-дослідної роботи

(підпис)
Л.Л. Приходченко

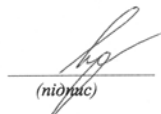
(ініціали, прізвище)

Заступник директора з наукової роботи

(підпис)
С.А. Попов

(ініціали, прізвище)

Начальник відділу координації наукових досліджень та інформаційно-аналітичної роботи

(підпис)
О.М. Ємельянова

(ініціали, прізвище)

Додаток А.3

Довідки про впровадження результатів наукового дослідження

ДОВІДКА
про участь у науково-дослідних роботах

Видана _____ Буряченко Олександр Євгенійовичу
(прізвище, ім'я, по батькові)

з підтвердженням про те, що він дійсно брав участь у виконанні госпдоговірної науково-дослідної роботи між ОРІДУ НАДУ при Президентіві України та Херсонським обласним ЦППК за темою «Пріоритети стратегії регіонального розвитку: особливості реалізації на прикладі Херсонської області», номер державної реєстрації 0115U001260,
Вказується назва науково-дослідної роботи, номер державної реєстрації та
а саме як виконавець підрозділу 2.2, згідно договору про виконання науково-дослідних робіт № 01/15 від 01 квітня 2015 року.

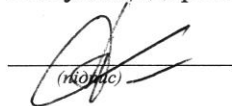
рівень участі (виконавець, відповідальний виконавець, керівник, співвиконавець тощо), номер договору

Керівник науково-дослідної роботи

(підпис)

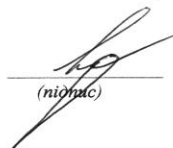
Л.Л. Приходченко
(ініціали, прізвище)

Заступник директора з наукової роботи

(підпис)

С.А. Попов
(ініціали, прізвище)

Начальник відділу координації наукових досліджень та інформаційно-аналітичної роботи

(підпис)

О.М. Ємельянова
(ініціали, прізвище)

Додаток Б.1

Довідки про впровадження результатів наукового дослідження

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ХЕРСОНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ПЕРЕПІДГОТОВКИ ТА
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ
ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ДЕРЖАВНИХ
ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

пл. Свободи, 1, м. Херсон, 73003, факс (0552) 32-14-09, тел. 22-53-29, e-mail ccppk@list.ru,

КОД ЄДРПОУ 24114079

30.11.2015 № 01-19/139
на _____ від _____

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження на тему: «Розвиток державної
пенсійної системи в Україні: теоретико-методологічні засади»

Буряченка Олександра Євгеновича,

аспіранта кафедри менеджменту Одеського регіонального інституту
державного управління Національної академії державного управління
при Президенті України

В рамках виконання договору № 1/2015 від 01 квітня 2015 року про науково-дослідну роботу «Пріоритети стратегії регіонального розвитку: особливості реалізації на прикладі Херсонської області» (державний реєстраційний номер 0115U001260) використано результати дисертаційного дослідження на тему «Розвиток державної пенсійної системи в Україні: теоретико-методологічні засади» аспіранта Буряченка О.Є. при розробці науково-методичного забезпечення навчального процесу у Херсонському обласному центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Науково-методичні матеріали присвячені аналізу питань формування, розвитку і трансформації пенсійної системи України. На основі вивчення світового та вітчизняного досвіду розроблено рекомендації щодо основної тенденції та закономірності розвитку пенсійної системи в Україні. Вивчення історичних аспектів становлення, удосконалення понятійного апарату та функціонування системи пенсійного забезпечення є одним з необхідних елементів на шляху створення оптимальної системи соціального захисту населення.

Зазначені матеріали та рекомендації апробовано на міжрегіональному науково-практичному семінарі Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації, матеріали якого були опубліковані в науково-методичному збірнику: «Пріоритети Стратегії регіонального розвитку України» та в навчальному процесі з підвищення кваліфікації представників органів публічної влади та Головного управління Пенсійного фонду України в Херсонській області.

Директор Центру

С.Г. Білорусов

Додаток Б.2

Довідки про впровадження результатів наукового дослідження

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Хмельницьке шосе, 7, м. Вінниця, 21100 Тел./факс (0432) 66-02-95 E-mail general@vinpftu.gov.ua Код ЄДРПОУ 13322403

06.04.2016 № 830/06-36/06 На № _____ Від _____

Головне управління Пенсійного
фонду України в Одеській області

вул. Канатна, 83
м. Одеса, 65107

ДОВІДКА

про застосування результатів дисертаційних досліджень
БУРЯЧЕНКА Олександра Євгеновича

Результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри менеджменту організацій Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України Буряченка Олександра Євгеновича на тему: "Розвиток державної пенсійної системи в Україні: теоретико-методичні засади" на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 — теорія та історія державного управління у частині розробки інформаційно-аналітичних матеріалів були впроваджені в діяльність Пенсійного фонду України у Вінницькій області.

Начальник головного управління
Пенсійного фонду України
у Вінницькій області

О. С. Корчака

Додаток В

Таблиця В.1

Класифікація визначень пенсійної системи залежно від використаного підходу

Автор	Визначення
Системний підхід	
В. Куценко	складова частина державного соціального забезпечення, механізм, покликаний забезпечити ефективне функціонування одного з секторів соціальної сфери суспільства
М. Риппа	досить складний і специфічний комплекс економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування і використання пенсійних фондів і створюються певні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення
В. Роїк	розглядаються не тільки обов'язкова і додаткова пенсійні програми, але й включаються до її складу інші системи, які дадуть змогу підтримувати певний рівень та стандарти життя пенсіонерів
А. Соловйов	сукупність правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних відносин між найманими працівниками і приватними підприємцями, іншими категоріями громадян, діяльність котрих спрямована на одержання доходу (або матеріальної вигоди), з одного боку, працедавців, з іншого боку, а також всієї решти категорій громадян, які не беруть участь у господарській діяльності, і держави, з третього боку
Ф. Харлашин	сукупність правових і фінансових відносин, а також організаційних заходів, метою яких є зниження рівня бідності, матеріальне забезпечення громадян в разі втрати постійного доходу внаслідок втрати працездатності при настанні старості та в інших визначених законом випадках
В. Толубяк	економічний механізм страхування гарантованого і стабільного рівня життя людей похилого віку та осіб, які втратили працездатність.
М. Захаров	комплексна система, яка регулює формування відповідних пенсійних фондів, за рахунок яких виплачуються пенсії і здійснюються інші пенсійні виплати; матеріальне забезпечення громадян пенсіями й іншими виплатами; управління і організацію пенсійного забезпечення
Інституційний підхід	
М. Папієв	складний комплекс інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів і створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення
О. Данілюк	комплекс інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких здійснюється формування фінансових ресурсів та їх розподіл серед непрацездатного населення при настанні соціальних ризиків у вигляді пенсій
Системно-інституційний підхід	
О.Линдюк	сукупність інститутів, відносин, механізмів, певним чином упорядковану систему зв'язків між її елементами, що охоплює пенсійне страхування, пенсійне забезпечення з метою забезпечення осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом при настанні ризику

Джерело: [169; 179].

Рис. В.1. Структура пенсійної системи з урахуванням підходу Г. Клейнера

Джерело: [169; 179].

Таблиця В.2

Тлумачення дослідниками поняття «пенсійне забезпечення»

Автор	Визначення
І. Берінцева	Система соціально-політичних та економічних відносин в рамках проведеної державою соціальної політики, які забезпечують соціальний захист громадян, котрі не мають можливості продовжувати свою трудову діяльність
Т. Дідковська	Забезпечення громадян у вигляді пенсій та соціальних послуг, яке надається із настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу або у зв'язку з втратою працездатності чи втратою годувальника за рахунок коштів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування та Державного бюджету
А. Казанчан	Вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам в зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.
Б. Умурзаєв	Сукупність економічних відносин з приводу виробництва і розподілу в грошовій формі частини новоствореного продукту, необхідного для задоволення потреб непрацездатних категорій населення суспільства
С. Єрошенков	Грошова форма матеріального забезпечення для людей, які стають непрацездатними в силу різних причин
«Пенсійний консультант»	Відокремлена частина національного доходу, яка має свою специфіку на відміну від інших частин тим, що вона спрямовується на створення нормальних життєвих умов для непрацездатних членів суспільства
О. Линдюк	Система матеріальної підтримки й обслуговування людей, які через об'єктивні причини не можуть мати належного доходу
С. Мельніков	Сукупність законодавчо визначених заходів, засобів та умов, створюваних та використовуваних державними та недержавними формаціями для досягнення інституційних цілей соціального захисту в частині пенсійного захисту населення.

Таблиця В.3

Розвиток пенсійної системи на українських землях, які були під владою
різних країн

Україна під владою	Соціальний захист населення
Австрії	Перші закони щодо захисту робітників були впроваджені у 1854 р. Однак вони відносились лише до гірничої промисловості, якої на українських землях практично не було. У 1833 р. були введені вже так звані промислові інспекторати, що передбачали заходи для захисту жінок та дітей. У 1887 р. введено обов'язкове страхування робітників від нещасних випадків на роботі (внески сплачували працедавці), а з 1906 р. обов'язкове страхування службовців (пенсійне й інвалідне). Сільське населення й сільські робітники ніяким страхуванням не користувалися.
Російської Імперії	Російська Імперія у справі соціального забезпечення була відсталою країною. Лише в 1912 р. створено фабричні каси хворих для обов'язкового страхування на випадок хвороби. На Україні ці каси були створені тільки на Донбасі та в деяких великих містах
Польщі	На цих землях законом 1924 р. поширено страхування від нещасних випадків, а законами 1927 та 1933 рр. прийнято пенсійне та інвалідне страхування службовців та робітників (також у разі безробіття)
Румунії	На українських землях під владою Румунії було чинне румунське соціальне законодавство з 1912 р. Лише у 1933 р. було видано уніфікаційний закон про соціальне забезпечення
Чехословаччини	Найпрогресивнішим соціальне законодавство. На Закарпатті до 1924 р. був чинний угорський закон 1907 р. про обов'язкове страхування робітників від хвороби, інвалідності й на старість. У 1924 р. введено уніфікаційний закон для всієї Чехословаччини. В 1929 р. введено закон про пенсійне забезпечення для службовців
СРСР	<p>1933 р. – соціальне страхування почало перетворюватися у соціальне забезпечення.</p> <p>1936 р. – Конституція СРСР проголосила право всіх громадян на матеріальне забезпечення в старості.</p> <p>1956 р. – був прийнятий закон про пенсійне забезпечення робітників і службовців.</p> <p>1964 р. – закон про пенсійне забезпечення колгоспників.</p> <p>1973 р. – реформа у галузі пенсійного забезпечення інвалідів і сімей, які втратили годувальника</p> <p>1974 р. – запроваджена допомога на дітей малозабезпеченим сім'ям</p> <p>1990 р. – закон «Про пенсійне забезпечення»</p> <p>1990 р. – закон «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців»</p>

Джерело: [71; 84; 109; 113; 179].

Таблиця В.4

Етапи розвитку пенсійної системи України

Період	Основні напрями державної соціальної політики	Джерело пенсій
1990-1992 рр.	Створення Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР. Прийнятий Закон України «Про пенсійне забезпечення» (1991р.). Урядом пенсійна система виділена з бюджетів системи соціального страхування. Створено Пенсійний фонд України.	Пенсійний фонд
1993-1998 рр.	Державна політика стосовно ПФУ враховувала нестабільність соціально-економічного розвитку: Пенсійний фонд існував автономно як державний позабюджетний фонд (1992-1993рр.), включався до складу Державного бюджету України (1994-1996 рр.), функціонував як державний позабюджетний фонд (з 1997 р.). Урядом затверджена «Концепції соціального забезпечення населення України». Для збільшення надходжень до ПФУ Указом Президента введено збір на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій. Затверджений Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»	Пенсійний фонд
1998-2001 рр.	Указом Президента України схвалені «Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні». Послання Президента України від 10.10.2001 № 1-14/1349 до Верховної Ради і Кабінету Міністрів «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України».	Пенсійний фонд
2002-2003 рр.	Призначення пенсій на основі даних персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Розпочалася повномасштабна пенсійна реформа. Урядом прийняті Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».	Пенсійний фонд
2004-2014 рр.	Запровадження добровільної системи пенсійного страхування. Набув чинності Закон України «Про заходи щодо законодавчого реформування пенсійної системи», який змінив умови призначення пенсій у солідарній системі, уточнив положення щодо обов'язкової накопичувальної пенсійної системи (другого рівня) та визначив умови участі недержавних пенсійних фондів на другому рівні.	Пенсійний фонд, Недержавні пенсійні фонди Накопичувальний фонд
2015-наступний час.	Запроваджена Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», у якій домінуючими векторами є вектор безпеки та відповідальності, які особливу увагу приділяє захищеності соціально вразливих верств населення. Державна політика спрямована на соціальний захист населення у відповідності з міжнародно-правовими нормами.	Пенсійний фонд, Недержавні пенсійні фонди Накопичувальний фонд

Джерело: [113; 179, 231].

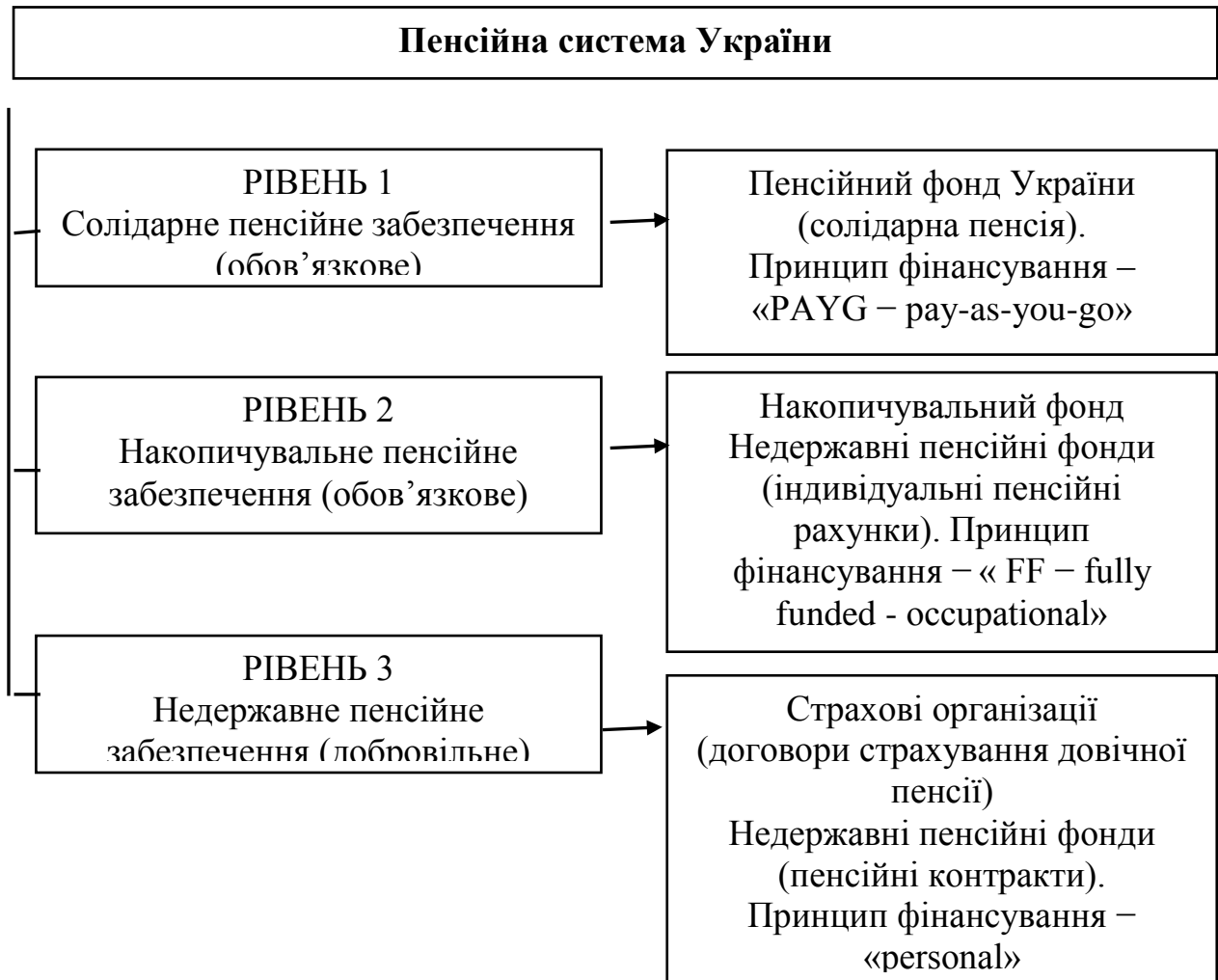

Рисунок Б.2. Структура сучасної пенсійної системи в Україні

Джерело: [93; 179].

Додаток Д

Рис. Д.1. Місце та роль пенсійної системи в соціальному захисті та фінансовій системі держави

Джерело: складено автором на основі [59,89].

Рис. Д.2. Складові інфраструктури пенсійної системи

Джерело: [59,89].

Таблиця Д.1

Класифікаційні ознаки інституціональної інфраструктури пенсійної системи

Класифікаційні ознаки	Літературні джерела					
	Опарін В. [152]	Дубіна М.В. [65]	Даценко В.В. [59]	Кремень В.М. [96]	Богущая О.А. [13]	Гудзевич У. Я.[49]
Характер діяльності	*	*		*	*	
Форма власності		*				
Юридичний статус		*				
Організаційна форма		*				
Мета діяльності		*				
Територія діяльності		*				
Участь у формуванні пропозиції грошей		*				
Рівень спеціалізації		*	*	*		
Підконтрольність		*				
Відповідність чинному законодавству		*				
Характер проведення операцій			*			
Структура клієнтської бази			*			
Методи залучення та розміщення грошових коштів					*	
Інституційна ознака					*	
Участь у формуванні інвестиційного потенціалу						*

Джерело: [169;179].

Рис. Д.3. Класифікація суб'єктів пенсійної інфраструктури за функціональною ознакою

Джерело: [93,238].

Таблиця Д.2

Приватні пенсійні системи в окремих країнах

Країна	Рік початку	Обов'язкове	Добровільне	DB, %	DC, %
Центральна і Східна Європа, Центральна Азія					
Азербайджан	1992	X			100
Чеська Республіка	1994	X		100	
Угорщина	1998	X	X		100
Казахстан	1998	X			100
Узбекистан	1998	X			100
Польща	1999	X			100
Латвія	2001	X	X		
Туреччина	2001	X(O)	X		
Естонія	2002	X			100
Болгарія	2002	X	X		
Хорватія	2002	X	X		
Росія	2002	X	X		
Літва	2004		X		
Словацька республіка	2005	X			100
Македонія	2006	X			100
Румунія	2008	X	X		
Молдова	2011	X			100
Вірменія	2011	X	X		100
Латинська Америка					
Бразилія	1977	X (O)			100
Чилі	1981	X			100
Перу	1993	X			100
Аргентина	1994	X			100
Колумбія	1994	X			100
Уругвай	1996	X			100
Болівія	1997	X			100
Сальвадор	1998	X			100
Мексика	1998	X			100
Коста-Ріка	2001	X	X		100
Північна Америка					
США	1947		X (O)	71	29
Канада	1965		X (O)	84	16
Західна Європа					
Велика Британія	1834	X (O)		79	21
Нідерланди	1952	X (O)		95	5
Швеція	1967/2000	X (O)	X (O)	95	5
Азія і Тихоокеанський регіон					
Австралія	1992	X (O)		10	90
Гонконг	2000	X (O)			100
Індія	2004	X	X	-	-

Примітки: X – відкритий пенсійний фонд, кожний може взяти участь. O – професійні пенсійні фонди. DB (defined benefit) – пенсійний план зі встановленими виплатами. DC (defined contribution) – пенсійна програма зі встановленими вкладами

Джерело: [278]

Додаток Е

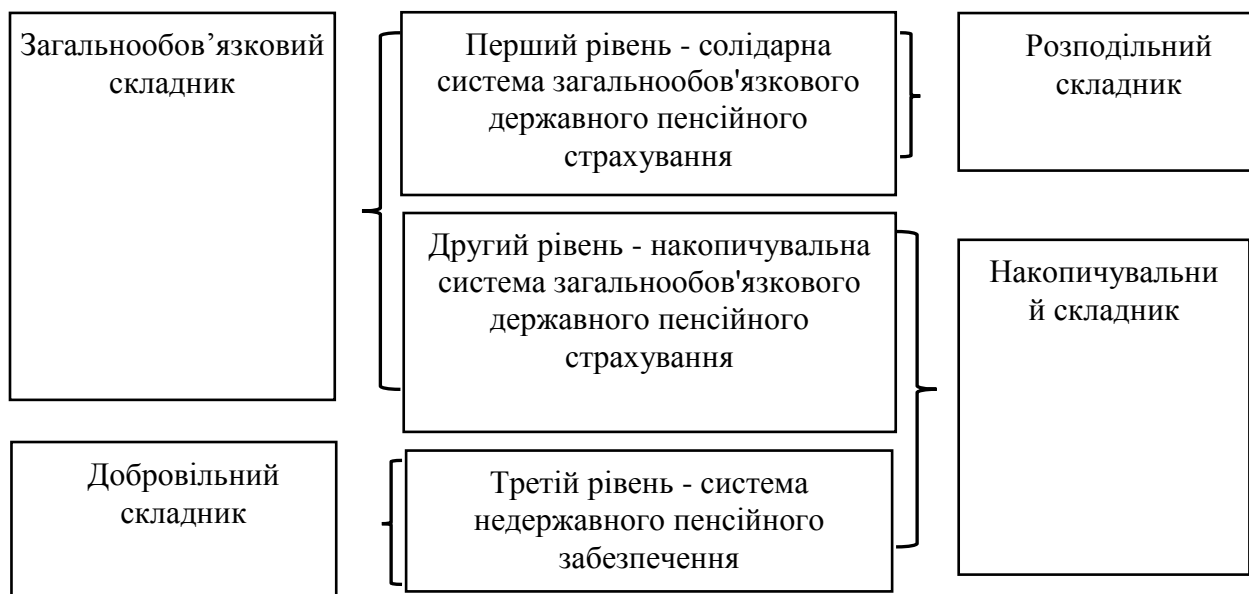

Рис. Е.1. Передбачена структура пенсійної системи України

Джерело: [93]

Таблиця Е.1

Сучасні етапи розвитку пенсійної системи України

Рівень пенсійної системи	Часовий період	Цільові групи	Фінансування або забезпечення	Завдання пенсійної системи	Домінуючий тип пенсійної поведінки
Однорівнева солідарна пенсійна система	1991 – 2003 рр.	Усе населення	ПФУ (страхові внески підприємств і працюючих)	Забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів	Орієнтація на державний патерналізм
Трьохрівнева пенсійна система I рівень – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. II рівень – не працює. III рівень – накопичувальна система недержавного пенсійного забезпечення	2004 по наст. час	Довічно бідні	Державний бюджет	Соціальна допомога інвалідам та особам, що не мають права на пенсію	Орієнтація на державний патерналізм
		Зайняті у формальному секторі економіки	I рівень – ПФУ (страхові внески)	Перерозподіл доходів протягом життєвого циклу	Поєднання орієнтації на державний патерналізм і самозабезпечення старості
			III рівень – добровільні накопичувальні пенсійні програми	Забезпечення додаткової пенсії. Залучення довгострокових інвестицій в економіку.	
		Зайняті в неформальному секторі	Фінансові та нефінансові активи		Орієнтація на самозабезпечення старості

Джерело: [258]

Таблиця Е.2

Віковий склад постійного населення станом на 1 січня 2014 р.

Вік	Чисельність	Частка
0-14	6 710 689	14,83%
15-64	31 606 374	69,85%
>65	6 928 831	15,32%
Всього	45 245 894	100,00%

Джерело: [169;179].

Таблиця Е.3

Динаміка частки вікових груп у населенні України, %

Осіб віком	2001	2010	2012	2014
0 - 14 років	16.5	14.2	14.4	14.8
15 - 59 років	62.1	65.1	64.4	63.6
понад 60 років	21.4	20.7	21.2	21.6

Джерело: [169,179].

Таблиця Е.4

Шкала Ж. Боже-Гарнье - Э. Россета

Частка осіб у віці 60 років і старше, %	Рівень старості населення
менш 8	Демографічна молодість
8-10	Перший переддень старості
10-12	Власне переддень старості
12 і вище	Демографічна старість
12-14	Початковий рівень демографічної старості
14-16	Середній рівень демографічної старості
16-18	Високий рівень демографічної старості
18 і вище	Дуже високий рівень демографічної старості

Джерело: [169,179].

Таблиця Е.5

Зміни тарифів обов'язкових страхових внесків до Пенсійного фонду

Період введення тарифу	Ставки тарифів, встановлені для			
	Роботодавців		Самозайнятих громадян та адвокатів - в % до суми доходу від економічної діяльності	Найманих працівників - в % до нарахованої зарплати
	Звичайний тариф - в % до фонду оплати праці	За договорами громадянсько-правового характеру - в % до суми винагород		
Січень 1991 р.	20,93	20,93	8,6	1,0
Січень 1992 р.	55,88 / 31,82*	55,88	8,6	1,0
Квітень 1992 р.	31,82	31,82	8,6	1,0
Травень 1993 р.	32,56	33,3	9,0	1,0
Липень 1997 р.	32,0	32,0	32,0	1,0
Жовтень 1998 р.	32,0	32,0	32,0	1,0/2,0**
Лютий 2000 р.	32,0	32,0	32,0	1,0 / 2,0-5,0***
Травень 2001 р. – по 31.12.2003 р.	32,0	32,0	32,0	1,0 / 2,0-5,0***

* Ставка 31,82% в 1 кварталі 1992 року встановлювалась тільки для бюджетних організацій та установ.

** У 1998 році тариф внесків для працюючих чия зарплата перевищує 150 гривень на місяць було підвищено до 2%.

*** Законом України №1461-III від 17 лютого 2000 року встановлюються диференційовані в залежності від розміру сукупного оподаткованого доходу ставки для платників збору які працюють на посадах робота на яких зараховується до трудового стажу що дає право на одержання пенсії відповідно до законів України «Про державну службу» «Про прокуратуру» «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» 2Про наукову і науково-технічну діяльність» «Про статус народного депутата України» «Про Національний банк України» Митного кодексу України Положення про помічника-консультанта народного депутата України.

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Дорожна карта реформи Пенсійної системи України

Умови запровадження Рівня II.	«Дорожна карта» очікуваного запровадження Рівня II.
<p>Рівень II буде запроваджено з року, в якому не буде дефіциту коштів у ПФУ.</p> <p>Учасники – особи не старші 35 років, розмір пенсійного внеску у першому році – 2% з підвищенням у кожному наступному році на 1% до 7% заробітної плати осіб.</p> <p>Обсяг пенсійних активів II рівня у перший рік – 3,3 млрд. грн., на шостому – більше 73 млрд. грн. (консервативний варіант)</p> <p>Перші 2 роки кошти будуть акумульовані в централізованому Накопичувальному пенсійному фонді під адмініструванням ПФУ, інвестування активів – приватні компанії</p> <p>Через 2 роки учасники матимуть право акумулювати внески II рівня в недержавних пенсійних фондах (за бажанням).</p>	<p>Подання до ВРУ законопроекту про дату початку сплати страхових внесків до Накопичувального фонду</p> <p>Прийняття законопроекту у першому читанні</p> <p>Робота робочої групи Комітету з питань фінансів і банківської діяльності ВРУ по підготовці законопроекту до другого читання</p> <p>Прийняття у ВРУ законопроекту про дату початку сплати страхових внесків до Накопичувального фонду у другому читанні та у цілому.</p> <p>Внесення змін до Державного бюджету України щодо фінансування Ради Накопичувального фонду до початку сплати страхових внесків до Накопичувального фонду</p> <p>Створення Координаційного Комітету з метою контролю за виконанням заходів щодо запровадження Рівня</p> <p>Створення Накопичувального фонду</p> <p>Визначення зобов'язань ПФУ.</p> <p>Навчання працівників.</p> <p>Освітня кампанія.</p>

Таблиця Ж.2

Послідовність створення та діяльності Накопичувального фонду

Дії щодо створення та діяльності Накопичувального фонду	Термін
Призначення Ради Накопичувального фонду (7 членів Ради – призначає Президент, 7 – Верховна Рада України)	лютий
Перше засідання Ради Накопичувального фонду. Затвердження Радою умов проведення конкурсу по вибору радника з інвестиційних питань	березень
Навчання членів Ради Накопичувального фонду	березень – квітень
Оголошення конкурсу по вибору інвестиційного радника Накопичувального фонду	березень – квітень
Вибір інвестиційного радника (за скороченою процедурою, у разі внесення змін до закону щодо порядку проведення конкурсу). Укладання договору з обраним радником з інвестиційних питань.	травень
Розробка інвестиційної декларації Накопичувального фонду	травень – червень
Затвердження умов проведення конкурсу зберігача, компаній з управління активами	червень
Оголошення конкурсу по вибору зберігача, компаній з управління активами	червень – липень
Вибір зберігача, компаній з управління активами (за скороченою процедурою, у разі внесення змін до закону). Укладання договорів з обраними за конкурсом зберігачем, компаніями з управління активами	серпень – вересень
Співпраця ПФУ з надавачами послуг щодо забезпечення сумісності програмного забезпечення: вересень	грудень

Джерело: систематизовано за даними: [47]

Таблиця Ж.3

«Дорожна карта» очікуваного запровадження Рівня II – зобов’язання ПФУ

Зобов’язання ПФУ	Термін
Пенсійний фонд України виконує роботу по удосконаленню програмного забезпечення, яке включатиме обслуговування другого рівня: розробка на підставі положень закону технічних умов щодо внесення змін до програмного забезпечення	січень – лютий
удосконалення програмного забезпечення	лютий – квітень
тестування програмного забезпечення	травень – червень
виправлення помилок в програмному забезпеченні	липень
повна готовність програмного забезпечення	серпень-вересень
перевірка сумісності програмного забезпечення ПФУ та надавачів послуг (зберігача, компаній з управління активами), приведення у відповідність	вересень – жовтень

Джерело: систематизовано за даними: [47]

Таблиця Ж.4

«Дорожна карта» очікуваного запровадження Рівня II – Навчання

Навчання	Термін
Поглиблене навчання персоналу ПФУ щодо функціонування другого рівня	вересень – листопад
Навчання персоналу зберігача, компаній з управління активами, обраних за конкурсом	жовтень
Навчання персоналу Нацкомфінпослуг, Нацкомісії з цінних паперів та фондового ринку щодо регулювання та нагляду на другому рівні	жовтень – листопад
Навчання роботодавців щодо роботи з програмним забезпеченням	листопад – грудень
Початок сплати страхових внесків до Накопичувального фонду	1 січня
Отримання перших страхових внесків Накопичувальним фондом, спрямування їх на інвестування	лютий

Джерело: систематизовано за даними: [47]

Таблиця Ж.5

«Дорожна карта» очікуваного запровадження Рівня II – Освітня кампанія

Освітня кампанія	Термін
Початок широкої інформаційно-роз'яснювальної роботи для населення щодо функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення	липень

Джерело: систематизовано за даними: [47]

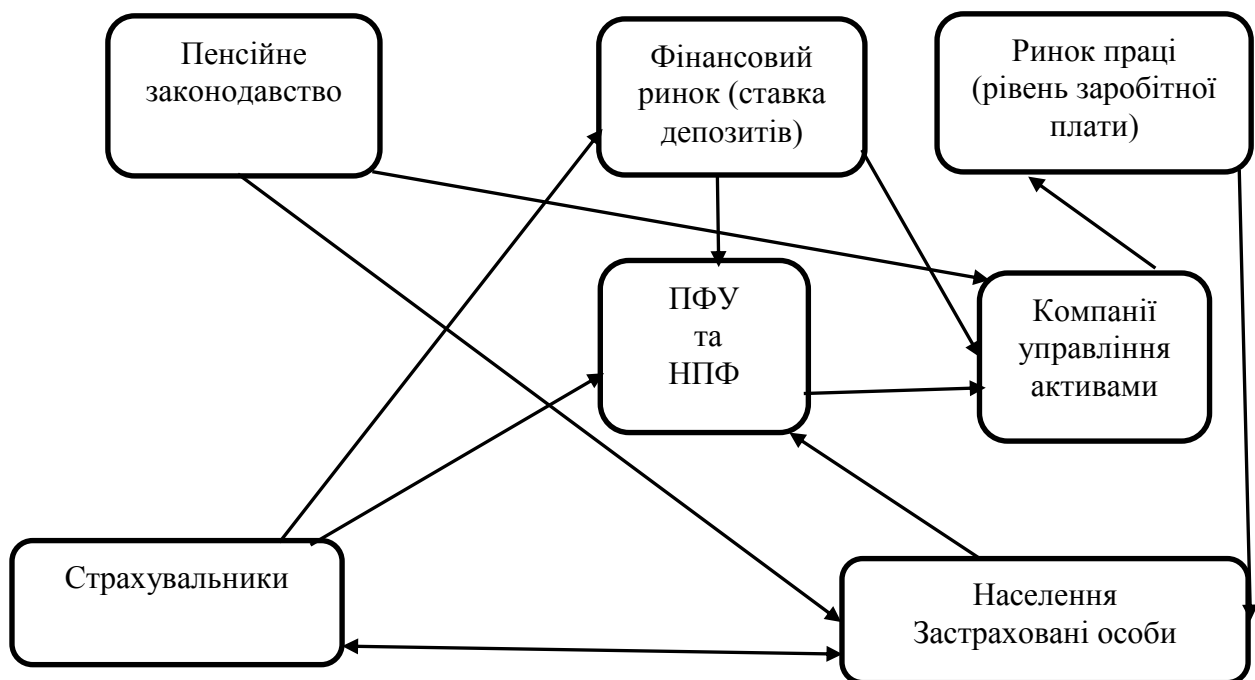

Рис. Ж.1. Верхній рівень структурно-функціонального уявлення пенсійної системи

Таблиця Ж.6

Динаміка основних показників діяльності НПФ України

Показники	Станом на			Темпи приросту, %	
	30.06.13	30.06.14	30.06.15	2014/2013	2015/2014
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. од.	61,3	56,5	56,5	-7,8	0
Кількість учасників НПФ, тис. осіб	588,5	837,7	833,5	42,3	-0,5
Вартість активів, млн. грн.	1 831,8	2 381,3	2 157,1	30,0	-9,4
Пенсійні внески, всього, млн. грн., у тому числі:	1 442,7	1 722,8	1 845,6	19,4	7,1
- від фізичних осіб	62,7	114,0	74,9	81,8	-34,3
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0
- від юридичних осіб	1 379,8	1 608,3	1 770,5	16,6	10,1
Пенсійні виплати, млн. грн.	274,3	339,7	502,2	23,8	47,8
Кількість учасників, що отримують пенсійні виплати, тис. осіб	68,9	71,0	79,7	3,0	12,3
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	807,4	1 167,6	1 014,6	44,6	-13,1
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн. грн.	685,9	1 013,4	822,6	47,7	-18,8
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних витрат, млн. грн.	121,5	154,2	192,0	26,9	24,5

Джерело: [84]

Таблиця Ж.7

Характеристика багатокомпонентної пенсійної системи

Цільові групи				Основні критерії		
Компонент	Довічно бідні	Неформальний сектор економіки	Формальний сектор економіки	Характеристика	Участь	Фінансування або забезпечення
0	X	X	x	«Базова» або «соціальна пенсія», мінімальна соціальна допомога	Загальна або залишкова	Бюджетне або з загальних доходів
1			X	Солідарна пенсійна система під державним управлінням (з встановленим розміром виплат або умовно-накопичувальна з встановленим розміром внесків)	Обов'язкова	Внески з використанням певних фінансових резервів
2			X	Професійні або персональні пенсійні програми (повністю накопичувальні програми з встановленим розміром виплат або внесків)	Обов'язкова	Фінансові активи
3	x	X	X	Професійні та персональні пенсійні програми (частково або повністю накопичувальні програми з встановленим розміром виплат або внесків)	Добровільна	Фінансові активи
4	X	X	X	Можливість користуватися неформальною підтримкою (сім'я), іншими офіційними соціальними програмами (охорона здоров'я), індивідуальними фінансовими і нефінансовими активами	Добровільна	Фінансові та нефінансові активи

Примітка: розмір і вид букви «х» (x, X, X) відповідає ступеню важливості кожного з компонентів для кожної з цільових груп (зростання від x до X).

Джерело: розроблено з урахуванням [243]